

AXESS

magasin

Public service?

SAMHÄLLE

Biologi bestämmer
ideologi 12

FRIZON

Olika aspekter
av islam 14

KULTUR

Sjöborren –
taggig och sexig 48

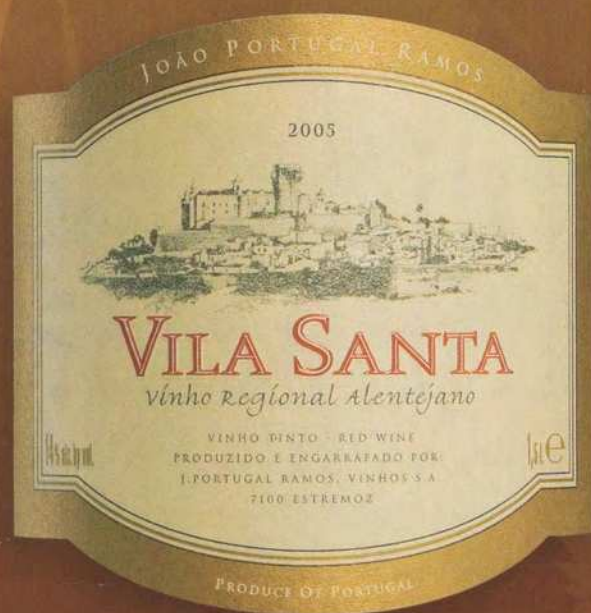
VAR FJORTONDE DAG

Programledaren Johan Lundberg, chefredaktör för Axess magasin, går mot strömmen och belyser från ett subjektivt perspektiv vår tids stora frågor inom konst och litteratur. Programmet sänds varannan vecka och innehåller studiodebatter, intervjuer och reportage.

AXESS TV

Axess TV är en svensk kanal som sänder bildningsteve inom områdena samhälle, kultur och vetenskap. Kanalen distribueras via det digitala marknätet på kanalplats 25 för dig som har en digitalbox. Kanalen distribueras även via Boxer (kanalplats 25), Com Hems digitala utbud (kanalplats 42) samt via följande lokala nätverk: TV Fyrstad (kanalplats 67 i Com Hems analoga nät) samt Svensk Programagentur. **Besök gärna www.axess.se** för att se tablån, flera av våra program samt information om hur du får in vår kanal.

"Bästa under hundralappen"

"Vila Santa tuffar på och är nu med årgång 2005 lika bra som tidigare och fortfarande bästa röda vin under hundralappen".

Anders Röttorp, Dagens Industri, 2007

João Ramos

Vila Santa 2005: nr: 12507, 750 ml, 99 kr
Vila Santa 2005: nr: 12507, 1500 ml, 219 kr

Fyllighet

Strävhet

Fruktsyra

5 getingar! Kvällsposten • Bästa köp! Allt om Vin • Veckans fina! Hemmets Journal • Fynd! Dagens Nyheter • Fynd! Arbetarbladet
5 glas! Dagens Industri • Fynd! Nynäshamnsposten • 5 globalar! City • Fynd! Dina Viner • Bästa under hundralappen! Smålands-Tidningen

Att börja dricka i tidig ålder ökar risken för alkoholproblem.

När de kommersiella tv-kanalerna tillfredsställer tittarnas efterfrågan på underhållning, finns det anledning för SVT att fundera över innebörden i public service-begreppet.

Public service för vem?

Under min uppväxt, när det bara fanns en eller två kanaler i svensk tv och när staten hade monopol på både radio- och tv-produktion, var public service ett så självklart begrepp att det aldrig ens nämdes och än mindre diskuterades. Public service var liktydigt med ett allmännyttigt uppdrag: etermediernas uppgift var kort och gott att tillfredsställa de flesta medborgares smak och efterfrågan. Resultatet blev den tv som vi känner från 1960- och -70-talen: helgunderhållning, debattprogram på vardagskvällar, vetenskaps- och teknikmagasin, utbildnings-tv, pedagogiska barnprogram samt en och annan deckare och melodramatisk dramaserie.

DEN PEDAGOGISKA MÅLSÄTTNINGEN var påtaglig. Det säger en hel del om ambitionen att flera av de komiker som via tv-mediet blev stora i slutet av 1960-talet hade en hyfsat gedigen akademisk bakgrund: Moltas Eriksson, Tage Danielsson, Hatte Furuhausen, Magnus Härenstam etcetera.

Det märklige med svensk tv är att den idé om public service som etablerades under dess barndom tycks leva kvar än idag, trots att de yttre förutsättningarna ändrats så påfallande radikalt. Sedan tv-monopolet bröts kan åtminstone tre iakttagelser göras, vilka tillsammans markerar en väsentlig olikhet gentemot 1960- och -70-talets tv:

1. En kommersialisering av tv-mediet. De kommersiella tv-kanaler som tagit allt större marknadsandelar från slutet av 1980-talet och framåt har lett till en intensifiering totalt sett av underhållningsaspekten: överallt pumpas det numera ut olika former av dokusåpor: tramsiga lek- och tävlingsprogram, reality-shower, sing-a-long-program etcetera.

2. En infantilisering av tv-mediet. Att 1980- och 90-talets underhållare snarast gjorde en poäng av att de inte ens gått ut gymnasiet må man kunna acceptera, men desto märkligare är att gedigen kunskap framstått som ett hinder även inom kultur- och samhällsbevakningen. Oftare används SVT:s pop-program som rekryteringsbas för kulturprogrammen än dagstidningarnas kultursidor. Och vid partiledarutfrågningar i samband med riksdagsval är det sedan länge legio med rena lekmän som bisittare – rekryterade ur just lek- och underhållningsbranschen.

3. En teknifiering av tv-mediet: en tilltagande fokusering på den yttre formen. Även i de fall då det satsas på mer traditionella bildningsprogram – om språk, hjärnforskning, historia etcetera – så är de ofta extremt omsorgsfullt paketerade, med diverse high tech-effekter som mer än nå-

ILLUSTRATION: HELENA DAVIDSSON NEPPELBERG

got annat signalerar att man från producenternas sida inte litar på att innehållet som sådant skall vara tillräckligt engagerande för att hålla kvar tittarna.

DENNA UTVECKLING HAR dock fått SVT att dra en rad märklige slutsatser om public service. Eftersom de kommersiella tv-kanalerna tillgodoser behovet av diverse mer eller mindre påkostade underhållningsprogram, borde det finnas anledning för SVT att renodla public service-idén till att inte längre gälla att tillfredsställa alla tänkbara smakriktningar. Tvärtom borde man poängtera den pedagogiska och seriösa sidan av public service-uppdraget – just av det skälet att denna sida inte funnits representerad i det kommersiella utbudet.

I stället för detta har man behållit tanken om SVT som ett smörgåsbord för alla och envar, samtidigt som man ängsligt följt den kommersiella tv:ns utveckling, med följd att man varken kan motivera sin existens med hänvisning till jättelika tittarsiffror (där tittarandelen för SVT1 och SVT2 har gått ner från 100 procent 1986 till 30 procent 2007) eller till högkvalitativa produkter. När man jämför den amerikanska utvecklingen av högkvalitativa tv-serier i betalkanaler som HBO med den svenska tv:ns produkter som *Andra avenyn* eller *Upp till kamp*, blir systemfelet tydligt. Eller om man jämför de innehållsrika dokumentärer som sänds i en nischkanal som History Channel med SVT:s kostnadskrävande dravel-satsningar *Jonas och Musses religion* eller *Sex med Victor*.

Från att en gång ha varit klar över sitt syfte har svensk public service på detta sätt kommit att mer och mer associeras med ett nervöst sneglande mot marknads- och tittarundersökningar. Från att ha haft en tydlig vision av att äga ett folkbildningsuppdrag har svensk statstelevision kommit att bli osäker på värdet av just det som man egentligen borde syssla med.

Därav långsökta "tema-lördagar" så fort man på helgen visar en prisbelönt dokumentärfilm. Därav tendensen att förstöra varje självproducerad historisk dramaserie med anakronistiska referenser till nutida ungdomskultur. Och därav detta temanummer, om ett uppdrag i kris: Public service – för vem?

Johan Lundberg
JOHAN LUNDBERG, CHEFREDAKTÖR

AXESS nr 8 november 2007

SAMHÄLLE 6-13

TURKISKA AKP – I POLITIKENS MITTFÅRA

6-7 Maria Eriksson rapporterar från Turkiet där regeringspartiet AKP har uppfattats som ett hot mot landets ställning som ickeregeligt. I själva verket är dock AKP ett mittenparti.

GÄRNA LIBERAL – OM DET PASSAR DIN HJÄRNA

12 Enligt ny forskning kan biologin förklara vilken ideologi vi väljer. Konservativa tenderar, enligt hjärnforskarna, att tänka långsammare och mindre flexibelt än liberaler.

FRIZON

MINITEMA: ASPEKTER AV ISLAM

14-19 Jan-Werner Müller varnar för jämförelser mellan islamistisk terrorism och de totalitära staterna under 1900-talet. Bo Gustavsson berättar om islamologen Seyyed Hossein Nasr som menar att islam inte är svärdets utan fredens religion.

DEBATT

JÄGARNAS FÖRSTOD DJUREN

20-21 Att allt fler väljer vegetarianism är inte resultatet av en större respekt för djuren, utan en följd av den moderna människans ökande alienation från sin omgivning.

TRADITION

DEN MUNTRE MELANKOLIKERN

36-39 Robert Burtons *The Anatomy of Melancholy* är både en redogörelse av melankolins historia och ett bidrag till den. Tobias Dahlqvist vidarebefordrar självhjälpsråd från en expert.

INTERVJU

HON SÖKER SVAREN PÅ DAGENS MILJÖPROBLEM

40-43 Elinor Ostrom intervjuas om sitt engagemang för att lösa de kollektiva välfärdsproblemen.

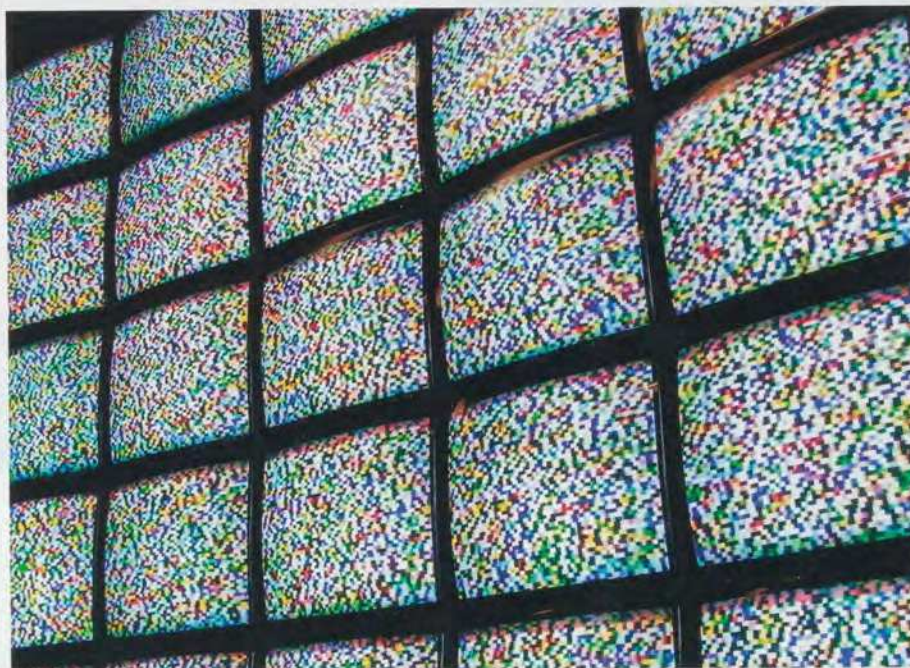

FOTO: MICHAEL HILGERT/IBL

TEMA 22-35 PUBLIC SERVICE

De senaste decenniernas förändringar av svensk television väcker frågor om innebörden i public service-begreppet. MarieLouise Samuelsson tecknar en bild av det nuvarande svenska tv-klimatet och frågar sig vad tittarna egentligen får för pengarna; Jean Seaton reflekterar över själva sinnebilden för public service: BBC; Dick Harrison ger en exposé över hur staten har fört ut sina budskap från forntiden till idag.

KULTUR 44-55

MED ARROGANT FÖRLJUGEN SJÄLVBILD

44-45 Patrick Hamiltons böcker är populära igen trots att de skildrar en värld som var föråldrad redan när böckerna gavs ut på 1950-talet.

SJÖBORREN – SYNDIGARE ÄN OSTRON

48-49 Per Hagman berättar om havets taggigaste och sexigaste varelse, och förutspår en sjöborretrend.

BEGÄRETS DUNKLA MÅL

50-51 Dorian Gray led trots konsumtionsorgier av den ständiga otillfredsställelsens förbannelse.

RECENSIONER 56-65

SÅ PORTRÄTTERADE BOLSJEVIKERNAS SJÄLVA

56-58 I Yaleuniversitetets projekt *Annals of Communism* publiceras dokument som blivit tillgängliga efter Sovjetunionens fall. I senaste volymen finns bolsjevikers självporträtt.

OLJANS FÖRBANNELSE

63-64 Trots att hundratals miljoner dollar har flödat in i Nigeria sedan oljan började flöda ut ur landet är befolkningen bland världens fattigaste. I två nyutkomna böcker skildras den afrikanska oljeindustrins baksida.

KONTAKT Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: Therese Bohman (vik), David Andersson
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Redaktionsassistent: Anna Ridderstad
Grafisk form: John Bark

Redigering: Malin Åberg Aas
Korrektur: Hans Strömberg
Omlagsbilder: Fredrik Tjernström och Shams Anwar-Alhosseini.
Nästa nummer: 11 december 2007.
Annonser: Ardeo 040-16 54 80
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses

medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår, 9 nummer: 425 kronor. Kontakta Pressdata; tfn 08-799 63 31; e-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Micro).
ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Turbin/Color Print
VD: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Karin Alm
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50
Internet: www.axess.se

✧ Delar av Istanbuls skyline i solnedgång.

Turkiska AKP – i politikens mittfåra

Det turkiska regeringspartiet AKP har uppfattats som ett hot mot landets ställning som en ickereligiös stat. Men AKP är snarast ett sekulärt mittenparti som på tidstypiskt manér försöker läsa av medelklassens åsikter.

TURKIET Att en president med rötterna i politisk islam skulle ta plats i Cankayapalatset, en symbol för det sekulära Turkiet, var det sekularisterna fruktade mest. Men när nu landets elfte president ändå blev Abdullah Gül, just den som många inte ville se, verkar det samtidigt som om hans makt genom förändringar i konstitutionen kan komma att reduceras så att han får en i huvudsak representativ roll framöver.

Turbulensen började med vårens presidentval. Det starkt sekulära oppositionspartiet CHP accepterade inte kandidaten för det regerande Rättvise- och utvecklingspartiet, AKP, utrikesminister Gül, utan bojkottade omröstningen i parlamentet. Det innebar att valet ogiltigförklarades eftersom inte tillräckligt många deputerade hade varit närvarande. För att lösa det låsta läget utlystes nyval till parlamentet.

Rapporteringen i svenska medier om valkampanjen handlade mest om massdemonstrationer till stöd för det sekulära arvet efter Mustafa Kemal Atatürk. Och framställt så, som en strid mellan ett mjuk-islamistiskt par-

ti och en sekulär opposition, var det måhända överraskande att AKP inte bara vann valet, utan dessutom gick stort framåt, trots manifestationerna för sekularismen.

Men att tolka valet som en strid om sekularism eller inte vore missvisande. Dels har AKP inte visat några ambitioner att avskaffa den strikta uppdelningen mellan stat och religion. Dels finns det ett väldigt starkt stöd för sekularismen bland stora delar av befolkningen även om det råder olika uppfattningar om vilken utformning denna ska ha.

ATT RELIGION ÄR VARS och ens privatsak kan nämligen tolkas på olika sätt. Den turkiska sekularismen, laïcitén, har lånats från Frankrike, där religiösa symboler helst inte ska synas i det offentliga rummet. Medan religionsfriheten i till exempel Sverige i större utsträckning handlar om en rätt till religion inklusive rättigheten att visa sin religiösa tillhörighet även offentligt. Turkiet, där rätten att bära huvudduk har blivit en viktig fråga, verkar nu vara på väg att närma sig det svenska synsättet.

AKP:s valframgång förklaras nog enklast

med att landet under partiets tid vid makten har lyfts ur en ekonomisk kris och sett en jämn och hög tillväxt. Att, med en anspelning på kristdemokratiska partier som till exempel tyska CDU, kalla AKP för muslimdemokratiskt ligger nära till hands om man tittar på den politik partiet driver. Med betoning på både stabil ekonomisk tillväxt och sociala program sällar man sig till de många andra europeiska partier som försöker lägga sig i politikens mittfåra för att vinna medelklassens röster.

Inför valet rensade partiet dessutom ut kandidater med ett islamistiskt förflutet från listorna. Därmed betonade man ytterligare att försvaret för sekularismen är allvarligt menat.

STRAX EFTER PARLAMENTSVALET gjordes dock ett uttalande som fick en del att dra efter andan och som tycktes ge den opposition vatten på sin kvern som hävdar att AKP:s långsiktiga mål är att frångå de sekulära principerna.

Det var en av de nyvalda AKP-parlamentarikerna, juristprofessorn Zafer Üskül, som menade att kemalismen borde tas bort ur konstitutionen. Andra företrädare för partiet tog avstånd från uttalandet och Üskül fick ta tillbaka det. Att stryka republikens grundare Atatürk ur konstitutionen ansågs som ett alltför kontroversiellt förslag. Eftersom det kom från en företrädare för AKP kopplades det samman med oron för att partiet i smyg var ute efter att överge sekularismen.

Men det som egentligen avsågs var att Turkiet, liksom alla andra sekulära länder, borde kunna ha en sekulär grundlag utan att i den hänvisa till just Atatürk. Och uttalandet bör ses i ljuset av det arbete med att skapa en ny konstitution som faktiskt pågår, där det trots allt finns visst fog för att tala om en post-kemalism.

Kemalismen, som kännetecknas bland an-

FOTO: AHMET OZKUL

nat av turkisk nationalism och laïcité, var ett försök att göra republiken Turkiet till en modern stat enligt det tidiga 1900-talets västerländska ideal. Men synen på vad det innebär att vara en modern demokrati har förändrats sedan dess, inte minst i Europa.

Den konstitutionella förändring som nu är på väg att ske, delvis föranledd av krav från EU på en anpassning till europeiska normer gällande mänskliga fri- och rättigheter, kan alltså om man så vill ses som en fortsättning på projektet att göra Turkiet till ett modernt västerländskt land.

I GRUND OCH BOTTEN handlar det om att skapa en civil konstitution utan inblandning från militären i stället för den nuvarande som tillkom efter militärkuppen 1980. Ett förslag beräknas vara färdigt någon gång 2008 och kan då bli föremål för antingen en folkomröstning eller ett beslut i parlamentet. Men redan den 21 oktober i år kommer en folkomröstning att hållas om ett tillägg till den nuvarande konstitutionen som innebär att presidenten ska väljas direkt av folket.

Mycket talar för att det även blir andra stora förändringar. Till exempel kan den obligatoriska undervisningen i islam i gymnasier bli frivillig, samtidigt som förbudet mot att bära huvudduk i offentliga sammanhang kan komma att mjukas upp. Och det nationalistiska inslaget i konstitutionen ser ut att minska.

Men även presidentämbetets roll verkar alltså förändras till att omfatta färre befogenheter. Vilket i praktiken skulle innebära att Gül, när han nu slutligen har installerats, om inte alltför lång tid kan få se sin makt minskas väsentligt.

De som i stället får ett ökat inflytande blir resten av befolkningen. De får betraktas som vinnare i processen.

✿ MARIA ERIKSSON

Mot en ny tysk era

Tyskland håller på att gå en ny vår till mötes. Ekonomin är på väg att återhämta sig. Och en ny generation, med ett mindre traumatiskt förhållande till historien, har börjat synas i tysk konst och debatt.

TYSKLAND I augusti hade den tysk-polska filmen *Am Ende kommen Touristen* ("Till slut kommer det turister") premiär. Det är en lågmäld berättelse om Sven, en ung man som gör civil tjänstgöring i Auschwitz besökscentrum. Hans huvudsakliga uppdrag är att ta hand om den före detta KZ-fängens Krzeminski, som både kroppsligt och själsligt blivit kvar i lägret. Krzeminski reparerar de mördade judarnas resväskor, pratar med skolklasser och tjänar lite pengar vid sidan om som obligatorisk historisk maskot när ett tyskt företag öppnar en kemifabrik i samma lokaler som under kriget.

Regissören Robert Thalheim lyckas med den svåra uppgiften att tränga bakom den förstenade myten och på nytt öppna fältet för frågor om det historiska minnet. Bilderna vi ser motsvarar inte Auschwitz-klichén.

Ibland är det absurt komiska, som när kameran riktas mot en skylt där det står AUSCHWITZ PARKING. Lägret har för länge sedan rört sig in i posthistorien. Men inte Krzeminski. Mellan honom och Sven utvecklas ett komplext förhållande, präglad av misstänksamhet och aggression från Krzeminskis sida, osäkerhet och hjälplöshet på Svens.

FILMEN ÄR SEVÄRD för sin egen skull, men dessutom sammanfattar och markerar den en vändpunkt i tysk och europeisk historia bättre än något annat jag har sett eller läst. Vad händer med minnet av förintelsen när den sista generationen som var med dör? Men lika viktigt: Vad har hänt hittills? När i filmen skolklasser slussas igenom de olika rummen i lägret för att få till uppgift att beskriva vad de kände, uppstår den obehagliga tanken: Tänk om man inte skulle känna något alls? Tänk om hela minnes-cirkusen, alla bilder som lagrats på varandra, har kvävt det möjliga mötet med det oförklarliga? Krzeminski säger vid ett tillfälle att det vore bättre om eleverna såg *Schindler's List*, ef-

tersom den skulle verka starkare än hans egen berättelse.

I ETT BREDARE sammanhang är filmen ett tecken på att en ny generation nu börjar synas i tysk konst och debatt. Efter 68-ornas uppror, den militanta vänsterns tilltagande likhet med just de fascister som de förbannade, efter 80-talets historikerstrid om hur förintelsen och Tredje riket bör inordnas i historien, kort sagt: efter flera inflammerade decennier verkar det

nu vara möjligt att berätta historien på nytt, utan att skuldkänslor ger upphov till antingen överdriven politisk korrekthet eller till motstånd och offermentalitet. Det är befriande att se Thalheims film. Men den befriar inte från historien, utan river snarare ner politiska barrikader.

Andra händelser i

Tyskland detta år – eller kanske med början vid fotbolls-VM 2006, eller Angela Merkels tillträde som kansler 2005 – tyder på att landet håller på att gå in i en ny period. Efter en andett försjönk Tyskland i minst ett decennium av navelskåderi. Det inre enandet var svårare än man hade tänkt sig. Ekonomin led. Sent började medierna märka att det fanns en värld utanför, där globaliseringen var i full fart. De gamla politiska nätverken höll i sig, särskilt inom CDU, tills Angela Merkel lyckades manövrera sig upp till makten och därmed göra sig till den fullständigt manliga CDU-maktelitens fiende. Men landet mätte bättre av det. Sedan i år har ekonomin börjat hämta sig och skatteintäkterna har stigit, överraskande uppenbarligen till och med för finansministern. I östra Tyskland, som nästan betraktades som förlorat, ett svart hål för statliga subventioner, har en rad städer börjat utkristallisera sig som high tech- och forskningskluster. Andra delar är förmodligen verkligen förlorade. Arbetskraftmigration från öst till väst har blandat upp befolkningen, även om det i »

✿ Den tyska filmen *Am Ende kommen Touristen* markerar en vändpunkt i den tyska historien.

väst finns människor som helst vill bygga upp muren igen.

ETT FLERTAL UTLÄNDSKA kommentatorer, speciellt Timothy Garton Ash och Tony Judt, har övergivit den brittiska misstänksamheten gentemot Tyskland och betecknar Förbundsrepubliken som en av de mest stabila demokratierna. Utrikespolitiskt verkar Angela Merkel ha hittat sin roll som moderator i klimatsamarbetet och som kritiker av särskilt Rysslands och Kinas kränkningar av de mänskliga rättigheterna. Tydligare än socialdemokraten Schröder på sin tid.

Allt är inte soligt, dock. I sommar stormade en debatt om övergreppet på en grupp indier i den lilla saxiska staden Mügeln, som utövades av en grupp unga män. Det var förmodligen ett högerextremt dåd. Hur kommer det sig att högerextremt våld är vanligare i de östra förbundsländerna? Varför ingrep inte åskådarna, löd den retoriska och eviga frågan i medierna. Råder det brist på civillurage? Men om det tidigare hade stannat vid en slags demonisering av östra Tyskland, fortsätter nu samtalet. Tanken att det eventuellt kan vara skräck för hämndaktioner som bromsar ingripanden, snarare än en dold mainstream-xenofobi, har nyanserat debatten. När i veckan en rabbin knivhögs i Frankfurt am Main av män med arabiskt utseende, undrade ordföranden för Judiska Centralrådet, Charlotte Knobloch, om det inte var dags att definiera no-go-areas även i väst (temat var aktuellt under fotbolls-VM med avseende på forna DDR). Det belyser dessutom det faktum att speciellt antisemitism är ett europeiskt problem med ett globalt perspektiv.

MEN DET GÅR knappt en dag utan att Hitler och Förintelsen dyker upp i diskussionen – på tv, i tidningar, i samtal mellan människor. Tyskland har inte blivit fritt från sitt förgångna, trots många försök, och man bör ta med det i beräkningen när man bedömer aktuell politik och kultur. Däremot börjar den historiska diskussionen breddas och intresset för andra epoker, utan revisionistiska baktankar, får allt större plats.

Den mest intressanta publikationen i år är den tyska översättningen av Christopher Clarks historia om Preussen (engelsk titel: *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600-1947*). Han nyanserar Preussens historia och ifrågasätter den antagna kontinuiteten mellan Preussen och Hitler-Tyskland på ett övertygande sätt. Kanske kan detta göras bäst utifrån. Men långsamt, långsamt börjar även Tyskland finna sig tillrätta, inom sina gränser och utanför.

✶ JELENA SELIN

Européernas åldrande – ett problem för Sverige

Problemet med en åldrande befolkning är större i andra europeiska länder än i vårt. Sverige bör i sin EU-politik verka för hållbara pensionssystem, en förändrad invandrings- och jordbrukspolitik samt att fler kvinnor och äldre förvärvsarbetar.

DEMOGRAFI Debatten om åldrandet har mest handlat om Sverige. Men Sverige är inte ensamt om demografins påfrestningar. Det är värre på många andra håll i Europa – och det är också ett svenskt problem.

I fjol gav EU-kommissionen ut en genomgång av hur åldrandet kommer att påverka medlemmarnas budgetar. Sveriges utgifter för de äldre börjar på en hög nivå, drygt 10 procent av BNP mot knappt 9 procent för EU som helhet. Men sedan ökar de svenska utgifterna inte särskilt mycket, bara med 1,3 procentenheter till 2030 och 2,2 till 2050, mot 1,6 och 3,4 procentenheter för EU som helhet.

Antagligen är världskrigen en del av förklaringen. De stora sekelskifteskullarna innebär att andelen äldre steg snabbt i Sverige redan på 1960- och 1970-talen, medan krigen hade glesat ut de kontinentala pensionärskullarna. Sverige tvingades anpassa sig till åldrandet långt tidigare än sina grannar. Andelen kvinnor som gick ut på arbetsmarknaden blev högre i Sverige än på andra håll, andelen människor som fortsatte arbeta efter 55 års ålder likaså.

I tidernas fullbordan hörde vi också till de första som gjorde pensionssystemet beroende av hela yrkeslivets avgifter och av den förväntade återstående livslängden.

NU ÄR DE andra EU-kullarna ungefär lika stora och gråa som de svenska. Det betyder att de andra ländernas pensionärsandelar snabbt närmar sig de svenska. Det finns emellertid påtagliga skillnader i utsikterna.

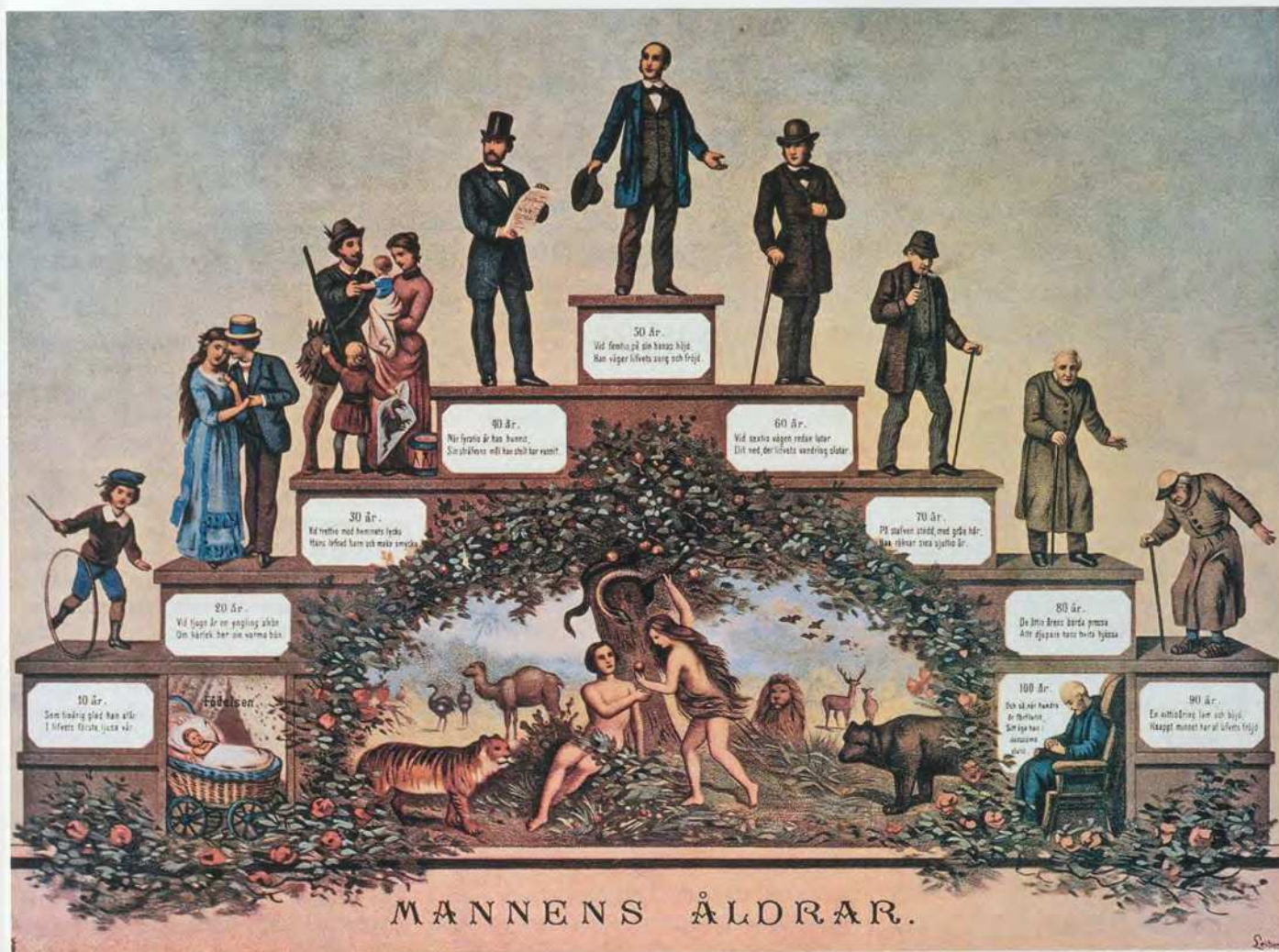
På de flesta håll har kvinnornas fruktsamhetstall fallit snabbare än i Sverige. Medan det svenska fruktsamhetstalet legat i stort sett sta-

bilt genom hela 1900-talet, trots den fördubblade förvärvsfrekvensen det senaste halvsekllet, så har mer jobb betytt färre barn i snart sagt alla andra EU-länder. Det betyder att försörjningskvoten utsätts för dubbla påfrestningar.

Flera andra EU-länder har dock större reserver att mobilisera än Sverige. Den kvinnliga förvärvsfrekvensen är lägre, och omsorgen om barn och gamla normalt sämre utbyggd. Kontinenten kan ge samma svar på åldrandet som Sverige gav under 1970-talet. Genom att ta bort skatte- och bidragströsklarna för kvinnornas förvärvsarbete, genom att professionalisera vården och omsorgen kan fler kvinnor gå ut i förvärvslivet och bromsa försörjningskvotens försämring.

PÅ SINA HÅLL finns det också en betydande landsbygdsbefolkning. Det gäller i synnerhet för de nya medlemsländerna i Central- och Östeuropa. Även dessa länder går igenom åldrande och fallande födelsetal, men jordbruket svarar för en stor andel av de yrkesverksamma. När Polen gick in i EU stod moderneringen för 4,2 procent av deras BNP och svarade för 17 procent av sysselsättningen. Även om många av dem är äldre, så kan böndernas barn mobiliseras och komma hela Europa till godo. Haken är EU:s jordbrukspolitik – om alltför generösa stöd betyder att de polska och ungerska böndernas inkomster ökar, så bromsas den nödvändiga omställningen.

Till detta kommer de äldres förvärvsfrekvens. I åldern 55–64 år ligger den högre i Sverige än i de flesta andra EU-länder. Antagligen kan det också förklaras med den lindrigare demografiska situationen i världskrigens spår. EU-länderna kunde unna sig mer gene-

✧ Att medellivslängden ökar i Europa gör att de europeiska ekonomierna utsätts för en stark press.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

rösa regler och åldersgränser för sina pensionärer. Svenska bilarbetare lockades från Göteborg till Gent med att pensionsåldern i den belgiska bilindustrin var 55 år.

ÅLDRANDET UTSÄTTER DE europeiska ekonomierna för stark press. Flera EU-länder har pensionssystem som kommer att bli mycket kostsamma under de närmaste årens anstormning. Åtagandena på äldreomsorgens område är för det mesta mindre omfattande än de svenska, men å andra sidan kräver de ofta mer av familjernas – kvinnornas – insatser.

På så vis kommer åldrandet att bli den stora strukturella påfrestningen på EMU:s stabilitetspakt. Minskande arbetsutbud pressar skatteintäkter, fler pensionärer i generösa system drar upp utgifterna. Därmed blir det svårare att hålla målen för budgetunderskotten.

Den allt tätare sammankopplingen mellan de europeiska ekonomierna innebär att detta inte längre är enbart nationella problem. Om budgetdisciplinen sviktar kan det tära på för-

troendet för euron. Minst lika allvarligt är att försvagningen av arbetsutbudet leder till en krympning av ekonomierna som drabbar handeln mellan länderna. Även om Sverige avstår från euron så kommer den försvagade aktiviteten att slå också mot den svenska exporten, produktionen och ekonomin.

Därför måste europeernas åldrande bli de närmaste årtiondenas huvudfråga i EU. Ländernas politiska press på varandra måste användas för att lindra följderna av den demografiska förändringen. Sverige borde göra hanteringen av åldrandet till en huvudsak inom EU-politiken. Detta är några av kärnfrågorna:

Bland sysselsättningsmålen blir uppgiften att öka kvinnornas och de äldres förvärvsfrekvens viktigast. Där finns de största reserverna inom EU.

Sysselsättningsmålen tar sikte på ländernas offentliga inkomster, men utgiftssidan är minst lika viktig. Pensionssystemens konstruktion har stor betydelse för arbetsutbu-

det och därmed för Europas ekonomiska utveckling. Därför bör Sverige driva frågan att EU-medlemmarna enas om normer för hållbara pensionssystem.

Det demografiska argumentet är ytterligare ett tungt skäl för att lägga om EU:s jordbrukspolitik och dra ner det protektionistiska stödet. De samhällsekonomiska förlusterna ligger inte bara i konsekvenserna för u-länderna och de egna konsumenterna, utan också i att Europas resurser används ineffektivt. Inte minst arbetskraften behövs bättre på annat håll.

SVERIGE MÅSTE BEKÄMPA alla försök att införa snåla och främlingsfientliga invandringsregler. FN räknar med att det skulle krävas miljoner invandrare varje år för att behålla Europas nuvarande försörjningskvot. Det är en teoretisk räkneövning – det finns även andra medel att ta till – men den understryker behovet av en generös och framtätsyftande europeisk invandringspolitik.

✧ GUNNAR WETTERBERG

Moralmästerskapet

För den nya eliten är det viktigare att demonstrera sin höga moral än att föra en ansvarsfull ekonomisk politik. Kritiker av den förda invandringspolitiken stämplas automatiskt som fördomsfulla och ibland som rasistiska.

INVANDRINGSPOLITIK Under tre månader 1992 gick bussar i skytteltrafik från Kosovo till Sverige. Tiotusentals kosovoalbanser släpptes in helt utan kontroll. I Kosovo rådde fred, så skälet var inte att de behövde söka asyl. Däremot behövde de försörja sig. Det fanns ingen politisk idé bakom mottagandet, det var bara klantigt, i synnerhet med tanke på att det var under denna tid Sverige gick igenom efterkrigstidens största ekonomiska kris. Kronan befann sig, för dem som minns, i fritt fall och statsskulden växte explosivt.

Historiedocenten Åke Wedin skrev senare ett brev till den då ansvariga invandringsministern, folkpartisten Birgit Friggebo, och ställde en rad frågor om flyktingpolitiken under hennes tid som minister, bland annat om dessa kosovoalbanser. Birgit Friggebo svarade: "Tack och lov satt jag i en regering som inte lät humaniteten följa den ekonomiska konjunkturen. Konjunkturer kommer och går men humaniteten består."

Med andra ord: för Birgit Friggebo var det viktigare att demonstrera att hon tillhörde Sveriges moraliska elit än att föra en ekonomiskt ansvarsfull politik.

SOCIALANTROPOLOGEN JONATHAN FRIEDMAN gör följande analys:

De nya eliterna, både den politiska och kulturella, förankrar sin identitet i en rad metaforer relaterade till öppenhet, transnationalitet, mångkulturalism och globalisering. Allt detta kopplas samman med en alltmer förvirrad uppfattning om demokrati. De nya demokraterna är eliter, som gör anspråk på att vara demokratiska i alla avseenden. Demokrati blir på det sättet inte längre en beskrivning av en politisk process utan ett attribut till individer.

I invandrarfrågor riktar den moraliska eliten sin kritik åt två håll. När inte företrädarna själva sitter i samma båt kritiserar de politiker och myndigheter för grym och byråkra-

tisk okänslig hantering av de asylsökande.

Den tyngsta kritiken riktas dock mot de medborgare som ifrågasätter den förda invandringspolitiken.

Dessa demonstrerar bara sina fördomar och de som är mest högljudda i sin kritik stämplas som rasister.

DEN NORSKE SOCIALANTROPOLOGEN och vänsterpolitikern Ottar Brox diskuterar i en bok som kom för femton år sedan hur en nations moraliska elit fungerar i förhållande till invandringen.

Han för fram begreppet "moralmästerskap" och menar att grundstrukturen är ungefär densamma som i en idrottstävling. Det gäller att visa fram sina moraliska kvaliteter effektivt och i kontrast till andra uppfattningar. I ett moralmästerskap gäller det att vinna genom att vara godast.

Med utgångspunkt hos Brox går det att ställa upp en fallande skala:

- Finast är de som talar om att landet måste ta sitt ansvar och hjälpa dem som bäst behöver hjälp. Goda människor är oegennyttiga. Det betyder att de är så gott som oåtkomliga för den som har invändningar. Om vi inte hjälper andra människor i nöd så kan vi heller inte påräkna någon hjälp själva, om vi råkar illa ut. Kritiker avslöjar sig som kortsynta egoister.

När den beräknade merkostnaden för invandringen 2006 skenade iväg till mer än tre miljarder så miljöpartiets Gustav Fridolin att "visar det sig att det behövs ännu mer pengar är vi villiga att lyssna på Integrationsverket" och vänsterpartiets Kalle Larssons kommentar var att "en värdig mottagning av människor under den första tiden i landet ska få kosta".

- Näst finast är de som talar om den kulturella mångfalden. Landet bör räddas från gränsenhetlighet och tråkighet, till förmån för en mångfald av kulturyttringar, maträtter, åsikter etc. Det land som har många invandrare blir ett roligare och trevligare land än det som har få invandrare. Mångfald är ett plusvärde.

Anledningen till att denna motivering inte är lika fin som den första är att här har man redan börjat argumentera; godheten måste motiveras. Här är det också möjligt att resa invändningar. När det gäller konsumtion är mångfalden visserligen attraktiv men när det gäller identitet fungerar det inte på det sättet. Där är det otvetydigt så att vi – och för den delen vilka människor som helst – gillar de medmänniskor bäst, som är av samma slag. Med ett identitetsperspektiv är inte mångfald lika med rikedom utan med socialt sönderfall.

- Det demografiska argumentet är nummer tre. Landet behöver invandrare därför att den egna befolkningen åldras. Vem ska ta hand om alla framtidens gamla om vi inte släpper in nya människor i landet? Här har förespråkarna börjat se till egennytta, om än efter receptet att detta är till gagn för såväl de egna medborgarna som för invandrarna.

- Som fyra kommer det argument som ledde till att Sverige tog emot så många arbetskraftsinvandrare under i synnerhet sextio-talet, nämligen att invandrare tar de jobb som landets medborgare anser sig för fina för att utföra. Utan invandrare stannar landet. Man kan undra, stannar verkligen länder som Norge och Sverige utan invandrare? Kommer åldringarna att dö i vanvård? Är det sant att ingen städar arbetsplatserna om det inte finns invandrare? Kommer restaurangköken att dränkas i odiskade tallrikar?

Som Ottar Brox lite salt kommenterar: "Det är naturligtvis inte nödvändigt att ha Nobelpriset i ekonomi för att inse att detta är nonsens."

DEN MORALISKA ELITENS företrädare har svårt att ge sig in i debatter med sina motståndare och vinna dem.

Efter att Mona Sahlin våren 2007 i TV4 "tagit debatten" med Sverigedemokraternas Jimmie Åkesson verkade ledande politiker vara ganska överens om att det fick bli en engångshändelse.

Det argument som lyftes fram var att man inte skulle ge främlingsfientliga krafter medietrymme. Det som inte sades lika tydligt var att riksdagspolitikerna inte klarar att ge tillfredsställande svar på enkla och samtidigt tunga frågor.

Exempelvis: Varför har Sverige tagit emot så många fler invandrare i förhållande till den egna folkmängden än andra europeiska länder?

Varför har svenska folket inte fått rösta om invandringens omfattning? I vilken utsträckning lever invandrare i så kallade utsatta förorter på bidrag? Hur går det med integrationen?

✶ KARL-OLOV ARNSTBERG

Det handlar om människovärde

De finska sjukskötarna kräver rejäla lönelöft. I debatten har bibliotekarier och sjukskötare ställts mot varandra. Men de två grupperna har i själva verket en hel del gemensamt.

FINLAND I Finland finns inga sjuksköterskor. Sjukskötare heter det oavsett om det är män eller kvinnor. I de allra flesta fall handlar det ju om kvinnor, närmare bestämt om kvinnor i en typisk låglönebransch. Nu har sjukskötarna emellertid fått nog, och med utgångspunkt i vallöften av den nya borgerliga regeringen har de krävt lönehöjningar i storleksordningen tio procent.

Det har varit tuffa förhandlingar som länge varit fullständigt låsta och det har talats om strejk men det har också varit en intensiv of-fentlig debatt av en art som kan få en att tänka till. I radions *Aktuellt*-sändning var det en sjukskötare som förklarade att hennes yrkeskär självklart ska ha högre lön än andra kommunalt anställda, som bibliotekarier. Sjukskötares ansvar, betonade hon, är på liv och död medan bibliotekarier knappast kan begå värre misstag än att ställa in en bok på fel plats i hyllan.

NU FÄR JU den här verklighetsbeskrivningen sägas vara en kraftig underskattning av bibliotekarieryket, men framför allt känns det sorgligt att företrädare för en kvinnodominerad låglönebransch ska visa förakt för en annan.

Faktum är också att vi inte alla kan försörja oss på att rädda livet på varandra. Sjukskötaren skulle hellre ha ställt frågan varför män som arbetar med maskiner får betydligt högre lön än kvinnor som arbetar med människor.

Eller med både människor och böcker.

Mycket riktigt fick sjukskötaren svar på tal av en bibliotekarie som slutade med att be henne läsa Liza Marklunds bok *Det finns en särskild plats i helvetet för kvinnor som inte hjälper varandra*.

Men också maskinerna har skyttat i diskussionen. I ett annat debattinlägg förklarade en sjukhuskemist att politiker och allmänhet har fått "en ensidigt skev och enkel bild" av vårdarbetet genom att medierna mestadels intervjuar "vårdare som hjälper äldre med

daglig hygien, bäddar sängar och kommer med mat". Han understryker att sjukskötare i dag måste vara sofistikerade tekniker för att kunna övervaka avancerad apparatur på till exempel intensivvårdsavdelningar eller för blodanalys.

SJUKHUSKEMISTEN HAR EN viktig poäng – eller egentligen flera: han betonar också att det vid underbemanning lätt kan ske misstag. Men det är synd att han, liksom sjukskötaren i *Aktuellt*, ska lyfta en yrkesroll genom att nedvärdera en annan. Omvårdnadsarbetet är nämligen långt ifrån så enkelt som han tycks tro. (Och som många – inte minst manliga beslutsfattare – tycks tro.) Det krävs ett avancerat yrkeskunnande för att hjälpa medmänniskor med sådant som var och en av oss helst vill kunna göra själv, att tränga in i medmänniskors intima zon. Man skall inte bara undvika att vara integritetskränkande utan också göra det så att det blir som var och en helst vill ha det. Det kräver ett gott handlag, erfarenhet och lyhördhet. Det är ett arbete som inte syns. När en patient är färdigbehandlad säger läkarna: "Nu kan vi inte göra mer", men då är det ännu oändligt mycket som kan och ska göras, nämligen just omvårdnadsarbete.

Eller kanske man hellre borde säga att det är ett arbete som bara syns när det inte blir gjort. Om en gammal människa får liggsår blir det ett ramaskri, men det är ingen som jublar över alla de dagliga insatser som ska till för att hon inte ska få liggsår.

I FINLAND HAR det de senaste månaderna upp-dagats flera fall av vårdare som dödat patienter, framför allt handikappade, med insulin. Det är skandaler som tyder på att respekten för liv, för ett okränkbart människovärde, allvarligt har urholkats men naturligtvis också på att minst sagt olämpliga personer får bli vårdare.

Det slår mig att omvårdnadsarbete i själva

✧ **Varför får man mindre betalt för att arbeta med människor än för att arbeta med maskiner? Om samhället tror på andra värden än rent materiella borde omsorgsyrken uppvärderas – i pengar.**

FOTO: NICOLA HOWALT/SCANPIX

verket inte är helt väsensskilt från gott bibliotekariearbete; värderingarna är likartade för i båda fallen handlar det om att respektera individer och individuella förutsättningar och behov.

Det handlar om att tro på att det finns andra värden än de rent materiella, och framför allt att det finns ett människovärde som inte kan mätas i euro och cent, kronor och ören. Om samhället verkligen tror på de här värderingarna bör både bibliotekarier och vårdare få känna av det – i euro och cent, kronor och ören.

✧ **MERETE MAZZARELLA**

Gärna liberal – om det passar din hjärna

Ny forskning tyder på att biologin har stor betydelse för vilken ideologi vi väljer. Amerikanska liberaler är enligt hjärnforskare mer flexibla och snabbare än konservativa.

HJÄRNFORSKNING En rad ideologier, bland annat olika varianter av liberalism, har tidigare hävdats att vi främst formas av vår omgivning. Att människors handlingar kan bero på biologin är en uppfattning som i allmänhet företräds av konservativa, och som idag får ett allt starkare stöd av forskningen.

Nu kan det intressant nog visa sig att konservatismen själv är genetiskt betingad. En ny studie från New York University, nyligen publicerad i *Nature Neuroscience* (10/9, 2007), antyder att huruvida någon är konservativ beror på hur hjärnan fungerar och tar in information.

✶ På bilden från 1920 syns tidens syn på hjärnans olika områden och vilka personlighetsdrag de antas styra. Dock finns inga områden för konservatism respektive liberalism markerade. FOTO: NORDICPHOTOS/SUPERSTOCK

Psykologiska studier har tidigare visat att konservativa har större behov av ordning och reda i beslutssituationer och är mer principfasta i sina beslut än sina politiska meningsmotståndare.

Liberaler har större tolerans för komplexitet och oklarheter, och en större öppenhet för nya erfarenheter och intryck. Forskarna bakom den nu aktuella undersökningen har genom ett enkelt experiment kunnat belägga ett samband mellan dessa två kognitiva stilar hos amerikanska konservativa respektive liberala personer och grundläggande neurokognitiva mekanismer för självreglering.

I KORTHET PLACERADES en grupp universitetsstudenter – vars politiska åsikter varierade från "extremt konservativ" till "extremt liberal" – framför en datorskärm och instruerades att röra tangentbordet när bokstaven M dök upp (i 80 procent av fallen) och låta bli det när bokstaven W visades (i de resterande 20 procent av fallen).

De konservativa studenterna gjorde fler misstag än liberalerna och tenderade att trycka på tangentbordet oavsett vilken bokstav som visades.

Liberalerna däremot hade lättare att alternera mellan att trycka på tangentbordet och låta bli och gjorde därför oftare rätt.

På motvarande sätt registrerades en lägre aktivitet i relevanta områden i hjärnan hos de konservativa jämfört med liberalerna när ett W visades på skärmen.

SAMMANTAGET VISADE RESULTATEN, enligt forskarna, att politiskt konservativa har svårare att upptäcka när det invanda sättet att svara inte stämmer överens med vad den aktuella situationen krävde, och att detta är förknippat med en lägre neurokognitiv känslighet för sådana responskonflikter.

Det innebär, menar man, att politisk-ideologisk inriktning påverkas av elementära fy-

siologiska processer i hjärnan. Detta ger naturligtvis vatten på kvarnen åt dem som vill gesken av att konservativt sinnade människor är enkelspåriga och inskränkta.

Mensomhuvudförfattaren till artikeln i *Nature Neuroscience*, psykologen David Amodio, säger i en intervju i *Los Angeles Times* (10/9), är det omöjligt att tala om att den ena eller den andra kognitiva stilen är bättre: "Konservativas tendens att blockera distraherande information kan, beroende på situationen, vara någonting bra."

Trots att man för det mesta bör vara försiktig med att lyssna alltför mycket till forskare som vill reducera politik, eller i andra fall religion, till kemiska processer i hjärnan, öppnar denna nya upptäckt dörren till en rad tänkvärda frågeställningar – inte minst denna: Om ideologier är kopplade till hur våra hjärnor ser ut, vad betyder det för det politiska livet?

FÖRHOPPNINGSVIS KAN EN allmän acceptans av dessa nya fynd innebära en större tolerans mellan liberaler och konservativa. Insikten att ideologiska positioner kan ha en genetisk koppling leder i bästa fall till att vi i större utsträckning än idag försöker hitta styrkor i varandras resonemang istället för enbart svagheter.

Liberaler kunde lära sig att värdera stabilitet och kontinuitet, medan konservativa skulle förstå argumenten för att ibland ompröva gamla normsystem. Vi skulle dessutom tvingas inse att allting inte endast handlar om politik. Biologin spelar en större roll än vad många vill tro.

✶ JOHAN WENNSTRÖM

Kortintervju: Östeuropéerna är de mest västliga

RYSSLAND Staterna i Östeuropa, som länge var satelliter till Sovjetunionen, har en bättre känsla för frihetens värden än de västeuropeiska länderna. Det konstaterar journalisten Edward Lucas, som på längre sikt även är optimistisk när det gäller Ryssland.

Lucas har lång erfarenhet som korrespondent i Central- och Östeuropa åt *The Economist*. Han är snart aktuell med boken *The New Cold War and How to Win It*. David Almer ställde några frågor om nya definitioner av öst och väst, och om den framväxande ryska nationalismen.

DA: I dessa dagar expanderar EU österut. Anser du att man kan se att Östeuropa blir

Rymdresor har stora effekter på miljön

RYMDFORSKNING Resebyråer och turistmagasin har börjat marknadsföra turistmål med miljöargument. Numera kan vi miljösäkra våra resor och granska hur mycket koldioxidutsläpp som ett charterflyg till Thailand orsakar. Dagstidningarna tävlar om att visa miljöhänsyn. Ibland verkar dock denna inställning vara som bortblåst. När Christer Fuglesang gav sig iväg uppåt tilläts inga miljöargument förstöra hyllningarna till den förste svensken i rymden.

En närmare granskning av miljöeffekter från raketbränsle är ingen vacker läsning. Hydrazin, som är ett traditionellt bränsle i många raketer, ger omfattande skador på miljön. Effekterna av raketbränsle har blivit uppenbara på flera ställen i USA. Föroreningar av det ytterst giftiga ämnet perklorat, i bland annat New Mexico och Kalifornien, är så omfattande att stora vattenreservoarer hotas. USA:s miljövärdstyrelse, EPA, har i flera rapporter pekat ut just raketbränsle som orsaken till spridningen av många cancerogena ämnen.

Rymdfärjan som Fuglesang färdades med använde tre bränsletankar. Huvudtanken är fylld av Lox – flytande syre och väte – som vid förbränning avger vattenånga. Sidotankarna är däremot de stora miljöbovarna. De väger 590 ton och förvarar fast bränsle, som antänds under färden genom atmosfären.

Men frågan om sammansättningen av bränslet, och dess utsläpp, är mycket känslig. På Nasas huvudkontor vill man inte ge några närmare uppgifter om resultat från utsläppstester. In-

FOTO: ISTOCKPHOTO

te heller på Nasas raketforskningscenter i Pasadena eller i Houston säger man sig ha expertkompetens rörande miljöpåverkan. Den avdelning inom Nasa som ansvarar för utvecklingen av förbränningsmotorer, Marshall Space Flight Center i Huntsville, Alabama, anser inte att de har rätt att yttra sig i frågor som rör miljöpåverkan.

Kanske kan Sverige nu bidra med en liten förändring på området. Rymdstyrelsen och bolaget Ecaps arbetar med att rymdcertifiera ett miljövänligt rymdbränsle för Prisma-satelliten som enligt planerna ska upp från jorden år 2009. Än så länge dröjer det emellertid tills det finns ett miljöklassat bränsle som också lämpar sig för uppskjutningar av raketer.

✶ JOAKIM NILSSON

Rättelse

I *Annex* recension av Björn Cederbergs *Kamrat spion* användes ett fotografi ur boken, tyvärr utan angivande av upphovsman. Bilden är tagen av Johanna Schartau. Annexredaktionen beklagar.

Det svenska glashuset

MUHAMMEDTECKNINGAR Carl von Linné, en av årets jubilarer, levde i övertygelsen att det finns en högre ordning hos tillvaron som innebär att den som gör ont också drabbas av ett liknande ont. För att bevisa detta samlade han exempel ur verkliga livet. De publicerades i den postumt utgivna *Nemesis Divina*.

Att Linné skulle ha upptäckt en generell sanning är svårt att tro. Men ibland inträffar händelser som tycks bekräfta Linnés föreställning. Förra året blev Danmark angripet av totalitära islamister. Svenska tidningsmän och politiker – inte minst dåvarande statsministern Göran Persson – pekade finger.

Budskapet var: sådant händer inte här, bara i det främlingsfientliga Danmark. Också borgerliga politiker hörde till dem som mästade grannlandet. I år har också Sverige fått sin karikatyrkonflikt. Linné skulle ha antecknat.

✶ DAVID ANDERSSON

mer västligt i och med EU:s expansion?

Lucas: Jag tror att de östeuropeiska länderna på ett sätt faktiskt är mer västliga än västeuropeiska länder. "Väst" är ett abstrakt begrepp. Östeuropeerna tror mycket mer på våra värderingar än vad vi själva gör, eftersom de ganska nyligen fick chansen att praktisera dem. När vi levde vårt sköna liv i väst och oroade oss för Sovjets kärnvapenhot levde östeuropeerna bakom järnridån i "fångna nationer". Frågan om frihet, demokrati och tolerans känns därför mycket mer verkliga för dem. Man kan bara se hur populärt Václav Havels författarskap blivit i väst på 1990-talet för att förstå det.

Om man ser på den euroatlantiska orienteringen, så är den för mig en del av det "västliga". Detta är absolut självklart för Östeuropa; för dem framstår USA som den goda kraften i världen; en kraft som står upp för frihet, rättvisa och demokrati. Delar av Västeuropa har i stället gått över till en form av antiamerikanism där

man identifierar Bushadministrationens felsteg som representativt för Amerika i sin helhet – något som så klart är nonsens.

DA: Du har bott i Ryssland. En intressant fråga är Rysslands historiska försök att vara en del av Europa, exempelvis det "europeiska" St. Petersburg. Hur ser du på hur Ryssland hanterar splittringen mellan att vara rysk och europeisk idag?

Lucas: På ett sätt är Ryssland utan tvekan redan i Europa. Om man till exempel läser Anna Achmatova, eller andra stora ryska författare, är det lätt att se att deras verk är innerligt europeiska. Å andra sidan är den väg som den ryska staten har valt, och som de flesta ryssar tråkigt nog tror på, inte europeisk. Ryssland betraktar relationen till sina grannar som ett nollsummespel. "Om det är bra för dig, är det antagligen dåligt för mig." Väst tänker mer på ömsesidig nytta. "Det är bra för mig och bra för dig, så låt oss samarbeta." Jag är dock en långsiktig optimist angående Ryssland, och jag tror att inom några

decennier kommer Ryssland, eller åtminstone en bit av Ryssland, att vara ett västland.

DA: Hur ser du på den nya framväxten av en stark nationalism i Ryssland?

Lucas: Det är djupt oroande. Det finns en mix av statsfinansierad xenofobi mot andra länder och en tungrodd auktoritär policy hemmavid, som båda baserar sig på så kallad nationalism – en tanke på att det är mycket bättre att bli respekterad än omtyckt – till och med bättre att bli fruktad. Detta är totalt antitetiskt till det som det moderna Europa och den euroatlantiska alliansen vill åstadkomma. Vi måste ta till oss en mycket mer hårdnackad tillrättavisande attityd mot Ryssland och faktiskt vara beredda att säga: "Okej, ni vill spela hårt, så då måste vi spela hårt. Vi startade inte spelet, men om ni närmar er oss på detta sätt kommer vi att möta er på samma sätt, vilket vi kommer att starta med ganska snart, kanske skulle vi börja genast."

✶ DAVID ALMER

Terror, totalitarism och tyranni

Redan på 1950-talet pekade många intellektuella på likheter mellan Hitlers Tyskland och Stalins Sovjet. På senare tid har en del bedömare beskrivit den islamistiska terrorismen som den tredje totalitarismen vilket är missvisande. Al-Qaida har mer gemensamt med 1970-talets västtyska terrorister än med stalinister och nazister.

✱ JAN-WERNER MÜLLER

Kriget mot terrorn" handlar i väst också om att peka ut politiska fiender. Intressant nog är det den antitotalitära vänstern – eller det man i USA ofta kallar de "liberala hökarna" – som hittills har använt sig av den tyngsta teoretiska arsenalen: terrorismens utmaning har av hökarna karakteriserats som totalitarism eller "islamistisk fascism". Vänsterpolitiker som inte är helt teorifrämmande har senare övertagit denna diagnos: redan vid slutet av 2003 kallade Joschka Fischer den islamistiskt inspirerade terrorn för en "tredje totalitarism" – efter nationalsocialismen och stalinismen – och bekräftade på nytt denna beteckning i sin skrift om "historiens återkomst".

Likasinnade politiker, som den förra brittiske Europaministern Denis McShane, har följt Fischers exempel.

För amerikanska vänsterintellektuella som Paul Berman går en linje från 1900-talets totalitära stater i Europa till dagens islamistiska terror – inte minst eftersom många islamistiska tänkare är direkt influerade av fascistiska intellektuella och båda parter propagerar för "utrensning-utopier" (*Utopien der Säuberung*, Gerd Koenens uttryck). Men kopplingarna är inte bara genealogiska. Terrorister, som även experten Walter Laqueur har påpekat, önskar det totala kriget och river medvetet ner alla begreppsliga – och moraliska – murar mellan soldater och civila.

För teoretiker som Berman är totalitarism, terror och politisk dödskult oupplösligt förenade med varandra, på ett historiskt, psykologiskt och begreppsligt plan.

På många håll inom vänstern har Bermans teori avfärdats som en kvarleva från det kalla kriget. Totalitarism-teorier, så lyder en gammal invändning, har alltid bara tjänat till att sudda ut politiska och inte minst moraliska skillnader. Framför allt under 60-talet jämfördes antitotalitarismen av många vänstertänkare i Tyskland med en bagatellisering av nationalsocialismen. Högerens påstridiga ideologer var alltid antitotalitära.

Dessa reservationer har aldrig helt försvunnit – och att numera även George W. Bush ständigt talar om islamistisk fascism och totalitarism tycks bara bekräfta att en diagnos i termer av totalitarism till sist alltid

leder till att man hamnar i fel läger. Men mot Berman har man också invänt att totalitarismen alltid förverkligas i en stat – och att al-Qaida trots allt är just ett ickestatligt, kanske rentav antistatligt nätverk.

Då förbiser man emellertid att de tidigaste definitionerna av totalitarismen – som skapades av liberala antifascister och gällde Mussolinis Italien – framför allt förstod totalitarismen som en rörelse. Det avgörande var inte vilka metoder eller vilket politiskt format totalitarismen använde sig av, utan att totala ideologier ville göra totalt anspråk på människor.

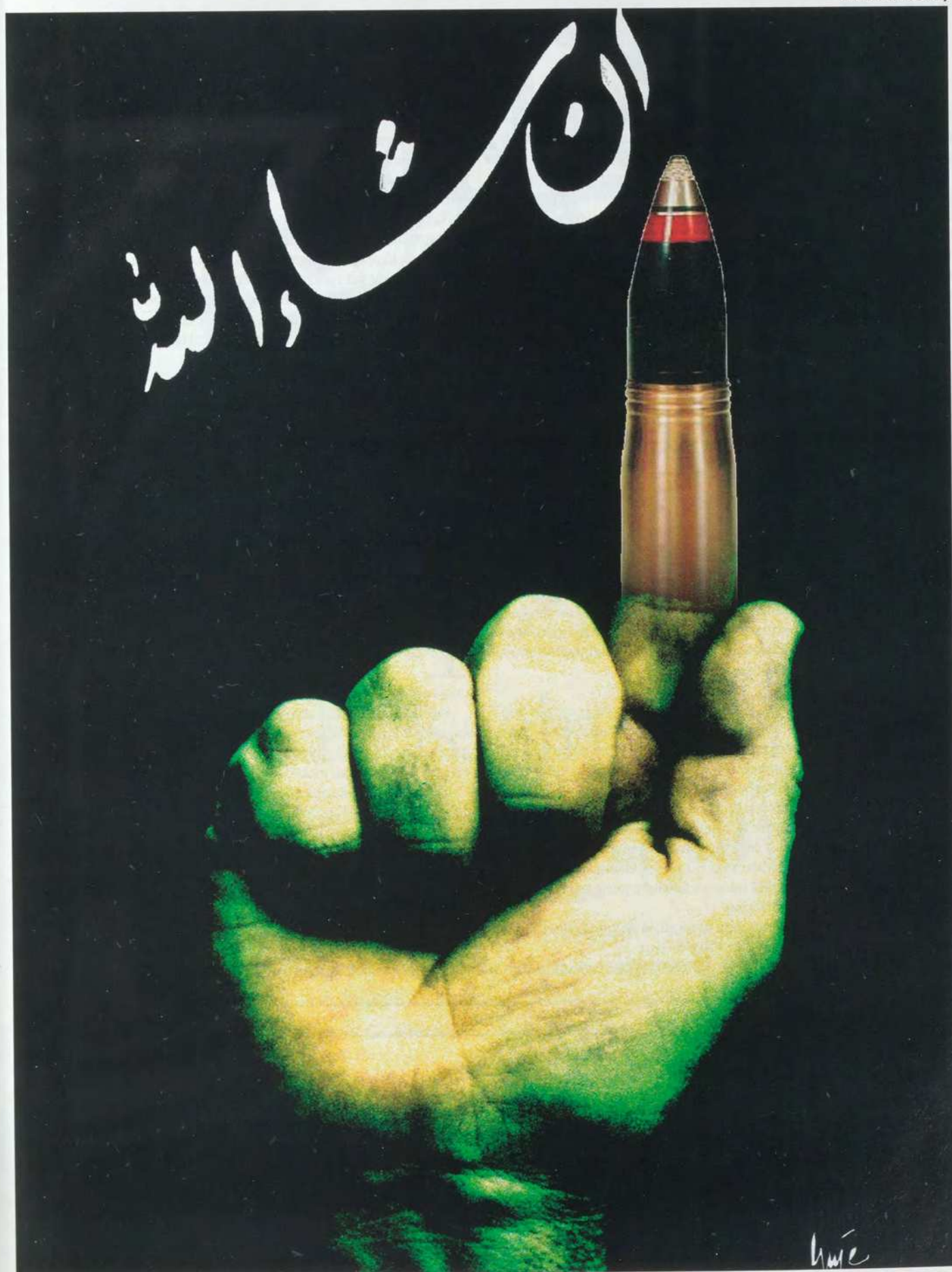
En bestående spänning mellan stat och rörelse sträcker sig i själva verket genom såväl det fascistiska Italiens som det nationalsocialistiska Tysklands historia.

Och enligt många totalitarismteoretiker – men även enligt etatister som Carl Schmitt – eftersträvade nazisterna visserligen den totala makten, men förstörde i själva verket staten, det moderna maktinstrumentet framför andra, inifrån.

Totalitära regimer, så lyder en berömd tes av Hannah Arendt, kommer aldrig till ro – de befinner sig ständigt i rörelse och måste permanent mobilisera sin befolkning politiskt. Detta skiljer dem från statiska tyrannier, så som dessa har definierats sedan antiken: tyranniet är ett slags kapning av det allmänna för tyrannens och hans kumpaners privata syften.

S om särskilt den store upplysningstänkaren Montesquieu framhävde behöver tyrann- och despotvälden förvisso ingjuta fruktan men de föredrar att undersåten uppskrämd drar sig tillbaka till privatlivet. Totalitära regimer däremot försöker förstöra såväl den privata sfären som alla former av mångfald bland medborgarna. Totalitärt präglade människor blir därmed massmänniskor utan egenskaper – som å ena sidan ständigt är försatta i ett konstlat uppror, och å andra sidan hålls samman av det Arendt kallade terrorns "järnband".

Det vore emellertid mest en lek med ord att redan i al-Qaidas rörelse- eller nätverkskaraktär, som man så ofta betonar, se ett bevis för ra- »

✧ Min kamp, upp till kamp och helig kamp? Trots uppenbara likheter skiljer sig de extremistiska ideologierna åt ifråga om totalitär potential.

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV GUJJE ENGSTRÖM

dikala islamistiska gruppers totalitarism. al-Qaidas dynamiska karaktär har mer att göra med tvingande omständigheter, beroende på taktik och bristande resurser.

Många experter betraktar därför också terrordåden som uttryck för politisk desperation – sedan den politiska islamismen, med målet att överta den statliga makten, under 1980- och 90-talen misslyckats nästan överallt, från Algeriet till Afghanistan.

Bin Ladins "franchising" av fruktan och skräck är alltså knappast att betrakta som en ny regimform, i Hannah Arendts eller Montesquieus mening. Det är säkert riktigt att terrororganisationer vill göra totalt anspråk på sina medlemmar – men det gäller även för sekter. Förr eller senare måste en totalitär rörelse få verkliga maktmedel i sin hand, och det innebär fortfarande: bemäktiga sig en stat.

I annat fall kan man på sin höjd – och paradoxalt – tala om ett slags "totalitarism i opposition".

Totalitarismen har alltid, som man i detta sammanhang bör komma ihåg, varit ett begrepp som tjänat till politisk mobilisering – till att börja med bland Mussolinis vänstermotståndare. Liberala hökar som Berman är tillräckligt ärliga för att erkänna de mobiliseringsstrategier som ligger bakom deras begreppsval.

För Berman handlar det inte minst om att genom historiska analogier mobilisera mot en fara som – enligt honom – fortfarande underskattas. Bara genom att påminna om fascismens och totalitarismens mardrömmar, som Berman också gör i ett bidrag i *New York Times* från maj förra året, kan framför allt européerna väckas ur sin slummer. Och inte minst tycks man genom antitotalitarismen kunna samla en vänsterkoalition som inbegriper skiftande politiska kulturer: från östeuropéer som Adam Michnik via fransmän som André Glucksmann till spridda amerikanska vänsterliberaler.

Men den som vill vägleda andra genom analogier kan till slut själv bli politiskt vilseledd av analogier – trots den otvivelaktiga moraliska integriteten hos tänkare som Michnik och Berman. Många antitotalitära intellektuella drog sig inte för att beteckna Saddam Husseins skräckvälde som totalitär. Kännare av regimen betraktade denna diagnos som i grunden felaktig, åtminstone vad beträffar åren före 2003 – annorlunda förhöll det sig kanske på 1980-talet, då Saddam understöddes starkt av väst. Saddam var till sist en klassisk tyrann, som med grymma medel satte skräck i sina undersåtar, men inte hade något större intresse av massmobilisering.

En diagnos i termer av totalitarism tycks alltså skymma bilden av en ny politisk verklighet, snarare än att klargöra den.

Att vägra beteckna terrorn som totalitarism är inte detsamma som

att bagatellisera den. Tvärtom: när al-Qaida inte längre förstås som en välorganiserad, över hela världen verksam rörelse, utan som en metod och en ideologisk beteckning som mobiliserar vitt skilda politiska aktörer i helt olikartade nationella kontexter, blir hotet i många avseenden större.

Ett fast nätverk kan förr eller senare krossas. Frisläppta radikala ideologipartiklar och religionsformer som radikaliseras alltmer och tar plats i de mest olikartade kulturer, är mycket svårare att ta itu med.

Det som gör det i praktiken avterritorialiserade al-Qaida så farligt är just förmågan att låta sin ideologi införlivas med territoriella konflikter som exempelvis i Tjetjenien. Även här krävs verklig politisk urskillningsförmåga, i stället för att i ett tveksamt fall utan vidare följa associationskedjan från terror till totalitarism.

Det gäller alltså att förstå en helt ny konstellation, varvid förstälse inte får likställas med sympati. Men av ren rädsla för att falla i en "sympatifälla" har vänsterteoretiker tagit sin tillflykt till jämförelser med 1900-talets politiska faser. Denna frestelse bidrog till att förstärka utfallet av det amerikanska valet 2004: inte långt efter demokraternas nederlag pläderade *New Republic* och andra amerikanska vänstertidskrifter för en "antitotalitär liberalism", som betraktar terrorn som tidens centrala moraliska utmaning – liksom tidigare den sovjetiska kommunismen – och rycker det demokratiska partiet ur händer på "mjukisar" som Michael Moore.

Försiktighet mot lättfattliga analogier behöver å andra sidan inte innebära att erfarenheterna från 1900-talet är helt oanvändbara för att förstå samtiden. Så har till exempel den franske islamologen Olivier Roy nyligen åter pekat på det rimliga i att dra vissa paralleller mellan al-Qaida och 1970-talets europeiska terrorgrupper.

Inte heller al-Qaida har egentligen någon verklig politisk strategi och har hittills inte formulerat några konkreta idéer om hur dess maktinnehav skulle se ut, utan tycks i stället hoppas på att spektakulära illdåd på ett mystiskt sätt skall mobilisera muslimska massor över hela världen.

Och även i Västeuropa under 1970-talet fanns det en logik som gjorde grupperna (eller ligorna) alltmer radikala.

Totalitarismteoretikerna till vänster från 1950- och 60-talen, som många företrädare för tesen om en islamisk totalitarism känner sig förbundna med – man kan nämna Claude Lefort eller Cornelius Castoriadis – försökte alltid skärpa sina begrepp genom noggranna sociologiska analyser. Idag råder däremot ofta en olycklig arbetsdelning mellan islamologi och politisk filosofi. Ju förr denna uppdelning kan övervinnas, desto bättre. *

✻ ÖVERSÄTTNING JIM JAKOBSSON

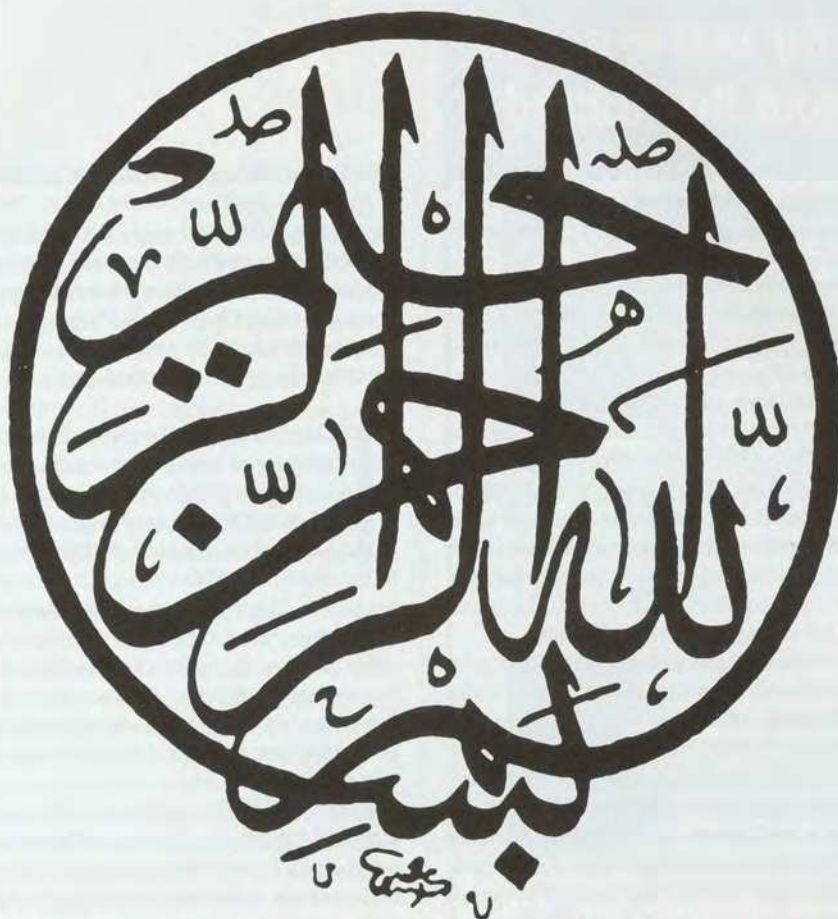
*Om skribenten
själv får välja.*

Vad läser Ingrid Elam, Sven-Eric Liedman, Ragnar Strömberg, Tomas Lappalainen, Merete Mazzarella och Ulf Eriksson om de själva får välja?

Gå in på dixikon.se så får du svaret på vad dessa och flera andra välkända och kunniga skribenter gillar att läsa. Där kan du också köpa böckerna och läsa skribenternas kortfattade texter om dem. Gå alltså in på www.dixikon.se

DIXIKON

Urvald litteratur på originalspråk

✻ "I Guds, den Nåderikes, den Barmhärtiges namn!" av kalligrafen Shams Anwari-Alhosseini.

Seyyed Hossein Nasr och tillvarons mittpunkt

Den framträdande islamologen Seyyed Hossein Nasr menar att det finns en esoterisk kunskap som förenar alla religioner, även om den tar sig olika kulturella uttryck. Han hävdar också att islam inte är svärdets utan fredens religion.

✻ BO GUSTAVSSON

I dessa tider då den islamiska och den västerländska civilisationen tycks befinna sig på kollisionskurs är det särskilt viktigt med röster som manar till besinning och samförstånd. En sådan röst är Seyyed Hossein Nasr. Om Lars Vilks hade läst Nasr, så hade han kanske inte gjort sina famösa Muhammedteckningar. Provokationens estetik är ett västerländskt påfund som spelat ut sin roll i dagens globaliserade värld.

Seyyed Hossein Nasr betraktas som vår tids främste islamolog i väst. Han är professor i islamologi vid George Washington University och har publicerat ett femtiotal böcker om islams teologi, mystik, filosofi, konst- och vetenskapshistoria. Några av dessa böcker är *Knowledge and*

the Sacred (1981) som bygger på hans Giffordföreläsningar, *Man and Nature* (1987) och *Ideals and Realities of Islam* (1966). Han har även publicerat diktsamlingen *Poems of the Way* (1999) inspirerad av vistelser i södra Spanien där det islamiska al-Andalus fortfarande gör sig påmind. Dessutom har han engagerat sig i miljöfrågor och i försöken att öppna en dialog mellan religionerna och civilisationerna. I sin egen person och sitt verk utgör han en levande länk mellan öst och väst.

Nasr föddes 1933 i Teheran och fick sin utbildning i USA där han tog en examen i naturvetenskapliga ämnen. Men hans brinnande intresse för metafysik gjorde att han övergav naturvetenskapen för att börja studera humaniora. Efter sina studier återvände han till Iran 1958 och »

blev lärare vid Teheranuniversitetet samtidigt som han fördjupade sig i shiitisk filosofi. I och med iranska revolutionen flyttade Nasr tillbaka till USA för att fortsätta sitt omfattande författarskap parat med en flitig verksamhet som föreläsare.

Ledstjärnan för Nasrs tänkande är den så kallade traditionella skolan grundad av den schweiziske religionsfilosofen och sufiske mästaren Frithjof Schuon (1907–1998). Enligt Schuon finns det en esoterisk kunskap eller gnosis som förenar alla religioner men som tar sig olika uttryck i olika kulturella kontexter. Varje religion representerar en specifik uppenbarelse av det universellt gudomliga och därför är essensen i alla religioner en och samma. Denna *philosophia perennis* kan spåras i esoteriska traditioner från antiken fram till våra dagar. Målet är själens utveckling mot gnosis vilket leder till människans gudomliggörande. Nasr ser islam som en universell religion som lämpar sig särskilt väl för komparativa studier i den traditionella skolans anda. Svenska anhängare av *philosophia perennis* är Kurt Almqvist (1912–2001) och Tage Lindbom (1909–2001), vilka båda var lärjungar till Frithjof Schuon.

Utifrån ett perennistiskt perspektiv har Nasr i en rad arbeten studerat den islamiska mystiken och filosofin. Han intresserar sig med andra ord för islams esoteriska eller andliga dimension, det vill säga *tariqan* ("vägen") och *haqiqan* ("sanningen"). Man brukar tala om tre skilda aspekter av islam: *sharian*, *tariqan* och *haqiqan*. *Sharian* avser den muslimska lagen medan *tariqan* syftar på sufismen och *haqiqan* på det filosofiska tänkandet. Islams andlighet omfattar *tariqan* och *haqiqan* och det är dessa båda områden som Nasr ägnat sitt författarskap. Han är även ledare för den sufiska Shadhiliyyaorden och har tagit intryck av den algeriske sufin och ordensgrundaren al-Alawi (1874–1934). Andra religiösa esoteriker som Nasr influerats av är René Guénon (1886–1951) och Coomaraswamy (1877–1947), vars skrifter han kom i kontakt med redan i ungdomen.

Uttryck för esoterismen finner Nasr i mystikens symbolspråk, i den pytagoreiska och nyplatoniska filosofin, i hermetismen och alkemin men framför allt i sufismen och shiitisk filosofi. Islam och religion i allmänhet har enligt Nasr ett "ontologiskt företräde" framför den fysiska materiella världen. Andlighet pekar mot det Absoluta och Bestående medan världen är flyktig och obeständig. "Islam inbjuder människan att upphöra med sin vandring i det relativas labyrinth och återvända till det Absoluta, den Enda", står det i essäsamlingen *Vid det klara morgonljuset* (Proprius) i översättning av Ashk Dahlén där Seyyed Hossein Nasr presenteras i koncentrat för första gången på svenska. Sekularismen innebär inte frihet, menar Nasr, utan snarare slaveri under förnuftets begränsade verklighetsuppfattning. Den sanna friheten är andlig, påpekar han vidare. Hans livsprojekt går ut på att återupptäcka det heliga i modernitetens värld genom studiet av andliga traditioner. Nasr talar om "*Pontifical man*" (den "översteprästerliga människan") som har lyckats återknyta kontakten med det gudomliga.

Det finns en esoterisk mittpunkt i tillvaron som inom islamisk tradition benämns med begreppet *tawhid*: varats enhet i Gud. En sådan föreställning om varats enhet är det som genomsyrar islamisk andlighet. Essäerna i *Vid det klara morgonljuset* belyser olika aspekter av denna kungstänke inom islam. *Philosophia perennis* visar att alla religiösa läror på ett eller annat sätt handlar om sökandet efter tillvarons mittpunkt. Denna tanke uttrycks inom islam med de första orden i böneotropet: "Allahu akbar" vilket betyder "Gud är större". Inom sufismen förekommer begreppet *dhikr* eller gudserinran som kan ses som en andlig inre böneriktning. Idealet för en sufi är att leva och andas i *dhikr*, att bli ett med den gudomliga närvaron. Nasr menar att islam med orätt har kallats för svärdets och krigets religion eftersom det är en fredens religion genom överlämnandet till Guds vilja. Ordet *islam* betyder fred och överläm-

nande på arabiska. Terrorister missbrukar och förvränger islams budskap för sina egna destruktiva syften. Genom att spränga bomber kan man aldrig nå fram till *tawhid*. De missförstår även begreppet *jihad*, som har betydelsen strävan på arabiska, eftersom dess etik uttryckligen förbjuder ett handlande motiverat av hat och vrede. Lösningen på terrorismens problem består enligt Nasr i ett socialt och politiskt reformarbete i arabländerna för att förbättra livsvillkoren för det stora flertalet. Ett arbete i sann islamisk jihad-anda!

Islam har ingen frälsningslära i kristen mening eftersom fokus inte ligger på människans syndfulla natur utan på gudskunskap eller gnosis. Enligt en *hadith qudsi*, det vill säga "heligt yttrande" riktat till Muhammed, säger Gud om sig själv: "Jag var en dold skatt som ville bli känd." Tillvarons skatt är *gnosis* och utan denna lever människan i förvirring och alienation. Målet för islamisk andlighet är att heliggöra världen eller kanske snarare att upptäcka att världen och kosmos redan är heligjord genom Guds 99 skönaste namn. Guds enhet består av en myllrande mångfald och i detta ligger egentligen ingen motsägelser, eftersom Gud beskrivs i Koranen som "den Förste och den Siste, den Uppenbare och den Dolda". Mångfalden utgör summan av Guds 99 namn medan det största och ovetbara namnet uttrycks genom *tawhid* – den Ende.

Koranen bildar den självklara referenspunkten i den islamiska civilisationen. Traditionellt har den heliga boken präglat inte bara troslivet utan hela kulturlivet från konst och arkitektur till vetenskap och filosofi. Korantolkning utvecklades tidigt till en hermeneutisk disciplin som influerade allt muslimskt tänkande.

Sådana islamiska tänkare som Ibn Arabi (1165–1240) och Suhrawardi (1155–1191) grundade sina teosofiska system på korantolkning vilket också sufier och shiitiska esoteriker gjorde i sina läror. Viktiga koran-kommentarer skrevs av Mulla Sadra på 1600-talet och Allamah Tabatabai (1892–1981) som återupplivade den islamiska filosofin efter andra världskriget. Sökandet efter kunskap om Gud och varat utgör det centrala temat i islamiskt tänkande.

Det intressanta med gudsbilden i islam är att Gud har både maskulina och feminina aspekter. I egenskap av Skapare och Domare är Gud maskulin till sin natur medan Gud i egenskap av Förbarmaren och den Naderike är kvinnlig till sin natur. Sufismen framhäver oftast Guds kvinnliga sida som den Älskade och målet för den sufiska vägen är förening med den Älskade. Det förklarar det innerliga och sinnliga tilltalet i exempelvis Rumis och Hafiz diktning.

Men även *Koranen* – exoterisk islams urkund – betonar Guds kvinnliga attribut genom att varje sura inleds med frasen "I Guds, den Naderikes, den Barmhärtiges namn!" Samtidigt görs en åtskillnad mellan Guds väsen, som är ovetbart och dolt, och Guds egenskaper genom de 99 namnen som människan kan lära känna. Den islamiska andlighetens innersta hemlighet är Guds väsen som enbart kan upplevas av den sufiske mystikern genom att jaget upplöses i *fana*, det vill säga försvinnandet av egoistiska begär och drifter.

Den islamiska människosynen bygger på idén att människan har till uppgift att förverkliga sin sanna natur genom gudomliggörande. I förhistorisk tid ingicks ett förbund mellan Gud och människan där människan erkände Gud som sin Herre och därmed fick förvalterskapet över skapelsen. Hon är därför Guds ställföreträdare på jorden men eftersom hon har en tendens att glömma bort sitt ursprungliga förbund har Gud sänt profeter till världen.

Koranen utgör den sista påminnelsen om människans sanna bestämelse och profeten är på en och samma gång språkrör för detta budskap och ett exempel på den fulländade människan som lever i och för Gud.

Det förklarar den stora vördnaden för Muhammeds person såväl i exoterisk som esoterisk islam.

Enligt Seyyed Hossein Nasr kan Muhammed jämföras med Gamla Testamentets profet-kungar, till exempel David och Salomo. Muhammed var både en andlig förebild och en politisk och social ledare som grundlade en ny religion och en ny samhällsordning. Han bejakade ett aktivt liv i världen i syfte att förändra den och därför blev han i muslimsk tradition en symbol för såväl individens som kollektivets fulländning. Islams andlighet innebär inte en bortvändhet från världen utan den strävar i stället efter att införliva det sociala och politiska livet i tillvarons mittpunkt, det vill säga i relationen till Gud. Men gudsgemenskapen i *umman*, den ursprungliga muhammedanska samhällsformen, var inte alls fundamentalistisk utan andligt demokratisk. Fundamentalismen uppstod senare som ett resultat av olika rättsskolors tolkning av Koranen.

Som den fulländade människan förkroppsligade Muhammed tre muslimska kardinaldygder: fromhet, stridsvilja och ädelmod. Han underkastade sig Guds vilja i allt och levde ett enkelt och fromt liv. Vidare kämpade han hela sitt liv mot dem som förnekade den uppenbarade tron, en kamp som han kallade "det lilla heliga kriget". Den inre kampen mot själens drifter och begär kallade han "det stora heliga kriget", vilket är en kamp som varje troende muslim måste utkämpa i sitt eget liv. Slutligen visade Muhammed i umgänget med sina medmänniskor prov på osjälviskhet och storsinhet. Dessa tre kardinaldygder kommer till uttryck i sunnan och hadith-litteraturen vilka vid sidan av Koranen utgör den islamiska andlighetens grundtexter. Profeten representerar den fulländade handlande människan på det sociala och politiska planet liksom det andliga livets arketyper i sin inre förening med den ende Guden.

Esoterisk islam har sitt ursprung i föreställningen om Muhammeds heliggörelse eller *wilaya*. Den esoteriska traditionen i sunnitisk och shiitisk andlighet bygger på och vidareutvecklar den muhammedanska *wilayan* vilket gör att det andliga livet ständigt förnyas trots att ingen ny uppenbarelse är att vänta efter Koranen. Genom islams esoterism finns alltid möjligheten att följa *wilayan*s väg mot helgelse och på så vis renas såväl individens som kollektivets *gnosis*. Tillvarons mål och mening är vad som brukar kallas "Muhammeds verklighet", med andra ord *tawhid* eller den andliga föreningen med Gud. Muhammeds verklighet fanns före tidens början, då det ursprungliga förbundet mellan Allah och människan slöts, och Muhammeds verklighet utgör ett förverkligande av hennes teomorfa natur i tiden och Muhammeds verklighet kommer slutligen att återinrättas efter tidens slut på Domens dag. Kärleken till Muhammed i den muslimska världen blir därför ett uttryck för kärleken till den sanna mänskliga naturen genom vandringen på den andliga vägen eller tariqan.

Om *sharia* utgör islams gudomliga lag, representeras tariqan av sufismen som utgår från det inre gudomliga livet.

Nasr betonar att det egentligen inte finns någon motsättning mellan *sharian* och *tariqan* utan dessa båda sidor av islam kompletterar varandra likt kropp och själ. Sufismen brukar för övrigt kallas islams själ eller hjärta. Både *sharia* och *tariqa* inriktar sig på tillvarons mittpunkt, det vill säga Gud, den förra genom yttre andlighet och den senare genom inre andlighet. Målet är *gnosis* om Guds eviga sanning vilket Seyyed Hossein Nasr har ägnat hela sitt yrkesverksamma liv åt att sprida kunskap om. Han menar att den moderna människan lever i andlig exil och att det är nödvändigt att återfå insikten om att tillvaron är teofanisk för att mänskligheten ska kunna ha en framtid på denna planet. I en av sina dikter skriver Nasr: "Att återvända från vår exil är att återvända till mittpunkten, / till vårt sanna hemland." *

Rara priser på Mormors böcker till Axess läsare

Björn Cederberg

KAMRAT SPION – OM SVERIGE I STASIARKIVEN
Dokumentärfilmaren och journalisten Björn Cederberg debuterar med en bok om den östtyska säkerhetspolisen Stasis verksamhet och förgreningar i Sverige. Fem års forskning i Stasiarkiven ligger till grund för boken och vi får en inblick i hur det gick till bakom »stängda dörrar» under det kalla kriget.

Boken är främst en både personlig och underhållande skildring av en tid, en plats och ett tillstånd. Läsaren bjuds på melankoliskt tonade porträtt av det här spionkrigets förlorare: havererade karriärer, grå fanatiker som förlorat både tron och maktinstrumenten, samt så kallade vanliga människor som sålt sin heder och sina vänner för en spottstyver.

PETER ENGLUND, DN

165:- + frakt 30:-

Eva Engström

ANDRÉE OCH MANNEN MED DE KÄRLEKSFULLA STENÖGONEN

Roman om författarens egna upplevelser med RW Fassbinder och den inre kretsen runt honom i slutet på 70-talet. Berättelsen är skriven på en utomordentligt vacker prosa som återger en spännande tid kring en stor stilbildande filmskapare. Efterordet innehåller en intervju med skådespelaren och författaren Eva Engström signerad Annika Sherwin på SR P1. Baksidestext av Stig Larsson.

140:- + frakt 30:-

Christer Themptander

BRAINSTORMING – TRETTIOFÖR VYKORT I TIDEN

En bunt vassa och humoristiska vykort att fnissa och fundera över. Themptander har en omiskänlig och omistlig humor, svart men ändå lustfyllt färgspråkande. Samhällssatir blandas med filosofiska grepp! Korten lämnar ingen människa oberörd. Titta noga, reagera och skicka vidare. Eller sätt upp dem på kylskåpet.

Allt samlat i en snygg presentbox klädd med Gextex och tryck i färg.

150:- + frakt 30:-

Agneta Klingspor **Pocket!**

GÅR DET ÅT HELVETE ÄR JAG ÄNDÅ FÖDD

Agneta Klingspors verksamhetsberättelse har två avsnitt: *Dagordning* och *Övriga frågor*. *Dagordning* utspelas i tiden efter mordet på statsminister Olof Palme och Tjernobylnkatastrofen 1986 fram till idag. Det är en galghumoristisk, förtvivlad civilisationskritik. *Övriga frågor* är döden. Bit för bit närmar hon sig den och hamnar framför mamman i kistan. Det är hårda bud.

"Ett kompakt och stilistiskt mästerverk som sätter upp Klingspor på den vördade hyllan bland våra stora författare." DANIEL SJÖLIN, BABEL, SVT

40:- + frakt 20:-

Maila din order till info@forlaget-mormor.se och ange namn och postadress samt kod: Axess.
(vid beställning av fler än en bok debiteras bara en frakt, dvs 30:-)

www.forlaget-mormor.se

BOKFÖRLAGET
MORMOR

✿ Lucas Cranachs Adam och Eva, cirka 1530.

FOTO: NORDICPHOTOS/SUPERSTOCK

Vegetarianer saknar kontakt med ursprunget

Att allt fler undviker att äta kött tolkas ofta som att vi har fått större respekt för djuren. Men det är snarare en följd av att den moderna människan är alienerad från sin omgivning.

✿ HELENA GRANSTRÖM

Vegetarianismen framställs ofta som ett resultat av en genom vetenskap och samhällsbygge framväxande respekt för vår omvärld, en vidgning av den empatiska sfären till att omfatta även icke mänskliga varelser. En kulturell produkt, sprungen ur den civiliserade människans avsnegång från primitiv brutalitet till upphöjt förnuft. Författaren Oline Stig skriver i en DN-essä om köttätandets historia: "Den västerländska kulturen har lärt oss att älska och känna medlidande med djur. Samtidigt ger den oss frikort att döda och äta dem. Hur kan vi leva med det?"

Denna skenbara paradox är en produkt av såväl begreppsförskjutning som kulturell arrogans. Vad den västerländska civilisationen har lärt oss är snarast ett nytt förhållningssätt till djurens fundamentala annanhet. Under tusentals generationer har djuren för oss människor utgjort en spegel, i vilken vår mänsklighet tillåts framträda tydligt. Djuren är vi, och de är inte vi. De är ett icke-vi genom vilket vi upptäcker oss själva.

En konsekvens av den västerländska civilisationen är just att denna levande, icke mänskliga omgivning ersätts med en av människan konstruerad omvärld. Den moderna mänsklighetens stöpform är en fullkomligt artificiell miljö som lämnar utrymme för få andra levande varelser. De som ändå förekommer finner sitt existensberättigande enbart i den funktion de fyller för en mänsklig sfär i oupphörlig expansion.

Det mänskliga medvetandets formation är beroende av yttre strukturer av ordning. Men i stället för växt- och djursamhällets komplexa system ställs det växande barnet inför ett maskinens meningsbygge, det hierarkiska samhällets endimensionella ordningsstruktur.

Den annanhet vi möter är en död, mekanisk annanhet; en newtonsk urverksvärld av stålblanka orsakssamband. Från att under tusentals generationer ha formats i en omvärld som är sitt eget syfte, växer vi nu till människor i en värld skapad av och för människor, med nyttomaximeringen som mål. Därmed är spegeln krossad; mänsklighetens innebörd

förblir oklar i ett kugghjulsuniversum av atomistiska objekt med funktion som enda essens. Det som inte är jag upplevs som instrumentellt, mekaniskt, icke-levande och är därmed inte längre tillgängligt för oss som förmedlare och skapare av mening.

Det livsnödvändiga dödan, liksom den mänskliga döden, trängs undan till periferin, foliepakteras, kläs i desinficerande terminologi, förträngs. Denna process av förnekelse har sin parallell i en civilisationsrisk ideologi av förnekelse av människans beroende av fysisk kontext som går tillbaka på tänkare som Platon och Descartes. Den moderna köttkonsumtionen blir så ytterligare en iscensättning av upplysningens distinktion mellan ande och materia, förnuft och kropp. Också Stigs paradox framstår därmed i ett nytt ljus.

Vad betyder det att älska ett djur, när djuret genom djupgående kulturella processer reducerats till mekanism? Kan denna kärlek någonsin anta en ömsesidig karaktär, eller är den med nödvändighet projektiv, resultatet av en saknad av den samhörighet med vår icke mänskliga omvärld som sedan länge gått förlorad?

Jakten, som den tett sig genom större delen av mänsklighetens historia, är ingäendet av en relation. Ett ritualiserat förfarande genom vilket mänskligheten konstitueras; inte som en fixerad ideologi, utan en dynamisk interaktion. Om djuren genom sin djuriskhet utgör en mänsklighetens förutsättning innebär dödan av dem en konfrontation med vår egen förgänglighet, med alltings ömsesidiga beroende.

Vegetarianismen uppfattas ofta som en omdefiniering av människans roll och plats på jorden. Stig skriver: "Stämde det inte att världen var skapad för vår skull? 1600- och 1700-talets vegetariska tänkare hotade vår egocentriska världsbild och fick oss att omvärdera vårt förhållande till naturen."

Jag ser i stället denna rörelse som en konsekvens av en världsbild genom vilken människan genom sitt upphöjda förnuft separeras från och görs oberoende av sin omgivning. Om människan betraktas som "härskare över havets fiskar och himlens fåglar och över alla djur som myllrar på jorden" så är detta inte så mycket en sanktionering av människans jaktinstinkt som en antites till jaktens grundläggande karaktär. Det finns skäl att ifrågasätta köttätandet först då omstörningen av en ursprungligen ömsesidig relation har resulterat i ett enkliriktat flöde. Om vi upplever oss som en del av en större helhet i vilken givande och tagande är nödvändiga och omöjliga att separera blir dödan lika självklart som döende. Först när vi förnekar denna avhängighet uppstår behovet av ett förtingligande av omvärlden, och samma förtingligande möjliggör och effektiviserar dödan som industri.

Vi skapar vår värld enligt en separationens ideologi, och låter så denna värld forma oss. Avlar fram lugn, stum och köttproducerande boskap.

Det finns en kvalitativ skillnad mellan olika former av död. Stig refererar till rön om biologiska betingelser i den mänskliga hjärnan som gör det möjligt att kunna "slå om mellan en känsla av social samhörighet och kallhamrad okänslighet", något hon menar är en förutsättning för "att jaga ett djur, eller för den delen, att blunda för att fläskkotletten i Konsums kyldisk en gång var en levande gris". Arkeologiska studier, liksom studier av existerande jägar-samlarkulturer, ger mycket få belägg för att denna mekanism skulle vara central vid jakt. I stället tycks dödan ske med ett visst beklagande, men med en känsla av nödvändighet.

Det råder dock inget tvivel om att denna förmåga till distansering är fullkomligt central för att fungera i vår kultur, vare sig det rör sig om död gris på Konsum, en medveten narkoman i tunnelbaneuppgången eller miljöförstöring i den så kallade tredje världen. Det civiliserade samhället är också konstruerat för att underlätta denna distans, genom en förflyttning av individens påverkanssfär så långt som möjligt från den sfär som hyser hennes upplevelser. Konsekvenserna av vårt handlande kan

aldrig erfaras, enbart tänkas. Att döda ett djur, att få det, att tillaga det, att garva och bära skinnet är att konfronteras med, att helga och erkänna sin egen dödlighet och sitt beroende av omvärlden.

Detta livsnödvändiga dödan, en mänsklighetens grundläggande förutsättning, kan trängas undan men aldrig fullständigt elimineras. Dödan kan enbart omvandlas, genom kulturell raffinering transformeras till något mekaniskt, avlägset, någonting som idémässigt kan placeras utanför och separeras från oss. I stället för den påtagliga döden – fiskens dödsryckningar smattrande mot handleden; det dödfödda barnets stilla spädhet; den avlidna släktingens svalnande blick – får vi den fullkomligt abstrakta, industrialiserade, ogripbara. Slakthuset, bårhuset, atombomben. Den kulturella förnekelsen av döden, döendet och dödan: ett specialfall av den västerländska idétraditionens förnekelse av kroppsligt beroende, av fysisk kontext och köttsligt sammanhang. Den kulturella dödsdriften går hand i hand med vårt avlägsnande från döden.

Just genom den motsägelsefulla roll som djuren genom förhistorien spelat gentemot mänskligheten, genom sitt samtida förkroppsligande av liv och död, av likhet och olikhet, har djurvärlden alltsedan språkets uppkomst, och förmodligen längre än så, varit närvarande i det mänskliga medvetandet som en kraftfull metafor. Man är hungrig som en varg, klok som en uggle, pigg som en mört, foglig som ett lamm, stark som en björn, flitig som en myra, arg som ett bi, glad som en lärka, snabb som en vessla, slutet som en mussla, modig som ett lejon, slug som en räv. Men den djurliga metaforiken verkar också på en djupare och mer subtil nivå.

Genom att i djurvärlden iakttä någonting som liknar henne och som samtidigt är fundamentalt annorlunda lär sig den växande individen kategorisering utan objektfiering, empati utan identifikation. Utan den kulturella projektionens raster av grymhet eller romantik möter hon i den icke mänskliga omgivningen liv och död, allmännyttan och egenlyst, men också en mening som är större än nyttan, större än hon själv. Hon tillåts att vila i en omgivning som är sitt eget absoluta syfte.

Jean Baudrillard skriver att "den värsta sortens alienation är inte att avfärdas av den andre, utan att förlora tillgång till den andre: det är att behöva producera den andre i avsaknad av den andre, och att därmed kontinuerligt slungas tillbaka mot sig själv och bilden av sig själv. [...] Själva definitionen av alienation är att bli sitt eget fokus, sitt eget objekt för omsorg, åtrå, lidande och kommunikation."

Möjligen är just detta den Disney-ekologiska vegetarianismens nollpunkt: empati ersatt med sympati. I brist på respekt: medlidande. I stället för ömsesidighet: projektion.

Köttätandets skuldskänslor uppstår, och med goda skäl, först då vi förtingligat och industrialiserat. Först då möte ersatts med maktutövning, process bytts mot produktion, blir dödan förkastligt. Det i grunden djupt mänskliga tagandet av liv har övergått i något grymt och omänskligt.

Moral som konstruktion är en struktur som syftar till att göra känslan överflödig. De individer vi inte kan känna inför, identifiera oss med, kan vi ändå behandla humant genom tillämpning av kulturglobala regelsystem. En köttätandets moral, en vegetarisk ideologi, har en plats först då det dödan som är en förutsättning för allt liv kliniskt befriats från känsla.

I vegetarianismen återfinns en av civilisationens centrala paradoxer: avlägsnandet från döden som en förutsättning för det storskaliga dödan, och som dess konsekvens. Resursmässiga, miljöekonomiska och djuretiska argument för vegetarianismen som praktik saknas inte. Som ideologi och världsåskådning är den dock snarare ett resultat av vårt avlägsnande från vår icke mänskliga omvärld än av vårt närmande till den. *

Under de senaste decennierna har svensk television förändrats i riktning mot ökad kommersialisering. Därmed väcks frågor om förutsättningarna för public service och dess framtid. Axess har bett tre skribenter fundera över ett begrepp i förändring.

SVT – katedral eller marknadsplats?

SVT befinner sig i en tid av förändring. Det målgruppsorienterade sökandet efter unga tittare har ersatts av jakten på alla tittare, dygnet runt. Det framstår som ett tecken i tiden att man producerar program som ingen från början vet vad de ska gå ut på.

✶ MARIELOUISE SAMUELSSON

Kommer tv-licensen att ersättas av den modell som 2008 införs på Island och som kallas "nävskatt"? Det vill säga en skattesumma från varje näve, en individbaserad avgift som kan ändras av finansministern.

En sådan skatt vore förmånlig för statsbudgetens föränderliga behov, men till nackdel för public service-företagens långsiktiga planering. Det skulle också innebära ett mer direkt politiskt beroende och ofrånkomligt påverka public service-verksamheten.

När det gäller public services framtid kan man redan nu identifiera ett inre hot. Det ligger i att SVT, liksom Sveriges Radio riskerar att underminera sin legitimitet – tillgängligheten för alla – genom webbsatsningarna. Dessa satsningar ses som självklara för verksamhetens överlevnad och inte ens de mest uttalade public service-belackarna hugger på denna uppenbara blotta.

Public service är, oavsett marknadsandelar, en storhet och referensram att solidarisera sig med, att förakta och utmana. För många är det med public service som med folkhemmet, ett offentligt barndomshem, att flytta ifrån eller idealisera. Och för somliga att rycka på axlarna åt och negligera.

Den tidigare chefen för Danmarks Radio, Christian Nissen, jämför dagens public service-företag med en nunna som har lämnat katedralen och börjat göra affärer på torget. Detta har nunnan gjort med framgång och etablerat sig som konkurrent till de andra försäljarna. Därför försöker nu olika krafter mota bort henne, tillbaka in i katedralen. Ja, Nissen använder ordet "katedral". Eftersom det gäller nunnor kunde "kloster" tyckas vara mer korrekt. Men klostermetaforen skulle inte fungera lika bra; det betyder en sluten värld. Katedralen däremot rymmer många, både byggnaden och verksamheten är respektingivande.

Med hjälp av Nissens metafor kan man också betrakta tv-avgiften

som kollekt. Etermedier, också public service, handlar ofrånkomligt om allt större pengar.

Och går man till tittarna kan man konstatera att tv är ett nöje som de flesta är beredda att betala dyrt för och hela tiden mera.

I slutet på 1980-talet, när TV 3 introducerades på den svenska tv-marknaden, betalade vi sammanlagt cirka två och en halv miljard per år för att se på tv och lyssna på radio. Idag betalar vi mellan tolv och tretton miljarder årligen, de indirekta kostnaderna för reklam oräkna-de, trots att tv-tittandet inte har ökat.

Utvecklingen med de allt större pengarna beskrivs i den nyutkomna boken *Radio och tv efter monopolet*, sammanställd av Lars-Åke Engblom, vid Högskolan för lärande och kommunikation i Jönköping, och Nina Wormbs, KTH i Stockholm.

"Kampen om tv-publiken står inte längre så mycket mellan de enskilda kanalerna som mellan de 'familjer' som de ledande företagen kan liknas vid", skriver Engblom och Wormbs.

"SVT:s huvudkanaler har tävlat om att toppa den totala publikligan, TV 3 och Kanal 5 om att vara den största satellitkanalen, men de fyra familjerna, SVT, TV 4, MTG och SBS, övergår alltmer till att inkludera alla sina kanaler i publikmåtten. Därigenom döljer de den publikminskning som huvudkanalerna noterat, eftersom de fyra ledande företagen sammantaget, med sina komplementkanaler, alltjämt (2006) hade nio tiondelar av publiken, med SVT på 38 procent."

Avregleringen har förskjutit public service-tv:ns roll, från något ömtåligt utrotningshotat till en marknadsaktör med muskler. Tittarna i sin tur har förvandlats till spendersamma, eftertraktade köpare på nämnda marknad.

✱ Dagens tv-tittare lägger allt större summor på att få fler kanaler. Men vad får man egentligen för sin tv-licens? Jo, bland annat **Jonas och Musses religion**.

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV FREDRIK TJERNSTRÖM

De ökande summorna vi lägger på tv är i huvudsak det utbud vi har valt att betala för, vid sidan av tv-licensen. Valet är dock inte särskilt fritt, utan snarare resultat av hyresvärdens eller bostadsrättsföreningens prioriteringar. De har i sin tur ingen större möjlighet eller vilja att påverka distributörernas utbud. Frågan vad tittarna får för pengarna gäller sällan teknisk lösning eller priset på olika basutbud eller tilläggs paket. Där betalar vi tämligen fogligt.

När det kommer till public service och pengarna handlar det om annat och mera än att betala för tillgång till tv-kanaler. Tv-mediet i sig är känslösamt, och till själva public service finns extra känsloladdade relationer, som att inte så få har behov av att sprida demoniserande myter om statstelevisionen. Somliga tror att SVT, före den reklamfinansierade tv:ns välgörande inflytande, enbart sände svartvita dokumentärer, långa politiska debatter och långfilmer producerade i Tjeckoslovakien. Som om inte 1960-talets och 70-talets tv var fylld av underhållning och långkörarserier som *Arvingarna*, *Onedin-linjen* och *Forsythe-sagan*. Också.

Den där egendomliga historieskrivningen kring public service är intressant, av flera skäl.

De som utmålar gamla Sveriges Television som så tråkig och fri från flärd och glitter, kan nämligen vara samma personer som tycker att dagens public service-tv borde bli "smalare". Och då sända enbart så kallade seriösa program och inte någon som helst underhållning.

Diskussionen gällande innehållet, vad som "är" public service, är ofta politisk och ideologisk. Framför allt är den evig och har lika många svar som själva begreppet public service har definitioner. Det är med public service som med "demokrati", begreppet kan användas i ungefär vilken betydelse som helst. Och precis som med demokrati kan enskilda, intressegrupper och särintressen hålla sig med detaljerade förväntningar, anspråk och krav.

Politiker från olika läger försäkrar vikten och egna "värnandet" av public service, men vilken slags public service man menar, är verkligen inte glasklart. Konkret finns, särskilt bland moderater och folkpartister, förespråkare för public service-fonder. Man tänker sig en outsourcing av själva begreppet, att public service inte ska finnas under ett tak, att public service-katedralen ska ersättas av en rad små kapell och andaktsrum, insprängda i marknadsmyllret, det vill säga i andra tv-kanaler.

Strategin från SVT:s sida är att hävda legitimitet genom att hysa både det breda och det smala. Vad det betyder är verkligen inte glasklart, det heller. Men om man ska fortsätta med Nissens bildspråk så kan man se det som att man upplåter för torghandel, inne i själva katedralen.

Tilltagande "säljtendenser" inom SVT och den arroganta vanan att klaga över att SVT hade "för många" äldre tittare har under senare år väckt ilska och förundran.

Med Eva Hamilton som vd verkade dock fixeringen vid förnyring (av publiken) avta.

En höstkväll förra året blev SVT:s då ny tillträdde vd fram på scenen hos Publicistklubben i Stockholm och höll vad som skulle kunna betecknas som ett linjetal. Det var inget planerat. Eva Hamilton hoppade med några timmars varsel in som ersättare för Cecilia Stegö som hade lämnat återbud till debattkvällen, eftersom hon just denna dag avgått som kulturminister.

Hamiltons ersättningsroll fick symbolvärde. Den av ideologiska skäl licenssskolkande Stegö, som aldrig hann utveckla sin mediepolitik, uppfattades av många som en SVT-fiende eller åtminstone opålitlig i sitt förhållande till public service.

Men det var, oavsett de gynnsamma förutsättningarna, ett bra tal. Skickligt lyckades Eva Hamilton, senare också i en större offentlighet, förmedla att SVT:s jakt på målgrupper (unga tittare) var avbläst.

Jag var inte ensam om att tänka att det här var en markering, av publicistiskt självförtroende och kvalitet. Det var betydligt mer övertygande än egenreklamkampanjen Fri Television. Man kunde hoppas att få slippa plågsamma tittarförsök som *Bingo Royale*, ett snabbt fiaskostämplat "experiment" med form, innehåll och brist på tv-professionalism.

Men saker är sällan så entydiga, avsikter inte så lätta att tolka. Är (den misslyckade) målgruppsjakten över?

Denna höst, ett år efter Hamiltons tal, sänds i SVT *Jonas och Musses religion*. Programledarna har särskilt framhållit att de inte jobbar på det gamla "mossiga" SVT-sättet. Att stå för något annat än SVT uppfattas alltså som en särskild kvalitet.

Man kan tänka sig att behovet av att göra något helt på tvärs mot SVT:s image beror på public service-tv:ns roll som folkhemsauktoritet. Som något som alltid har funnits där och som alla kan ställa krav på, ett slags medial föräldra- och vuxenroll. Och att "våga" trotsa och göra uppror mot denna storhet kan säkert till och med kännas modigt, att våga svära i tv-katedralen. Att samtidigt vara uppkäftig i förhållande till just religiositet ger förstås extrapoäng för den som gillar att sparka auktoriteter på smalbenen.

När jag ber Eva Hamilton motivera hur man tänker, hänvisar hon till Peter Nyrén, ansvarig för programmet. Han vill inte själv använda begreppet "mossig". Men han beskriver *Jonas och Musses religion* som ett resultat av att man inom SVT är medveten om att det finns de som uppfattar SVT så, alltså som mossigt. Och bland dessa SVT-föraktare finns också, enligt Nyrén, ett stort intresse för livsåskådningsfrågor som SVT därför vill tillgodose. *Jonas och Musses religion* är också, enligt Nyrén, ett "experiment" med berättarformen: ingen vet från början vad programmet ska gå ut på. Vågar då SVT göra motstånd och framhålla sig som auktoritet på kvalitets-tv? Lite som Eva Hamilton förespeglade förra hösten? Inte heller här är tecken och tendenser entydiga.

Nya programdirektören Annie Wegelius entré i SVT kantades av misstro och farhågor eftersom hon har en bakgrund i den kommersiella världen. Men det var hon som stoppade projektet *Ballar av stål* (vars programidé bland annat var att spruta vatten på statsministern) med hänvisning till att det inte hörde hemma i SVT. Inte längre, är det väl bäst att tillägga. Det var ju SVT som hade beställt just den programidén från Strix.

Det blev också Wegelius som offentligt satte ned foten när det gällde skådespelaren Hans Mosessons medverkan i *På spåret*. En detalj, åtminstone kuriöst intressant, är att den vänsterprofilerade Mosesson som har blivit Ica-Stig och därmed kommersiellt belastad stoppas av Wegelius, "reklam-tv-drottningen", nu värnare av public service.

Att "värna" public service tar sig många uttryck. Ungefär ett år efter den där kvällen på Publicistklubben och när många lyckats glömma kampanjen Fri Television, var det dags för nästa skov av egenreklam.

Bland annat framträdde vd Eva Hamilton i något slags sketch tillsammans med Janne Josefsson, budskapet är att SVT sänder i flera kanaler, i princip hela tiden. Att vara kameravan hjälper inte; varken Hamilton eller Josefsson övertygar som skådespelare. Och vem är det Janne Josefsson ska föreställa i den där sketchen med Hamilton? Den "modige" journalisten som "vågar" ställa makthavare (Hamilton) till svars? Med risk att reducera den granskande journalistiken till buskis och pajskonster?

Iannan SVT-reklam visades låtsassömniga programledare. De spelade trötta av att programmen sänds dygnet runt. De fumliga gestaltningarna kompletteras med mottot: När du vill, var du vill och hur du vill. Inget om vad SVT vill, mer än att liksom finnas överallt.

Man kan tolka det som att målgruppsjakten har ersatts av en jakt på alla, dygnet runt. Att SVT-strategin går ut på att göra sig till så bred mål-

tavla som möjligt, en som ingen kan missa, på att göra sig oundviklig, snarare än oundgänglig.

Apropå att finnas överallt, dygnet runt: Janne Josefsson, som för övrigt gärna lämnar rollen som journalist till förmån för att vårda sitt eget varumärke, gör också inhopp i lördagsunderhållningen *Doobidoo*.

Kvällen efter det inhoppet kunde tittarna se honom i *Agenda*. Programmet sände ett klipp från SVT 24, där Josefsson i en mediediskussion "känner på sig" att en annan i panelen, statssekreteraren Lars Danielsson, ljuger. Josefsson tillägger att han visserligen aldrig skulle säga så i direktsändning. Tv-veteranen Josefsson begriper alltså inte att det är just sändning, i TV 24 och senare i *Agenda*. Helt i överensstämmelse med den lilla sketchen han och Hamilton framför, om att SVT finns överallt och sänder hela tiden.

Det finns ingen anledning att döma public service-tv utifrån enskilda program eller enskilda medarbetare, men man kommer inte ifrån att Janne Josefssons alltmer utagerande "metoder" kan sägas personifiera tendensen att ersätta innehåll med form, att med tonfall (hysteriskt!) och indignation (fradgande!) kompensera det som fattas när det gäller pålästhet, logik och relevans. Förnyelse genom betoning av "tilltal" märks också i att man har gjort stort nummer av att i förväg säga att innehållet i *Aktuellt* erbjuder "fördjupning". Litar man inte på att tittarna kan avgöra det? Eller är det sitt eget innehåll man inte litar på – "om vi säger att det är fördjupning så kanske det framstår mera som ... eh ... fördjupning?"

Hur som helst fullbordar SVT från och med den 19 november *Aktuellt*s fördjupningskoncept. Två ämnen ska "fördjupas" varje dag, kombinerat med en kort nyhetssammanfattning. Likheter med exempelvis *Agenda* och KG Bergströms show låter påfallande. Men magasin med tyckande studiegäster är uppenbarligen vad SVT vill ha mera av i stället för traditionell nyhetsrapportering. Och i likhet med dem som vill förändra SVT till något mycket smalt anser man att det räcker med ett större nyhetsprogram, *Rapport*.

Förnyelse, det heliga mediemantrat oavsett om vi rör oss i icke-kommersiella katedraler eller på marknadstorgen, är i tv-praktiken inte särskilt lätt. Eller rättare sagt: man kan alltså göra det lätt för sig genom att förnya vinjetterna, studiofärgen och det omsusade Tilltalet.

Och, inte minst, räknas det som förnyelse av det gamla tv-mediet att finnas på webben. Genom att, som det heter, skicka den signalen är man inte samma gamla vanliga tråkiga tv-ruta. Och just precis här, i outsourcingen från ruta till sajt, finns det SVT borde passa sig för, det förutnämnda inre hotet mot legitimiteten. Då menar jag inte det att man tjuvar sönder varje sändning och påannons med "webb-hänvisningar".

Jag menar inte heller det att ambitionen att finnas någon annanstans än i rutan, var-du-vill-varsohelst-hursomhelst, kan framstå som att SVT vill montera ner den egna katedralen. Det påminner om public service-fondstanken, den som föreslår nedmotering av Företagen, men bevarande av Begreppet. Fond-förespråkarna menar ju precis detta, att public service ska återfinnas lite varstans.

Nej, det är värre än så. Webbexpansionen, det som ses som framtiden och förnyelsen, det som ligger bakom när-var-hur-du-vill-mottot, går på tvärs mot public service-företagens oomtvistliga uppdrag. Nämligen tillgängligheten.

Webben är inte i allmänhetens tjänst. Det förs i princip ingen debatt om detta, webbvana mediedebattörer tänker inte ens på saken. Ansvariga public service-chefer tar till sig, rynkar pannan, men är tämligen maktlösa. För hur skulle det se ut om inte SVT vore med på webbtåget? Där alla andra medier förlägger sina satsningar, samt en hel del av det publicistiska innehållet.

Men det hjälps inte. Om public service ska ha särställning och få peng-

ar för verksamhet i allmänhetens tjänst kan inte tv-tittande och radio-lyssnande förutsätta tillgång till dator. Helt enkelt eftersom nära två miljoner (20 procent) saknar tillgång till dator i hemmet. Det är inte enbart de riktigt gamla. Och även om så vore: en public service-tv kan ju inte, hur gärna somliga än vill, sätta en övre åldersgräns för sin publik.

Det finns, i alla åldrar, de som inte har råd med dator. Den som tror att lösningen då är att gå till biblioteket avslöjar pinsam okunnighet om tillgången på bibliotek. Och även om biblioteken vore flera samt kvälls-öppna, föreställer sig verkligen någon att tv-tittare som av programledaren i *Aktuellt*s 21-sändning manas att "se resten av intervjun på webben" då ska bege sig till biblioteket? Det är ju till och med tveksamt hur många som har lust att resa sig ur soffan och gå till en egen dator, i samma rum.

Och vad gör de tittare som bor på orter där det inte finns bredband och pålitlig uppkopplingsmöjlighet? De till Stockholm centraliserade medierna och mediedebatterna klarar liksom inte av att hårbärga den tanken. Den kolliderar så uppenbart med alla interaktiva projekt, alla nya sajter, med hur man vinner marknadsandelar genom webben.

Och det är alltså tur för SVT, så länge webb-otillgängligheten förblir en icke-fråga, att datorlösa tittares frustration inte märks i offentligheten. Så länge det varar kan man stoltsera med att bred public service innebär att breda ut sig, också utanför tv-rutorna, utom synhåll för de traditionella tittarsofforna: Ni behöver inte sitta stilla och titta, ni kan springa omkring var ni vill, vi lovar att komma springande efter.

Frågan är förstas om man verkligen menar det. Annie Wegelius hänvisar till nya tittarvanor och säger att vi är på väg bort från lägereldstv. Tvärtom är det nog fortfarande lägereldarna som gäller, sådant som samlar storpublik och alstrar medieuppmärksamhet, som *Melodifestivalen* och *Allsång på Skansen*. Ja, i själva verket är det också framgent lägereldar man vill skapa, webben blir då ytterligare brasor som värmer tittarsiffrorna. Och det är vid webb-eldarna tittarna ska rösta, tycka, trycka, chatta, märkas och synas, de också.

Det är förstas att ta i att jämföra sådant "medietänk" med Ray Bradburys dystopiska framtidsskildring *Fahrenheit 451*, där en interaktiv tv i varje vardagsrum synliggör och kontrollerar varje medborgare. Idag uppfattas ett sådant scenario sannolikt inte ens som särskilt skrämmande. Att synas i tv – oavsett vilken situation man befinner sig i, oavsett vad man talar om – är snarare eftertraktat.

Och det finns, från SVT:s och andra etermedieföretags sida, goda skäl att hålla koll på publiken. Engblom och Wormbs formulerar en av sina slutsatser som att kampen mellan public service och marknaden kommer att övergå i en kamp mellan publiken och marknaden.

Vi tittare har ju visat att vi är beredda att betala. En tv-skatt av isländsk modell skulle kanske därför mötas av mindre protester från tittarna än från public service-företagen.

Och politikernas intresse för public service kan förstas också ses som rent ekonomiskt, lite som med Systembolaget; man kanske inte gillar själva idén men däremot tanken på intäkter till statskassan.

Den isländska nyordningen följs hursomhelst noga från politiskt håll. Finansiering av public service är något konkret och de flesta politiker vet bättre än att börja bråka om själva innehållet, relaterat till legitimitet och uppdrag. Och public service-expansionen på webben lär också få vara fortsatt ifred för politiska invändningar. Priset för att ta strid kring bristen på reell tillgänglighet är nämligen att framstå som en som ställer sig i vägen för förnyelse och framtid, som bakåtsträvande, "mossig". En image som är lika pestflaggad i politiken som i medierna. *

✱ **MARIELOUISE SAMUELSSON** är kulturskribent och krönikör med inriktning på medie- och utbildningsfrågor, i bland annat *Expressen* och *Sydsvenskan*, samt radiorecensent i *Dagens Nyheter*.

Konsten att åldras med värdighet

Brittiska BBC når såväl flyktingläger i Sudan som kaféer i Etiopien. Kanalens objektivitetsideal har blivit en exportvara. Men BBC:s överlevnadsstrategi har bestått i att slå vakt om både det populärt underhållande och det seriösa.

✱ JEAN SEATON

BBC är en medvetandemaskin. Bolaget har blivit den nationalklenod och världsresurs som det är genom att man fått kreativ frihet och politiskt ansvar för att attrahera publiken, säga sanningen och vara lekfull. Även om man inte alltid lyckas fullkomligt med att få fram sanningen och inge förtroende, så kan vi alltid hävda att man bör anstränga sig mer, vilket är en del av företagets stolthet: BBC är "vårt", inte aktieägarnas. Kanske är BBC rentav mer känt än Storbritannien (men förmodligen mindre känt än brittisk fotboll). En sådan ställning kan inte tas för given – den måste vårdas, i en värld av turbodrivna medieimperier med skiftande rykten. Men i kåkstäderna runt Addis Abeba och i byar på den etiopiska landsbygden betalar människor små avgifter för att se på tv och ofta är det BBC man ser.

Nyligen kunde en journalist, stående i de rökiga ångorna från nyrostat kaffe, studera hur ortsborna följde kriget i Afghanistan på BBC. På ett annat kafé iakttog en annan vän till mig, en antropolog, hur etiopier entusiastiskt engagerade sig i en Arsenalmatch. Surrealistiskt nog fanns det, mitt i ett flyktingläger i det krigshärjade södra Sudan, en tv-apparat och en publik för BBC. Samtidigt i USA i somras, i sjaskiga, coola Williamsburg i Brooklyn, New York, där jag satt på ett kafé med min cappuccino, noterade jag två bärbara datorer strax intill (båda med tillbehör i form av en plågsamt modemedveten yngling) som höll koll på nyheterna på BBC:s webbsajt.

Dessa scener vittnar om det faktum att BBC har blivit en av världens stora handlare i objektivitet. Sådana fenomen är mycket värdefulla: de är ytterst få och de är utsatta för alla möjliga slags hot.

Under de första sextio åren av dess existens var hotet mot BBC politiskt. Nu står bolaget inför än mer skräckinjagande fiender: väldiga, rovgiriga, rika, multinationella informations- och underhållningsimperier

som ser BBC som en konkurrent de gärna skulle vilja bli av med. Dessa imperier kan utöva en större makt när regeringar är ekonomiskt mer "liberala" och inte har samma vilja och förmåga att skydda public service. Bakom stängda regeringsdörrar och i de reglerande myndigheternas korridorer, bortom offentlig insyn, argumenterar dessa kommersiella aktörer – ofta framgångsrikt – för sina egna intressen. Och medan det är fullt möjligt att ha en tydlig konflikt med ett politiskt parti, har BBC (och de som vill försvara värdet av public service) mycket svårare att kämpa mot kommersiella intressen. Allmänheten ogillar ofta den press regeringen utövar på ett tv- och radiobolag, men tänker knappast på mediekonglomeraten.

I USA finns det vissa ideal om public service i medierna, men inga institutioner som förmår omsätta dem i praktiken. Avskaffandet 1998 av "rättvisseprincipen" (*fairness doctrine*), som krävde politisk balans av radio- och tv-kanaler, ledde direkt till en utarmning av den offentliga debatten. Detta har medfört en okunnighet bland den amerikanska allmänheten som förskingrat auktoriteten hos dess "mjuka" makt, med konsekvenser för hela världen. I Storbritannien och Europa har vi institutionerna (även om vi knappast sätter värde på dem eller deras företrädare), men kommer vi att tillåta dem att förnyas tillräckligt för att de ska kunna överleva?

BBC är en institution: företaget har gjort radio- och tv-sändningar, det skapar material av allehanda slag och fyller många andra praktiska funktioner (till exempel som uppfinnare av telefonlinjer med erfaren experthjälppå olika områden). Men framför allt är BBC en uppsättning värden som finns nedlagda i genomtänkta och ständigt vidareutvecklade arbetsmetoder.

Vad är detta BBC? Hur blev det vad det är? The British Broadcasting

✪ **Kvalitetssäkring? Tv-serien *Line of Beauty* brukar framhållas som ett nutida exempel på att BBC fortfarande håller sin forna klass. Serien visades i SVT under våren 2007.**

FOTO: SVT

Corporation grundades 1926, och utvecklade mirakulöst nog ambitionen att vara oberoende, opartiskt, informativt och roande – i allmänhetens tjänst. Att ta reda på hur allt detta skulle åstadkommas krävde erfarenhet, experiment och åtskilliga misslyckanden. BBC kom på ett avgörande sätt att präglas av den respektingivande, stränge presbyterianen John Reith, dess första generaldirektör. Reiths herravälde över bo-

laget under de tidiga åren var massivt, totalitärt och egensinnigt. BBC hade sett annorlunda ut om dess första chef hade varit en statstjänsteman, en intellektuell eller en tidningsman.

BBC uppkom som en samhällelig lösning på en teknisk innovation, och att få tekniken att fungera är fortfarande den viktigaste utmaningen. Bolaget hade ursprungligen inrättats för att helt enkelt tillhandahåll- »

la "sändningar" för de nymodiga radioapparaterna, och fick monopolstatus eftersom regeringen ville hushålla med bruket av radiovägarna. Men Reith förvandlade företaget till ett korståg, då han uppenbarligen förstod den nya teknikens radikala potential. Efter att ha sårats i första världskriget hade Reith i USA lett arbetet med att förbättra kvaliteten på massproducerade vapen. Denna erfarenhet sammanfattar nästan BBC:s projekt: att pussla ihop kvalitet och masspublik.

Men även det som BBC var en reaktion på hade sitt inflytande. Bolaget bildades mot bakgrund av en utbredd motvilja mot propagandan under första världskriget. Den ensidigt partiska pressen hade ljutit för den brittiska allmänheten genom att piska upp en hysterisk stämning rörande tyska illdåd och, ännu mer komprometterande, avstått från att ens diskutera det stora antalet krigsoffer. Genom regeringens makt över pressen hade nationen vilselett.

Det fanns också en underliggande misstro och fientlighet mot politiken som å ena sidan ensidig och potentiellt revolutionär, å andra sidan korrumperad och stagnerad. 1920- och 30-talets olycksbådande reservationer inför "demokratin" låg i händerna på Reith, och BBC förvandlades långsamt till ett instrument för förnuftig granskning och opartisk information som bidrog ofantligt till demokratin. Därtill kommer att BBC grundades precis när den slutliga, allmänna rösträtten lagstodades.

Det råder inget tvivel om att Reith såg det som BBC:s uppgift att snabbt frambringa välinformerade väljare. Under 20-talet fanns också en känsla av obehag inför kapitalismen, som uppfattades som ett ineffektivt sätt att driva samhällsinstitutioner. Reith utvecklade raskt detta till en filosofi enligt vilken programläggning måste vara oberoende av kommersiella hänsyn. BBC var inte till för att "sälja" någon viss politik, produkt eller åsikt till allmänheten.

Hur skulle allt detta skötas? BBC var inte och har aldrig varit "statens" radio- och tv-bolag (även om dess förhållande till staten är mer komplext än man kan tro vid första anblicken). "Licensavgiften", en fast skatt av ett slag som de flesta ogillar, gav bolaget en inkomst skild från statliga anslag. Liksom med många andra brittiska konstitutionella arrangemang är "oberoendet" emellertid en luddig företeelse: det är regeringen som bestämmer licensavgiftens nivå. Men hur ofullkomlig den än må vara har licensavgiften varit ett verkligt konstitutionellt stöd, genom att BBC hade sina egna inkomster. Nu har vi förstås en institution, BBC, men dess finansieringssätt kan komma att omöjliggöras genom teknikens utveckling.

Förutom en egen inkomst fanns det andra konstitutionella finesser som (till en viss grad) skyddade BBC från otillbörliga politiska påtryckningar. Det viktiga är inte att politiker har försökt sätta press på BBC: det som varit betydelsefullt är hur BBC och även politikerna har hanterat denna press. BBC är oberoende av varje enskild regering och har i själva verket ett särskilt stort ansvar, eftersom bolaget överlever dem alla. Men BBC är samtidigt en institution som i någon mening måste sträva efter samma mål som staten, och utan tvivel har bolaget varit en av de mekanismer som hållit politiken anständig. I gengäld har BBC naturligtvis blivit hunsat, trakasserat, uppvaktat, smickrat, manipulerat, hotat och ifrågasatt av alla regeringar. Det förekommer föga eller ingen offentlig debatt om tidningarnas rimlighet eller deras sätt att spendera pengar. Det finns däremot en het diskussion om alla dessa frågor när det gäller BBC, vilket i sig är till gagn för allmänheten (även om pressens överväldigande fientlighet i allt högre grad återspeglar de kommersiella konkurrenternas intressen).

BBC har emellertid gång efter annan också förhandlat med den brittiska staten, utifrån motiveringen att det finns vissa saker som bolaget förstår bättre än de politiska klasserna. Detta är tydligast i nyhets-

och utlandssändningarna, där BBC ofta har känt att man har en särskild kompetens att förstå vad publiken tycker och tänker "innerst inne". Men det har också funnits många inhemska frågor där BBC inte varit statens underlydande utan en självständig förhandlingspart.

En första förutsättning för ett anständigt samhälle är något slags gemensam – offentlig – diskussion om detta samhälles realiteter. Genom sina public service-program har BBC ihärdigt försökt sprida information och hålla detta forum öppet för allmänheten. Komedier, drama, realityprogrammen med sina regler och seder, radions pratprogram, musik, program som undersöker religionen och berättar om polisen, program om djur, barnprogram – allt möjligt, egentligen – spelar en stor roll i utarbetandet av detta forum.

Om vi får se en verklighet vi känner igen (och naturligtvis är det ett rörigt, besvärligt projekt att försöka fånga tidsandan samtidigt som man driver den framåt), blir vi genom denna realism indragna i en fortlöpande dialog om vilka vi är, vad som sker och hur vi vill att det ska vara. Och när BBC är som bäst lyckas man föra in public service-värden, som handlar om omdömesförmåga och erfarenhet, i denna process där vi försöker handskas med den samtida verkligheten. Detta är grunden för dess förmåga att ställa politiker, regeringar, företag och institutioner till svars. Till detta måste läggas humor och kreativitet, och den gnagande moraliska oro som leder till ständigt ifrågasättande av klichéer och moden i sättet att förklara verkligheten.

Mersläende är att BBC ibland också hjälpt oss, medborgarna, att ställa oss själva till svars. Även om det inte alltid är en angenäm bild, är det värdefullt att vi får se hurdana vi är. Vad som bekymrar oss, vad vi emellanåt självkritiskt kan konstatera att vi förutsätter och vad vi eftersträvar är inte något en gång för alla givet, det förändras och är möjligt att påverka. Detta har varit en del av den process där vi reflekterar över våra kollektiva villkor, något som över tiden fungerat som en välgörande granskning och skapat en gemensam, relativt objektiv förståelse av den värld vi lever i – och skapar. Men det är värt att framhålla att detta bara är vad alla, överallt, under mer krävande politiska och ekonomiska omständigheter, också måste göra. Det är en universell förutsättning för ett anständigare samhälle.

BBC har blivit en världsomfattande exportör av "opartiskhet" och, ännu viktigare, "objektivitet". Det är en mycket enkel princip som är viktig vid nyhetsförmedling, men som också har en vidare kulturell räckvidd: ambitionen att beskriva världen som den är, inte sedd med på förhand givna ideologiska skygglappar. I nyheterna gör man detta genom att uppmärksamma alla parter, i kulturen genom att på kreativa sätt låta en mångfald sanningar komma till så tydligt uttryck som möjligt. I forna dagar var man opartisk om man "balanserade" ett perspektiv från "vänster" med ett från "höger", och BBC kunde ofta hävda (som man också gjorde) att om bägge "sidor" klagade, så visade det att man gjorde sitt jobb. Men som en styrelseordförande för BBC uttryckte det: "En nation på sträckbänken sätter BBC på sträckbänken". Numera finns det långt fler och varierande åsikter i nästan varje fråga, och Storbritannien är ett mer mångskiftande samhälle – med starka, globalt förbundna grupper och samfund.

In BBC-rapport nyligen, där man försökte få ett grepp om situationen med en världsomspännande, multi-etnisk publik, hävdades att det nu finns en svindlande mångfald av samtida och inbördes stridande uppfattningar. "Opertiskhet" är emellertid ett krävande arbete som inte handlar om att hålla sig "i mitten". En användbar idé som framlades av en nyhetschef på BBC var den om "hård opartiskhet": en fast beslutsamhet att rapportera om det som sker, inte vad publiken eller myndigheterna vill höra.

Det bör alltså inte finnas några hinder för att utforska och presentera också helt främmande åsikter, inberäknat åsikten bland våra "fiender" »

Ny bok av Naomi Klein

CHOCK DOKTRINEN

KATASTROFKAPITALISMENS GENOMBROT

NAOMI KLEIN

FÖRFATTARE TILL BÄSTSÄLJAREN NO LOGO

www.ordfront.se

I *Chockdoktrinen* tar Naomi Klein ett stort grepp på den politiska situationen i världen idag. Med en oväntad utgångspunkt i 50-talets experiment med elchocksbehandling beskriver Klein extremkapitalismens framfart under modern tid. Hon visar hur makthavare och nyliberala ideologer tillämpar och utnyttjar chock som metod på flera olika områden – från psykosociala experiment och snabba privatiseringar i samband med naturkatastrofer till ekonomisk chockterapi riktad mot hela länder som möjliggör en i grunden impopulär politik. *Chockdoktrinen* är oerhört väldokumenterad, upprörande och full av träffande analyser – den kommer att bli årets mest omdebatterade politiska bok.

FINNS I HANDELN NU!

ORDFRONT

DOI

NORSTEDTS

ENGELSKA

ORDBOK*

NU PÅ NÄTET

GRATIS!

*DE 32 000 VANLIGASTE ORDEN UR NORSTEDTS ENGELSKA ORDBOK

WWW.DOIDOIDOI.SE

NORSTEDTS AKADEMISKA FÖRLAG

(eller, kunde man säga: särskilt bland våra fiender) i en konflikt. En rapport om talibanernas förändrade taktik, som lämnades inifrån gruppen av en "införlivad" reporter, var ett perfekt exempel på verklig journalistik i den traditionen. Trots att vissa röster om förräderi höjdes, berättade den för medborgarna vad de behövde veta, i den klassiska traditionen av public service.

Men "opartiskheten" behandlas ofta som om den vore ett ting eller ett mål. Den är ingetdera – den är bara ett verktyg, en skeptisk uppmaning att undvika förutfattade meningar. Den innebär också att publiken litar på en källa som de märker inte föreläser för dem i sina egna syften och som de kan känna igen sina egna uppfattningar hos, men där de också konfronteras med andra uppfattningar som de kan komma att förstå bättre. "Objektivitet" är den viktigare aspekten, eftersom den kräver omdömesförmåga och inte blott ett "balanserat" av åsikter. Men omdömesförmåga i sin tur innebär inte att driva en kampanj. Det handlar om väsentliga överväganden och känsliga beslut som måste fattas i en värld som är mycket bestämd i sina åsikter, men inte särskilt välinformerad.

Det finns emellertid ännu en fråga som är central för ett public service-företag: yttrandefriheten – och dess gränser. Ytterligare en plikt för public service, såväl i nyhetssändningar som i annat material, är alltså att tillhandahålla ett forum för alla de olika uppfattningar som förekommer.

Yttrandefriheten är en ljuvligt yppig och generös idé om att hålla åsiktsstorget öppet. I dagens samhälle är den särskilt viktig. Vi införlivas i ett samhälle där man lyssnar till våra åsikter och ståndpunkter.

Men medan public service bör rapportera om och respektera uppriktigt framförda uppfattningar, så är varken övertygelsens styrka, de övertygades autenticitet eller idéernas moderiktighet tillräcklig. En objektiv rapport har troligen modifierats av och utformats utifrån så många olika synpunkter som möjligt, men processen att ta del av många olika uppfattningar kan aldrig upphäva förpliktelsen att redogöra för världen så sanningsenligt som möjligt. Kreationister har en stark övertygelse när det gäller världens ursprung, det finns många av dem och deras uppfattning har vittomfattande konsekvenser för skolundervisningen. Vi behöver alla veta vad de säger och varför; och de har förvisso rätt att säga vad de vill. Men BBC gör inte sin plikt om man förhåller sig "opartiskt" till evolutionisternas välgrundade vetenskapliga bevis och kreationisternas uppriktiga övertygelser. BBC måste tillämpa objektivitet, samtidigt som man håller sitt forum öppet för åsikter som många finner osmakliga.

Nyckeln till vad BBC åstadkommit finns i dess empati med publiken. Detta är inte detsamma som att alltid rätta sig efter vad publiken tror sig vilja ha. Ett public service-företag har en plikt att både leda och att vara följsam. Empati handlar snarare om att hela tiden vara uppmärksam på hur publiken uppfattar och reagerar på saker och ting. Mycket ofta handlar det om tonen i tilltalet. Denna känslighet har varit det definierande draget i BBC:s *World Service* (och det som gjort den så annorlunda än *Voice of America*, som uttryckligen ser sig själv som ett språkrör för amerikanska synsätt).

Så var man till exempel inom *World Service* genom hela kalla kriget mycket vaksam på den ryska publikens hållning och känslor. Man förstod att de ville ha vederhäftig information och inte propaganda, men *World Service* menade att det också var viktigt att inte vara oförsämd eller nedlåtande mot Sovjet och dess prestationer – publiken hade sin stolthet. En sådan strategi var förstås tveeggad: den var både hedervärd och listig. Fler människor lyssnade om man talade till dem på ett sätt de inte fann stötande.

Men detta "att se saker och ting som publiken ser dem" är också en

aspekt av en helt annan fråga, som har att göra med smak och anständighet. Sederna växlar, tolerans och tabun skiftar från en generation till en annan, medan ett public service-företag måste både återspegla och reagera på förändringar, samtidigt som man på ett övergripande och som det tycks mig legitimt sätt följer vissa normer. Ibland har BBC setts som förstocket och gammaldags, och andra gånger som alltför farligt i sin satir och avantgardism. Men vad som är lämpligt och passande att visa för vilken publik och vid vilken tidpunkt, är trots allt en helt annan fråga än att sälja det som säljer bäst, vad det än är.

På ett sätt är smak och anständighet helt enkelt en fråga om artighet. Men det är inte en lista över saker man får och inte får göra eller säga, utan snarare en flexibel tolkning av vad som är passande. Hur ofta och under vilka omständigheter visar man bilderna från den 11 september? Hur klipper man filmer av offer för bilbomber? Är elaka, roliga, nästintill osmakliga skämt om aktuella företeelser acceptabla när de upprepas senare, på längre avstånd från den händelse de satiriserar? Hur skriver man manus för, använder och visar en person med Downs syndrom? Att fatta rätt beslut i sådana frågor handlar hela tiden om att vara lyhörd för publiken.

BBC har alltid presterat som bäst när man hetsats av konkurrenter. Konkurrensen är drivande i strävan att vara populär. Folk måste kunna vända sig till BBC för att titta, lyssna och ladda ner av det enkla skälet att de vill ha underhållning, vardagsflykt och en stunds förströelse. Till och med i vår tid av personligt utformade program är detta en fråga om nöjen som man delar med många andra människor: en gemensam underhållningskultur. BBC bör vara "populär" eftersom man står i tjänst hos det folk som betalar för det. Men också för att detta är ett väsentligt värde: komedier, revyer, lekprogram, såpor och annan underhållning är en viktig del av public service-uppgiften.

Vad man levererar är varken "finkultur" för en kräsen publik eller en enklare kultur för massorna, utan i bästa fall något mycket mer generöst: båda på en gång och, om man gör det rätt, alltid med ett mer värde. BBC:s motståndare har alltid velat begränsa bolaget till ett inskränkt snobberi, som en förfinad tjänst för sprättar, med "kvalitetsmaterial" som marknaden inte sägs kunna tillhandahålla. Det "populära" är emellertid en tvåvägstrafik: det tvingar institutioner att hålla kontakten med allmänhetens verklighet – vilket är bra i sig – men det förtjusande och njutbara kan också vara bildande.

Den ovillkorliga förpliktelsen att vara populär är väsentlig: att "inte tråka ut" är en värdefull konsekvens. Det innebär också ett konkurrenstryck att fortsätta fånga publikens uppmärksamhet, som ju är försättningen för hela verksamheten. Publiken har alltid – även när BBC var ett monopol – haft andra saker att göra, sådant som man skulle föredra att göra eller som man måste få gjort (till exempel trädgårdsarbete – trädgårdsodlare har alltid varit en särskilt hängiven och röststark del av BBC:s publikunderlag). Men att "vara populär" skiljer sig inte så mycket från att "vara demokratisk", och är det bästa skyddet mot yttre påtryckningar.

I sina bästa stunder har BBC också varit med om att skapa, drömma och fantisera. Som ett public service-företag med privilegier måste man ta risker, vara uppfinningsrik. Gammalmodiga, slött upprepade format har samma avtrubbande verkan på allmänhetens intelligens som partiska nyheter. En del av de bästa inslagen har tagit lång tid att utveckla och föra ut till en stor publik. BBC är den största musikfrämjaren i Storbritannien, och under 1930- och 40-talet återupptäckte man 1700-talsmusiken – för hela världen, som det visade sig.

Senare bidrog man till att skapa revolutionen inom den "tidiga musi-

ken", som helt förändrade repertoaren och förnyade sättet att framföra och lyssna till musik genom bruket av "autentiska" instrument.

Som ett annat exempel kan man nämna "The Proms", världens största konsertserie, där den betydelsefulla publiken magnifikt nog är människorna som står på de obekväma och billigaste platserna på konsertsalens golv. Pressen på BBC – och det är en positiv press – har alltid varit att göra det fantastiska och storslagna tillgängligt för fler människor. Men program om konst och seriösa dokumentärserier kämpar idag i motvind och kan vara hotade av den nya byråkratin kring uppdragsverksamheten.

Hur har BBC överlevt? Bolaget har vid flera tillfällen räddats av tre allierade. Den första frälsaren har varit olika regeringar. De har ofta grälat med och hotat BBC, men till sist likväl erkänt något som är verksamt i det offentliga livets tjänst. Trycket på politikerna och politiken är idag mer intensivt än någonsin. Det lär emellertid fortfarande vara politikerna vi måste hoppas på när det gäller att konstruera lösningar som låter de värden som förknippas med public service överleva.

För det andra har public service-sändningar i radio och tv skyddats av ett nätverk av opartiska institutioner: en opartiskhet som även om den är högt värderad likväl är starkt hotad.

Den brittiska civilförvaltningen har gång efter annan ingripit och gjort lämpliga justeringar i maskineriet för att försöka värna en service man har förstått är grundad på jämförbara principer. Vilket leder oss

till frågan om de reglerande institutioner som vi nu har, både nationellt och internationellt: Tolkar dessa institutioner sin uppgift på rätt sätt? I USA är den reglerande instansen en del av problemet, då den har bidragit till utarmandet av den offentliga diskussionen.

Slutligen har vi publiken. Att vara populär och uppskattad har – åtminstone fram tills nu – varit den bästa politiska överlevnadsstrategin.

På hemmaplan har BBC ständigt sört för den brittiska ämnesbevakningen. Man har speglat Storbritanniens värld, men också fogat något till spegelbilden: kreativitet och principer. Att ombesörja denna ämnesbevakning är en svår uppgift som aldrig lyckas helt. Men vi behöver också BBC och liknande institutioner för att utkräva ansvar av de internationella organisationer som rör över en så stor del av våra livsvillkor och vår gemensamma framtid.

Vi behöver en ny internationell publik, för vi vet att institutioner utan öppen granskning sviker sin uppgift att tjäna allmänheten. Vi befinner oss alltså i en tid av stora möjligheter – men kommer vi att fortsätta bejaka en kunnig allmänhet? *

* ÖVERSÄTTNING JIM JAKOBSSON

* JEAN SEATON är professor i mediehistoria vid University of Westminster i London, BBC:s auktoriserade historieskrivare samt författare till flera böcker om media, till exempel *Power Without Responsibility*, *The Press and Broadcasting in Britain* (1981), *Politics and the Media* (1998) samt *Carnage and the Media. The Making and Breaking of News About Violence* (2005).

Sveriges politiska nyhetstidning

Riksdag & Departement följer politiken i Sverige och EU.

R&D är tidningen för dig som vill ha överblick och inblick i de förslag som förr eller senare påverkar oss alla.

Vi läser och skriver om alla propositioner, utredningar och beslut.

Välkommen att prova en tidning som skildrar politiken rakt och relevant.

Nils Funcke

Nils Funcke, chefredaktör

Riksdag & Departement

☐ **Ja!** Jag vill prova fyra nummer av R&D utan kostnad

Namn _____

Adress _____

Tel/E-post _____

RIKSDAGEN

SVARSPOST

110405600

110 46 STOCKHOLM

Frankeras ej
R&D betalar
portot

Skicka gratis eller faxa kupongen till: 08-786 53 17
Tidningen går också att beställa på www.rod.nu

Från kilskrift till fjärrkontroll

Public service är i grunden bara ett nytt namn på en mycket gammal företeelse. Myndigheterna har alltid varit intresserade av att uppfostra medborgarna. Möjligheterna var dock mindre när kommunikationerna var sämre.

✱ DICK HARRISON

Idag tror vi oss alla spontant förstå innebörden i termen public service. Begreppet avger tydliga signaler. Översatt till svenska blir det något i stil med "offentlig tjänst", med andemeningen "något det allmänna/offentligheten förväntas ställa upp med". Vi tänker på bland annat tv, radio, studiecirklar, och debattarenor. Själv associerar jag spontant till signaturmelodin till tv:s *Anslags-tavlán*, som man hörde var och varannan dag på 1970-talet, när jag var barn. Ni vet, den där oskyldiga eran då det bara fanns två tv-kanaler och alla tittade på allt.

Sedan dess har medieutbudet vuxit enormt. Public service har både vidgats som begrepp och problematiserats. Företeelsen har hyllats men också ifrågasatts, på sina håll rentav förlöjligats. Idag är det inte svårt att finna alternativa arenor för diskussion och alternativa överheter som tävlar om att vägleda oss undersåtar. Väl att märka sker detta inom ramen för ett allmänt accepterande av grundförutsättningarna: vi är alla överens om att det är bra med en "servande" överhet som vi kan föra en dialog med – en överhet som (vilket inte är lika lätt att erkänna) hjälper oss att tänka.

Men public service är engelska. Själva begreppet är så osvenskt det kan bli. Termen hör hemma i det postmoderna svengelska samhället, bortom det bekväma folkhemmets hävdvunna ramar. Det vilar inget per-albinskt, inget astrid-lindgrenskt, över begreppet public service. Kan man ens tänka sig public service på 1950- och 1960-talen? Eller är företeelsen reserverad för det som idag är nutid, epoken efter efterkrigstiden?

Det beror naturligtvis på vilka värderingar vi lägger i termen. Vad åsyrar vi med begreppet? Om vi tänker på myndigheter och institutioner med kunskapslevererande funktioner som kan nås via media, institutioner och internet är termen extremt knuten till vår egen tid. Public service underordnas den teknologiska expansionen i den moderna väl-

färdsstaten. Men om vi snarare föreställer oss en offentlig diskurs, en allmän medvetenhet om en folkbildande överhet, blir frågan mer öppen. Hur länge har vi haft en kollektiv identitet som gjort att det varit självklart för oss att söka svaret på våra frågor hos Storebror? Hur länge har vi varit medvetna om existensen av olika fora för kunskapsförmedling och utbyte av idéer? Hur länge har vi haft myndigheter med folkbildningsambitioner?

Svaret är att myndigheterna alltid har haft intresse av att förmedla rätt kunskap – det vill säga kunskap som myndigheterna anser är rätt – till alla oss andra. Kunskap är makt. Om Mesopotamiens gudakungar, det klassiska Athens demagoger och antikens romerska kejsare blott hade kunnat skulle de säkerligen ha ansträngt sig lika mycket som våra nutida opinionsbildare i sin strävan att påverka folket i en viss riktning. Det verkligt intressant är vad folket har ansett om denna strävan. Har undersåten i gemen accepterat överhetens sanningsmonopol? Har vi laborerat med alternativa kunskapsbärande överheter? Till vem eller vilka vände sig våra förfäder när de upplevde att de verkligen behövde den bildning som vi idag har lärt oss att förknippa med public service?

Det lättaste sättet att få svar på sådana frågor är att koncentrera sig på stora tragiska händelser, situationer då folk verkligen har varit i behov av vägledning, i så stort behov att kravet på public service har avsatt spår i bevarade dokument. Vart vände sig människorna när katastrofen var ett faktum och de behövde hjälp? Hos vem sökte man stöd? Vem trodde man på? I den allra äldsta historien, den som förmedlas i religiösa urkunder nedskrivna med kilskrift och hieroglyfer, vilar public service i gudarnas händer. I Gilgamesheposet motsvaras begreppet av guden Ea, som via ett rörhus – det forntida Mesopotamiens motsvarighet till etermedia – talar till den lyckligt lottade människan Utnapishtim och »

⚙ Myndigheterna har haft intresse att förmedla rätt kunskap till folket. Medlen har dock växlat genom historien.

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV FREDRIK TJERNSTRÖM

förmår honom att bygga en stabil farkost som räddar honom från den stora floden. I Gamla Testamentet finns en liknande historia. Gud talar till Noa och frälser honom, med familj, från syndafloden. Därefter sluter Gud – överheten – ett förbund med de få överlevande människorna, ett avtal som indirekt förebådar alla de lagar som ryms i Moseböckerna. Sensmoralen är övertydlig: de som har makt har också kunskap. Sök er till makten. Lyd makten. Då överlever ni.

Accepterade äldre tiders folk detta? Eller valde människorna andra vägar än de kungar, präster och krigsherrar sökte inpränta i deras hjärnor när de utsattes för så stora katastrofer att de var tvungna att fråga auktoriteter om råd? Eftersom vi ofta är hänvisade till dokument som har fabricerats av just överheten är frågan i flertalet fall omöjlig att besvara. Men i verkligt stora katastrofer blir folkets röst så stark att vi ännu kan lyssna till den.

Under digerdödens år, mellan 1347 och 1352, drabbades Europa av panik. Alla stälde frågor – tunga, existentiella frågor som inte gick att besvara korrekt eftersom vetenskapen ännu inte hade avancerat tillräckligt långt. Framför allt ville folk veta varför så många dog. I vissa byar avled omkring 60–70 procent av befolkningen. I andra byar dog ingen alls. Hur kunde det komma sig? Vadan skillnaderna? Vem eller vilka var ansvariga? Kunde farsoten undvikas, bekämpas, besvärjas?

De kungar som hade tillgång till ett universitet, till exempel kungen av Frankrike, vände sig naturligtvis dit. Där fanns ju dåtidens främsta bildning. Andra panikslagna européer sökte sig till kyrkans folk – till kyrkoherdar, kloster, mystiker, med flera. I de städer som hade råd att hålla sig med läkare blev dessa beordrade att ge folket medicinska råd och, om de kunde, ombesörja vård av de sjuka. Om man varken hade tillgång till universitet, kyrka eller läkare frågade man de människor i den närmaste omkretsen som man hade förtroende för. Högt anseende gav stort inflytande.

Vad svarade de tillfrågade? Akademikerna vid Parisuniversitetet spekulerade om hur himlakropparnas positioner resulterade i kosmiska störningar som ledde till att giftiga dunster formades på jorden och drevs norrut från Afrika mot Europas städer. Prästerna, liksom muslimska imamer i Främre Orienten, gjorde ibland gällande att digerdöden var en Guds välsignelse och förmanade menigheten att ta lärdom och göra bot och bättring. Andra kyrkomän länkade farsoten till någon eller några specifika synder. Heliga Birgitta var särskilt mån om att framhålla det vidriga kvinnliga dräktmodets fördärliga inflytande på sederna. Läkarna förordade en mängd profylaktiska dieter och rekommenderade åderlätning i händelse av operation. Vanligt folk kom med alla möjliga förslag: festa och slå runt såsom nästa dag vore den sista, låtsas som ingenting, isolera dig från omvärlden, fly till landsbygden, jaga syndabockar, och så vidare.

Men vad gjorde myndigheterna? Svaret är lättfunnet. Kungar, påvar, biskopar, borgmästare och rådsherrar ansträngde sig intensivt för att visa handlingskraft och låta folket veta att de tog ansvar. Den svenske kungen Magnus Erikssons reaktion är typisk. I brev till rikets biskopar – endast det till Linköping är bevarat i form av en kopia – påbjuder han att alla svenskar skall gå barfota till sockenkyrkan varje fredag. De skall ödmjukt höra mässan och lämna över pengar, allt efter förmåga, till prästen. Pengarna skall sedan delas ut till de fattiga. Dessutom påbjuder kungen att alla om fredagarna skall leva på vatten och bröd. Svenskarna bör även bikta sig och göra bot för sina synder. Sist och slutligen skall alla ge en svensk penning till ära åt Gud och jungfru Maria. Pengarna skall föras till domkyrkorna. Kungen och rådet skall därefter överlägga om vad man skall ta sig till med pengarna för att göra Herren och Maria heder.

Magnus Erikssons agerande är värt att notera. Han länkar automatiskt det kungliga agerandet till kyrkorna. Religionens sfär glider ihop

med statens sfär. Dessutom infogar han såväl ett moraliskt som ett ekonomiskt element i sin kommunikation med undersåtarna. Man måste böja sig inför Gud och ångra sina synder. Man måste lämna pengar till offentligheten. Dels en pestkollekt till fromma för de fattiga och dels en sorts extraskatt som kungen är ärlig nog att erkänna att han inte ens vet vad han skall använda den till.

Den svenske kungen visade handlingskraft, både moraliskt och ekonomiskt. Men han behövde hjälp av kyrkan. Eftersom kyrkan var självständig i förhållande till kungamakten lyckades Magnus aldrig skapa den stora, trygga överhet som var nödvändig för att hans public service-projekt – eller vad vi nu skall kalla det – skulle fungera. Det dröjde inte länge förrän prominenta andliga, med heliga Birgitta i spetsen, vände kungen ryggen och började ivra för uppror. Det kungliga projektet fallerade.

Digerdödens public service-scenario är endast unikt i så måtto att folks behov av public service var ovanligt stort i mitten av 1300-talet och att dokumentationen är ovanligt god. Annars är likheten med – kontinuiteten med – senare former av statligt folkbildningsagerande och folkbästrande uppenbar. Om vi flyttar blicken mot den tidigmoderna epokens svenska statsmakt finner vi återigen kyrkorna och prästerskapet i rollen som förmedlande länkar mellan konung och allmoge. Det var via predikstolen och altaret som svenskarna fick lära sig hur viktigt det var att betala skatt, visa överheten tillbörlig vördnad och låta sig skrivas ut till soldater i trettioåriga kriget. Det var här man fick världen förklarad. Det var här man lärde sig att bli en god och gudfruktig svensk.

Men det var skillnad på 1600-talet och 1300-talet. Under senmedeltiden och 1500-talet expanderade den svenska staten inte bara externt utan även internt. Kungamakten drog in kyrkan till staten, etablerade våldsmonopol gentemot stormännen och skapade offentliga fora för debatter, framför allt sockenstämman och riksdagen. På krogar och på torg kunde man redan på 1400-talet höra proto-nationalistiska rimkrönikor som utmålade kungens fiender, till exempel Danmarks kung, som mänsklighetens sorgliga motsvarigheter till djurvärldens skorpioner. Efter reformationen blev prästerna kungamaktens politiska och moraliska megafoner. Kungen och hans agenter tog sig rätten att bilda och tämja folket – att lära dem läsa, skriva och tänka.

I flera århundraden kunde ingen institution på våra breddgrader konkurrera med kyrkan i rollen som public service-organ. Prästerna formade och levererade den nationella självbilden, en religiöst färgad vision anpassad efter lutherdomens och den konungliga överhetens ramar. All utbildning värd namnet ägde rum inom kyrkans ramar. Mot denna bakgrund kommer det inte som någon överraskning att den kristna kulturen totalt präglade äldre tids uppfattning om vad som var allmännyttig kunskap. Kristendomens officiella aktörer, allt från präster till husfäder, fyllde en statlig kontrollfunktion. Det svenska folket skulle hållas i Herrans tukt och förmaning. Samtidigt uppfattade aktörerna det som sitt av Gud givna ansvar att verkligen skydda medmänniskorna från Djävulen och från ondskan genom att skänka dem en kristen allmänbildning. Biskopar, präster och husfäder trodde på vad de gjorde. Just därför var det inte svårt för alla andra att sätta sin lit till dem.

Likväl fanns det barriärer för vad statskyrklig public service maktade åstadkomma. Makten var oändligt mycket svagare i verkligheten än den var i teorin. Ett av de viktigaste skälen var att kommunikationsteknologin var outvecklad. Kunskapsförmedlingen tog tid och var svår att styra, och ingen kunskapskedja var starkare än dess svagaste länk. Att varken staten eller dess kyrkliga armar förmådde kontrollera folkets tänkande helt och hållet bevisas inte minst av det offentliga våld som stundom bröt ut i lokalsamhället, med eller utan överhetens gillande. Många av medeltidens beryktade judeförföljelser på kontinenten var följden av folklig ryktesspridning och masspsykos som öppet (men förgäves)

motarbetades av myndigheterna. Oavsett vad påven eller greven sade gick folket sin egen väg och skapade sina egna orsakssamband, sina egna kulturer. När det offentliga samhället sökte kommunicera offentliga sanningar valde många – ostraffat – att inte lyssna.

Ett känt exempel från 1600-talet är häxförföljelserna. I Sverige var jakten på häxor ett lokalt fenomen, framför allt koncentrerad till ett antal orter i Dalarna och Norrland, men utan den tidigmoderna statens närvaro hade förföljelserna aldrig varit möjliga. Staten tillhandahöll arenor för konflikthantering och diskussion – kyrkan och tinget – men det var svenska folket som i stor utsträckning bestämde hur arenorna skulle användas. Överheten och folket förde en lika konstruktiv som livsfarlig dialog. Det var bondesamhällets egna lekmän och präster som framförde anklagelser och vittnesmål om häxeri, men om det inte varit för myndigheterna hade anklagelserna aldrig kunnat resultera i juridiska processer med dödsdomar. Eftersom ingen individ eller grupp av individer hade total kontroll över en häxprocess kom varje enskilt fall att bli oförutsägbart och stundom urarta i nyckfull brutalitet. Till sist gick galenskapen för långt och processhysterin kollapsade inifrån, av sin egen tyngd.

Det som utmärker äldre tiders public service är mångfalden av arenor och maktens svaghet. När en konflikt uppstod, ett socialt dilemma som ställde krav på kunskap, var det inte givet vilken kunskapskälla man skulle ösa ur, vilken auktoritet man skulle fråga. Inte ens under andra hälften av 1600-talet, när det svenska samhället utvecklades i riktning mot teokratisk militärdiktatur, förmådde staten tillhandahålla en självskrivna mall för mänskligt agerande i tider av kris. Makt- och kommunikationssamhället var outvecklat.

Rötterna till nutidens public service är att söka i 1800-talet, det sekel då den tidigmoderna staten mognade och blev verkligt modern. Myndigheterna blev mäktigare. Ämbetsmännen lärde sig att kommunicera effektivt. Samtidigt för-läna de tekniken beslutsfattare och opinionsbildare helt nya möjligheter. Medan upplysningstidens idéer på 1700-talet främst hade spritts inom trängre eliter, via salonger och böcker, kom 1800-talets tänkare och politiker att rikta sig till massorna – först till den bildade medelklassen, senare även till bönder och arbetare. I århundraden hade svenska kungar sökt stöpa om lokalpatriotiska sockenbor, häradsbor och landskapsinvånare till svenskar med en gemensam nationell referensram att yvas över. Nu lyckades man.

Ett ypperligt exempel på hur en nationell medvetenhet formades i 1800-talets svenska medelklass är bruket av statistik. Historikern Henrik Höjer har skildrat processen i sin avhandling *Svenska siffror* (2001). 1800-talets statistiker, män som Carl af Forsell, publicerade långa listor över svenska förhållanden, ofta redovisade landskapsvis, så att folk i alla delar av landet kunde jämföra sig med varandra. Se bara på storviltsjakten. År 1829 dödades sammanlagt 134 rävar i Malmöhus län. Ingen björn, ingen varg, inget lodjur. Då var det roligare för skjutglada umebor. I Västerbotten dödades 53 björnar, 43 vargar, 10 lodjur och 732 rävar. Vad rävarna beträffar slog dock ingen jägarna i Jönköpings län: 851 avlivade under 1829 års jakt. Smälänningarna kunde jaga räv. Forsells syfte med sådana jämförelser var att väcka ett medborgerligt sinne till livs genom att tillhandahålla konkreta uppgifter om land och folk. Jämförelserna skulle lära skänningar, västerbottningar och smälänningar att de var svenskar. Bakom de döda rävarna och björnarna döljer sig en statsbyggnadsprocess med statistiken som vapen. Genom siffrorna fick den läsande allmänheten en hanterbar bild av Sverige och blev en del av nationen.

Till saken hör att det officiella Sverige led av ett trauma som en följd av 1809 års hårda fred, då Finland gick förlorat till Ryssland. Statistiken var ett av många led i kampen för en återvunnen självkänsla. Genom att stöpa om fosterlandet i siffror sökte man göra det mätbart, diskuterbart, kritiserbart och till föremål för skryt. Man skulle identifiera sig med Sve-

rige och bli stolt över att man var svensk. Den religiöst färgade världsbilden från tidigare sekler ersattes av en nationalistisk vision. Både oppositionen och etablissemangen utnyttjade siffrorna. I liberalernas ögon blev statistik ett medel för att yrka på förändring av missförhållanden. För de storsvenskt sinnade blev statistik ett sätt att via siffrornas makt – jämförelser av antalet oäkta barn, självmord, kriminalitet, etcetera – påvisa hur mycket sämre grannarna var än svenskarna.

Exemplen kan mångfaldigas. 1800-talets svenskar fick inte bara statistik, de fick också en guldålder att yvas över. Grekerna och romarna hade antiken, nordborna fick vikingatiden. På Tegnér och Geijers tid kom vikingen att framstå som en ur-nordbo som plundrade, handlade, upptäckte Amerika, grundade Ryssland, dyrkade Tor och Vite Krist och skapade skandinaviska kungariken. Några decennier senare började man montera ned och samla in svenska hus, stugor, herrgårdar och kyrkor och återuppföra dem på kulturhistoriska reservat som Skansen i Stockholm och Kulturen i Lund. Besökarna skulle inse att detta var Sverige.

Det var så vår nuvarande nation formades. Dialekterna standardiserades till rikssvenska, folkmusiken och folksederna renodlades till förment svenskhet, byggnadsstilen och klädedräkten likaså. Vi fick en nationalsång och en nationsflagga. Historikerna förklarade för undersåtarna att Sveriges historia var historien om dess kungar (det vill säga inte om dess folk). Överheten i dess kungliga form utvecklades till en stolt symbol för nationell identifikation. Vid sekelskiftet 1900 var det inte ovanligt med bilder av Oscar II, drottning Sofia och hela deras familj i svenska bonde- och borgarhem.

Den nationella symbolerna var tydliga, synliga, påtagliga. Eftersom staten var avsändare av budskapen var det på staten folk vande sig att tänka när kultur och identitet fördes på tal. Staten skapade arenor för kommunikation med medborgarna, arenor för public service. Den mentala grunden lades till välfärdssamhällets institutioner. Folk som blev för fattiga för att kunna försörja sig skulle hädanefter kunna lita på svenska staten, inte bara på de yngre släktingarna och på socknen. Från 1842 var alla svenskar garanterade folkskoleutbildning i statlig regi.

Även de folkrörelser – flertalet utan direkta band till staten – som växte fram under 1800-talets andra hälft och början av 1900-talet kom alla att verka inom ramarna för det svensk-nationalistiska projektet. När arbetarrörelsens folkbildare organiserades inom ABF år 1912 var det mot bakgrund av framväxten av en svensk historisk identitet, av uppkomsten av gemensamma värderingar som alla kunde relatera till. När 1900-talets internationella idrottstävlingar började arrangeras lärde sig folk att heja på Sverige, något som knappast hade varit självklart några decennier tidigare.

Slutresultatet är känt. Några decennier in på 1900-talet hade svenska fått en allmän referensram som man inte kunde undgå att förhålla sig till, oavsett om man tyckte om ramen eller inte. Den statliga överheten hade blivit en självklar kommunikator av åsikter och av bildning.

Det vi idag refererar till som public service är en historiskt svärgripbar företeelse, inte så mycket vad beträffar ordet service som vad beträffar ordet public. Behovet av kunskap har alltid funnits, likaså avsändare och kommunikatörer som har önskat tillhandahålla information. Men kommunikationens ramverk och förutsättningar har ändrats kontinuerligt. Det har slutligen varit vi själva som avgjort vilken offentlighet vi har valt att lita på – och idag är mängden tillgängliga offentligheter större än någonsin. Den situation som rådde i 1970-talets Sverige, när alla såg *Rapport* och följde Stenmark utför pisterna, var historiskt unik. Frågan är om den svenska staten någonsin har varit, och kommer att vara, i närheten av det inflytande den, via media, hade över medborgarna för tre decennier sedan. Jag tror inte det. *

✶ DICK HARRISON är professor i historia vid Lunds universitet.

Den muntre melankolikern

Det finns en lång tradition av tänkande kring melankolins väsen. Robert Burtons studie *The Anatomy of Melancholy* utgör en sammanfattning av denna tradition men också ett personligt bidrag till den. Liksom föregångarna trodde Burton att melankolin orsakas av svart galla.

✱ TOBIAS DAHLQVIST

Densom i dessa tidevarvtillbringar någon tid i lunchrummet på en svensk universitetsinstitution kommer snart att höra litanior om hur slöa dagens studenter är. På skrivningar och i seminarierum gör de allt sämre ifrån sig, och vad det får för konsekvenser för den aktuella institutionens genomströmningssiffror skall vi bara inte tala om. Rör det sig om en humanistisk institution kommer man förr eller senare också att få höra farhågor om hur engelskan breder ut sig. Klarheten i tanken och skönheten i framställningen antas båda bli lidande.

Precis som åsikten att det var bättre förr har en historia som är ungefär lika lång som mänsklighetens reflektion över sina egna villkor verkar lärarskråets uppfattning om studenternas lättja ha en historia lika lång som universitetsväsendets. Exempel på det, liksom på klagomål på att engelskan breder ut sig, kan man finna belägg för åtminstone så tidigt som 1621. Fast då är det inte en hunsad lektor vid något svenskt provinslärosäte som ger uttryck för den, utan en av det engelska språkets stora konstnärer. I sin väldiga studie *The Anatomy of Melancholy* ger Oxfordteologen Robert Burton (1577–1640) inte bara prov på vad som verkar vara en genuin förtvivlan över standarden på studenterna då för tiden. I förordet tar han också sin hand från själva det språk han skriver på: "Det var inte min avsikt att prostituera min musa på engelska."

The Anatomy of Melancholy är många saker på samma gång. För det första är det en kommenterad katalog av citat från mer eller mindre alla auktoriteter på melankoli från antiken och framåt. Vilket är många: sidorna uppgår i

en modern utgåva till uppåt 1 500 och hänvisningarna är uppskattningsvis omkring 10 000 till antalet. För det andra är det ett väldigt språkkonstverk, en oformlig, vildvuxen essä om melankolins orsaker och symptom, faror och glädjeämnen. För det tredje är det ett lika personligt som traditionstypiskt försök från författarens sida att bota sig från sin melankoli genom att skriva om den: "Jag skriver om melankoli, eftersom jag är upptagen med att undvika melankolin." I det följande kommer vi att uppehålla oss vid alla tre aspekterna.

Som Burtons arbete är extremt eklektiskt är det omöjligt att diskutera det utan att tala ganska mycket om den tradition som han både utgör en del av och kommenterar. Melankolins ursprung finns i den antika humoralpatologin. Enkelt uttryckt handlar den om att det i kroppen finns fyra substanser: svart galla, gul galla, blod och flegma som styr vår hälsa. Dessa substanser står i samband med var sitt element genom deras grundläggande egenskaper: huruvida de är varma eller kalla och huruvida de är torra eller våta.

Den svarta gallan, den substans som orsakar melankoli, är torr och kall och är därmed förbunden med jorden. Ett överskott av svart galla orsakar tröghet och dysterhet, men under gynnsamma omständigheter kan det också orsaka kreativitet och intelligens. Alla människor har alltså alla fyra substanserna i sig, men hos vissa överväger en av dem. Det innebär att vissa människor av naturen har en benägenhet för melankoli, men vi kommer att se att en rad yttre faktorer också kan orsaka den. Hälsa består i en balans mellan de fyra substanserna.

Melankolin har en ovanligt lång historia.

Från 400-talet f.Kr. finns en obruten tradition fram till våra dagar. Även om melankoli inte är en särskilt vanlig diagnos längre så förekommer den fortfarande. Och långt in på 1800-talet var depression beteckningen på ett av melankolins symptom snarare än en diagnos i egen rätt. Melankolin har inte bara en lång, utan också en särdeles rik historia. Parallellt med den medicinska melankolitraditionen löper (från Platons diskussion av poeternas gudomliga vansinne i *Faidros*, och från den pseudoaristoteliska *Problem XXX*) en konstnärlig och intellektuell melankolitradition som via renässanshumanister och romantiker skjuter skott vidare in i våra dagar.

Burton spelar en unik och viktig roll i båda delarna av traditionen. Han sammanfattar hela det antika vetandet om melankolin, men genom sin position i den tidiga moderna eran illustrerar han också de förändringar som sker med dess inträde. Och även om melankolin för honom är ett problem så är den bitterljuva njutning och den inspiration som den för med sig någonting som Burton hela tiden är lockad av.

Burton delar in melankolin på en rad olika sätt; efter vilken kroppsdel som är drabbad (så talas det om *head-melancholy* och *hypochondriacal melancholy* liksom om melankoli som drabbar hela kroppen), om den har orsakats av svart galla som är varm eller kall, liksom utifrån vad som melankolikern är dyster över (en del av boken ägnas åt *love-melancholy* och *religious melancholy*). Men den viktigaste distinktionen som han gör är mellan naturlig melankoli och *melancholy adust*, i fortsättning- en betecknad icke-naturlig melankoli. Det är

✿ *Melencolia* (1514) av Albrecht Dürer brukar tolkas som en beskrivning av hur inspirationen tryter i en miljö som är ämnad att stimulera till tankemässig skärpa.

FOTO: ART RENEWAL CENTER www.artrenewal.org

en distinktion som går tillbaka på den senantika medicinen och inte minst de arabiska läkare som utvecklade denna.

Den naturliga melankolin beror på ett överskott av svart galla och yttrar sig som sagt främst som dysterhet och tröghet. Den icke-naturliga melankolin, och den är alltså ett senare påfund, avsedd att förklara de stora skillnaderna i beteendet hos olika melankoliker, orsakas av att något organ är för varmt och att någon kroppsvätska bränns vid och ger upphov till mörka, sotaktiga utdunstningar. I båda fallen sprids en svart substans i kroppen. I svåra fall når den huvudet och ögonen, och förmörkar melankolikerns sinne. Melankolikerns svartsyn är i högsta grad konkret för Burton och de antika auktoriteter han citerar. I anslutning till ett citat från Galenos hävdar Burton att "liksom barn skräms av mörkret så är melankolikerna alltid rädda, eftersom de har rådslans inre orsak med sig, och bär omkring på den".

Den svarta gallan kan vara både varm och kall, och då ger den upphov till helt olika symptom. Kall svart galla orsakar tröghet (*dotage*, ett ord som idag främst betecknar senilitet, är frekvent förekommande), medan den varma gallan ger upphov till vansinne. Med den icke-naturliga melankolins inträde under senantiken kan symptomen än mer differentieras. Ångor som uppstått när svart galla har bränts vid i kroppen ger en annan effekt än när någon av de andra vätskorna bränts. Den brända svarta gallan orsakar sorg, en dragning till ensamhet och alltför stark fantasi. Bränd gul galla ger däremot ett grälsjukt temperament och under gynnsamma omständigheter stort mod. Bränd flegma orsakar dumhet, tröghet och fetma medan bränt blod under rätt omständigheter kan yttra sig som kvickhet och kärlek till musik.

Den allra mest gynnsamma formen av melankoli är enligt Burton en kombination av naturlig melankoli (alltså ett överskott av svart galla, som dock inte får vara för torr) och ett visst mått utdunstningar från bränt blod. Den esprit som blodet skapar och den svarta gallans tröghet samspelar för att skapa ett kreativt sinnelag. Kvickheten låter idéer födas och trögheten ser till att de hålls kvar länge nog för att hinna utarbetas. Ett särmärke för denna geniets melankoli är att man till skillnad från den mörka hår- och ansiktsfärg som de övriga formerna ger upphov till ofta får en rödlätt ansiktsfärg, *a ruddy complexion* (som författaren till denna artikel, faktiskt).

Det finns alltså former av melankoli som kan vara till nytta för melankolikern. Men det är då mycket viktigt att man håller den inom snäva ramar. Är den svarta gallan litet för varm

eller för kall, eller om de svarta ångorna från förbrända substanser förekommer i för rikt mått eller i kombination med fel grundkaraktär, så ger den inte längre upphov till en kreativ stämning utan urartar till ett patologiskt fenomen. Balans är av yttersta vikt. Det innebär att behandlingarna av melankolin syftar till att upprätthålla en sådan jämvikt. Därvidlag har man sex faktorer att ta hänsyn till. Burton kallar dem "the six non-natural things", och de är icke-naturliga i det att de är yttre faktorer till skillnad från personens karaktär eller fysiologi. Dessa sex faktorer är diet, uttömmande och kvarhållande (*evacuation and retention*), luft, motion (*exercise*), sömn och sinnets störningar (*perturbations of the mind*). De är inte Burtons uppfinning utan är tvärtom gemensamma för hela traditionen från antik tid och framåt.

Den mat och den dryck man intar bryts ned om den inte tas upp av kroppen. Därför gäller det att välja livsmedel som inte främjar bildandet av svart galla eller förbrända substanser i övermått. Och därför gäller det att se till att de kroppsfunktioner som har som uppgift att göra sig av med skadliga substanser fungerar, vilket är vad den andra av de sex faktorerna handlar om.

Likaledes har luften och klimatet en inverkan på oss. Därför kan resor vara ett viktigt botemedel mot melankolin. Den schweiziske medicin- och litteraturhistorikern Jean Starobinski menar rent av att grand tour-traditionen, sedvänjan att Englands adelssöner i sin ungdom gav sig ut på en omfattande studieresa, särskilt till Italien, lika mycket handlade om en preventiv åtgärd mot melankoli som om deras utbildning. Sol och fint väder är bra för melankolikern, dels för att ljuset och glädjen som det för med sig motverkar hans eller hennes inre mörker, dels för att kallt och fuktigt väder befrämjar bildandet av svarta ångor i kroppen. Burton talar om Stockholm som en särskilt melankoliskapande stad: kylan i kombination med den fuktiga luften skapar ett sumpartat klimat som gynnar de svarta ångornas bildande.

De tre sista faktorerna har mer med sinnet och mindre med kroppen att göra (även om man aldrig kan göra en strikt indelning). Med *exercise* avser Burton inte alls bara någonting rent kroppsligt (även om den kroppsliga motionen är nog så viktig för den som inte genom sina dagliga sysslor rör på sig). För kvinnor och soldater, alltså för dem som inte tänker så mycket, rekommenderar Burton schack, men för någon som han själv som har ett intellektuellt ämbete är det inte så bra. Fiske rekommenderas med uppenbar förtjusning: det ger en promenad i friska luften i kombination

med vackra vyer som lyfter livsandarna, och till skillnad från jakt är det helt ofarligt.

Genom att sova på nätterna blir man mer harmonisk: för att man kroppsligt mår bättre naturligtvis, men inte minst för att natten med dess mörker inbjuder till de dystra reflektioner som melankolikern inte kan hålla sig borta från. Det är för Burton (och för en stor del av hans föregångare) ett stort problem att studenter och intellektuella, grupper som är särskilt drabbade av melankoli, är så förtjusta i att sitta uppe på nätterna och läsa och tänka. Men i någon mån är alla dessa kategorier underordnade den sista, sinnets störningar.

Melankolikern utmärks av sin livliga fantasi. Och han eller hon använder sin fantasi på ett självdestruktivt sätt. Ofta börjar melankolikerns grubblerier med någonting som han eller hon hyser positiva känslor inför. Men grubblerierna blir en ersättning för handlingen. Författaren inspe som i stället för att skriva de fantastiska verk han drömmer om att skriva nöjer sig med att drömma om dem är en alltför vanlig typ. En ambitiös person som blir melankolisk drömmer om det rike hon en dag skall äga i stället för att försöka lägga det under sig; hon spelar liksom på kredit härskarrollen. Dessa grubblerier är farliga just för att de är så behagliga. Melankolikern drar sig undan världen och sätter sig i ett mörkt och ensamt hörn och sysslar i tankarna med det som är behagligt. Snart tar grubblerierna en vändning mot det mörka och onda i tillvaron. Orsakssambanden är inte enkelriktade här. För mycket grubblande, ensamhet och mörker leder till melankoli men melankolin leder också till smak för grubblerier, ensamhet och mörker. Så mycket är dock klart att det är fråga om en självförstärkande tendens: melankolin leder till en livsföring som förvärrar melankolin.

Melankolin förknippas sedan antik tid med matsmältningsbesvär. Vissa maträtter sågs som särskilt problematiska ur melankolisynpunkt. Det gäller framför allt fet, svårsmält mat, starkt kryddad mat och mat som orsakar gasbildning. Dessutom gäller det mat och inte minst dryck med mörk färg. Rött vin och vilt anses som väldigt illa, likaledes kål, starka os- tar och kryddad mat.

Men även om listor över mat som bör undvikas återfinns hos en mängd läkare från antiken och framåt så tar Burton detta till en helt ny nivå. Ett avsnitt på närmare femton sidor rabblar upp vilka livsmedel man bör vara försiktig med. Alla typer av kött, med undantag för unga kaniner, bör melankolikern akta sig för. Ju mörkare och grövre köttet är desto farligare. Grönsaker och rotfrukter går bort, de orsakar gaser som leder till melankoli. Fisk,

möjligen med undantag för karp, är farligt, alla mjölkprodukter likaså, och då särskilt ost. Socker och alla typer av kryddor och örter bör undvikas. Vad gäller drycker leder både vin, öl, cider och alla starkare drycker till melankoli; rödvin och mörkt öl är värst.

Mycket litet återstår kort sagt för den som vill undvika allt som riskerar att leda till melankoli. Utöver kanin- kött och karp är det i princip bara hummer, honung och vitt bröd som med viss tvekan släpps igenom. Men i slutet av listan mildrar Burton sitt omdöme. Öl är visserligen skadligt, och ju mörkare och grumligare det är desto värre är det. Men för den som är van vid det, är det en nyttig och angenäm dryck ("tis a most wholesome ... and a pleasant drink") som faktiskt

smält mat tas inte upp av kroppen tillräckligt snabbt, utan hinner börja förruttna i magen och omvandlas till svarta utdunstningar som förmörkar sinnet. Men samtidigt är det fysiologiska inte allt. Både vanan och glädjen kan väga tyngre.

Maten ägnas ett av de utförligaste kapitlen i *The Anatomy of Melancholy*, men andra substanser är underkastade precis samma lagar. Sädessvåtska som inte utsöndras fördärvas till slut och sprider melankoliframkallande utdunstningar i kroppen. För exempelvis munkar, observerar Burton inte utan skadeglädje, är detta ofta ett problem. Detsamma gäller för nunnor och änkor; hos dem förefaller Burton mena att den sexuella abstinensen gör att mensblod ansamlas och förruttnas i kroppen. Men sexuell vidlyftighet är å andra sidan heller

inte bra. Melankolikern går lätt till överdrift i sängkammaren. Kättja är ett av melankolins symptom, och för mycket sex skapar eller förstärker melankoli. Kroppen blir nämligen nedkyld och uttorkad av sex, vilket leder till att den ökar i omfång eftersom den svarta gallan är kall och torr till sin natur. Abstinens och excesser kan båda leda till melankoli. Återigen är alltså balans av nöden.

Burtons resonemang mynnar ut i en form av livshållning som inte är det epikureiska särskilt fjärran. Och det är någonstans här som det i mina ögon kanske mest värdefulla i Burtons barocka skapelse kan skönjas. Även om hans bok handlar om ett svärmod som vetter åt det patologiska så ligger det nära till hands att läsa den som ett uttryck för en uppvärdering av livsglädjen.

Det finns i melankolin en kreativ potential. För att man skall kunna utnyttja den krävs att man ger utrymme i sitt liv åt vänskap och munterhet. Man skall anstränga sig att finna den mat och dryck man tycker om och mår bra av. Man måste hålla både kropp och själ i gott skick, vilket alltså inte minst innefattar ett fungerande sexliv. Det krävs att man ger utrymme för omväxling i sin tillvaro, genom resor, och genom aktiviteter som bryter av från de dagliga sysslorna. Det kan tyckas som att Burtons verk då blir till någon form av ytlig självhjälpshandbok. Men hans bok är faktiskt motsatsen till en sådan. I stället för en färdigförpackad uppsättning lös-

ningar pekar Burton ut en rad områden där en var måste finna sin egen hållning.

I sin långt drivna subjektivitet, sitt utförliga bruk av antika källor som dock omtolkas till någonting helt eget, och i sitt betonde av betydelsen hos faktorer som diet och vänskap (som av de flesta tänkare utdefinieras som mindre väsentligt), påminner Burton starkt om den någorlunda samtida Montaigne. (Burton var femton år när Montaigne dog 1592). Likheten är inte tillfällig. Det är inte bara så att Montaignes *Essayer* är ett försök att skriva om sin melankoli för att bota sig från den. Som bland andra Jean Starobinski har visat görs detta försök i anslutning till just de från antiken traderade kategorier och metoder som Burton använder.

Melankoli var uppenbarligen ett angeläget tema decennierna runt sekelskiftet 1600. Hos Shakespeare är melankolin en viktig ingrediens i flera verk. Ställer man skildringarna av melankolin i två av hans viktigaste dramer mot varandra blir dess spännvidd tydlig. Å ena sidan har vi *Hamlet*, vars sorggladda huvudperson med smak för dystra grubblerier är ett typiskt porträtt av den patologiska melankolin. Hamlets överdrivna sorg efter faderns död, hans tycke för kyrkogårdar, hans besatthet av döden och av livets meningslöshet, hans mardrömmar och hans sexuellt färgade besatthet av Ofelia vittnar alla till förmån för denna diagnos.

Å andra sidan har vi komedin *Som ni behagar*, där melankolikern Jaques illustrerar livsglädjen hos den som förstår att njuta av sitt svärmod. Skönheten i naturen och musiken framstår desto starkare för Jaques genom hans melankoliska läggning. Han lockas av ensamheten men utan att helt fly andra människors sällskap.

Shakespeare gestaltar konstnärligt ett tema som Montaigne nalkas genom introspektion och Burton genom ett historiskt studium. För även om Burton skriver om melankolin utifrån en lärd tradition är det i deras sällskap han hör hemma. Om något så illustrerar han vad akademikern kan uträtta. Hans uttömmande kunskaper om den tradition som han skriver både inom och om kompletteras av en bisarr charm. Även om Burton alltså citerar många hundra auktoriteter är det svårt att tänka sig en författare som är mer närvarande i sin text.

Spränglård, klädsamt svärmodig, personlig och rolig: Burton är en Jaques med teologie doktorsgrad. Dessutom en sådan som alla vi akademiker vill vara. Skada att vi inte förmår likna honom annat än till vårt gnällande på studenterna och på det rysliga engelska språket. *

Porträtt av den melankoliskt lagde Robert Burton, från titelplanschen till 1638 års utgåva av *The Anatomy of Melancholy*.

skyddar mot melankoli. Det hänger på vanan. I Skandinavien görs brödet av torkad fisk, påstår Burton: för en engelsman vore det mycket skadligt, men liksom sydeuropeerna är vana vid en diet av örter och kamelmjök är nordborna vana vid detta bröd, och därför klarar de sig bra. Det allra värsta köttet ur melankolisynpunkt är hare ("Hare, ett svart kött, melankoliskt och svärsmält; det skapar *incubus* [maror] om det äts ofta, och ger liksom allt vilt upphov till otäcka drömmar, och fördöms av en jury av läkare."). Men harkött hör å andra sidan festmåltider till, och den glädje som festen föranleder kan mycket väl överväga köttets i sig skadliga egenskaper. Glädje, vänskap och muntert sällskap lyfts vid flera tillfällen fram som de allra effektivaste medlen mot melankoli.

Dessa exempel illustrerar väl hur mentala och kroppsliga faktorer samverkar. Det finns en fysiologisk bas för reflektionerna. Svär-

Världen behöver mer ödmjukhet, säger **Elinor Ostrom** som är en stark anhängare av pluralism, såväl inom forskningen som samhället. Ostrom blev nyligen hedersdoktor vid Uppsala universitet och hon återkommer ständigt i spekulationerna kring vem som ska få Ekonomipriset till Alfred Nobels minne.

✶ JOAKIM NILSSON

Hon söker svaren på dagens miljöproblem

Elinor Ostrom är en forskare som har vikt sitt liv åt att försöka lösa problemen kring kollektiva resurser. Hon har studerat allt ifrån offentlig administration i storstäder till hur man bäst tar tillvara på hummerbestånden i världshaven. Som professor i statsvetenskap vid Indiana University har hon närmast skapat en egen forskningsinriktning, och hennes karriär inom samhällsvetenskapen har även innefattat en rad förtroendeposter, däribland ordföranderollen för Apsa, organisationen för statsvetare i USA.

Efternamnet klingar misstänkt svenskt. Maken Vincent, även han en framstående forskare, har förfädder som utvandrade från Sverige. Men Elinor Ostrom har skaffat sig band till Sverige på egen hand, och återvänder ofta hit för att bevista seminarier och träffa forskarkollegor. I maj besökte hon Uppsala under Linnédagarna för att utnåmnas till hedersdoktor vid Uppsala universitet. Det är inte första gången hon har mottagit hedersbetygelser där. År 1999 fick hon Skytteanska priset, en av världens mest ansedda utmärkelser inom statsvetenskaplig forskning. Elinor Ostroms namn har dessutom förekommit i de årligt återkommande spekulationerna kring vem som ska få Sveriges Riksbanks pris i ekonomi till Alfred Nobels minne. (Ingen kvinna har ännu tilldelats ekonomipriset, men det finns ett antal kandidater som antas ligga bra till, däribland Ostrom samt hennes kollega Anne Krueger som främst är känd för sin forskning om *rent-seeking*-problematik och internationella handelsrelationer.)

Samtalet med Elinor Ostrom leder osökt in på diskussioner om andra namnkunniga forskare. Många av dem hon nämner som inspirationskällor har belönats med Nobelpriset i ekonomi: James Buchanan (1986), Ronald Coase (1991), Douglass North (1993) och Vernon Smith (2002).

För egen del är hon noga med att påpeka betydelsen av teoretisk mångfald. Hon är en stark kritiker av de metodologiska ställningskrig som ofta utvecklas inom den akademiska världen.

– Jag skrev klart min avhandling år 1965 vid UCLA. På den tiden var James Buchanans och Gordon Tullocks arbete, inte minst deras bok *Calculus of Consent*, en viktig del av min teoretiska grund. Joseph Schumpeter var naturligtvis också självklar i de här sammanhangen. Senare kom jag även att influeras av Garrett Hardins forskning. Jag tror att Hardin lyckades få fram en mycket insiktsfull teori. Det enda problemet var att han övergeneraliserade. I min forskning har jag hittat bevis för att han hade rätt i några väldigt distinkta fall, som styrs av speciella förutsättningar. Men jag gillar pluralism, även när det handlar om vetenskapliga teorier, och det bevisas kanske bäst av att jag nuförtiden nog är mer influerad av Douglass North.

För ett par år sedan utkom hon med boken *Understanding Institutional Diversity*. Djupgående analyser av institutioner – samhälleliga regler och normer – har blivit karaktäristiska drag i hennes forskning. Bakgrunden inom den så kallade *Public Choice*-skolan har också lämnat tydliga spår. (Under 1980-talet var hon dessutom ordförande för Public Choice Society i USA.) Att hon inkluderar Garrett Hardin i persongalleriet av inspirationskällor är knappast en tillfällighet. Hardins artikel i tidskriften *Science* från 1968 gjorde ett stort intryck på Ostrom. Allmänningens tragedi har alltsedan dess varit en drivkraft för hennes forskning. Det teoretiska problem som Hardin modellerade är inspirerat av ett till synes vanligt fenomen – överutnyttjandet av begränsade, kollektiva resurser: varje herde i grannskapet kommer att låta sina får beta av allmänningens gräs »

✦ Bevisen för att det finns mänsklig påverkan på klimatförändringarna är i dagsläget mycket starka, säger ekonomen Elinor Ostrom.

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV JOHAN PATRICNY

till dess att allt gräs är uppätet (och marginalnyttan blir negativ). Den of-fentliga marken blir med andra ord överutnyttjad. Allmänningens tragedi kan appliceras på alla former av begränsade resurser i världen; fiskbestånd, ren luft och skog. Lösningen kan bestå av olika former av regleringar, fria avtal eller kombinationer av marknadslösningar och statlig interventionism. I hennes kanske mest kända verk, *Governing the Commons*, genomför Ostrom en detaljerad studie av olika metoder för att hantera denna problematik.

Hennes ständigt kritiska sinne blir tydligt när samtalet glider från den egna forskningen till att i stället handla om teoretiska modellers förklaringspotential inom samhällsvetenskapen i allmänhet. Mycket av den forskning som i dag handlar om institutionella lösningar är förvisso värdefull, men Ostrom är samtidigt noga med att påpeka att den ofta tillåts bli alltför idealiserande. Gordon Tullock, en av hennes kollegor från Public Choice-sällskapet, brukar inleda sina föreläsningar med påpekandet: "I kampen mellan logiska modeller och empiriska studier kommer de förstnämnda alltid att segra i det långa loppet." Elinor Ostrom, som ofta har styrts av empiriska studier, är helt främmande inför en så pass dogmatisk inställning. Hon vill hellre försöka öppna upp sin egen forskning och korsbefrukta formella modeller med experiment och empiriska studier. I en artikel (från år 2000) i forskartidskriften *Scandinavian Political Studies* slår hon fast vad hon anser bör vara framtiden för samhällsvetenskaplig forskning: "I stället för att binda sig vid en enkel eller generell teori om kollektivt agerande, baserad på en begränsad *rational choice*-modell för mänskligt beteende, befinner sig vetenskapen just nu i ett skede när man utvecklar en familj av teorier som rör kollektivt agerande."

Hon har alltid varit mycket negativt inställd till de metodologiska ställningskrig som ibland syns inom universitetsvärlden. Hon vet vad det innebär att tvingas förhålla sig till kottierier inom det egna skräet. För sju år sedan kulminerade motsättningarna inom den amerikanska statsvetarorganisationen (Apsa) i vad som kom att kallas perestrojkakrisen. I ett upprop som snabbt spreds på internet kritiserade ett antal statsvetare vad de ansåg vara en skadlig utbredning av matematiska och ekonomiska modeller inom den samhällsvetenskapliga forskningen. Forskarna bakom perestrojkauppropet ansåg att kvalitativa fältstudier hade satts på undantag.

Ostrom säger i dag att knappast någon samhällsforskare lämnades oberörd av krisen. När hon för två år sedan tilldelades det prestigefyllda James Madison-priset, som ges till den amerikanska statsvetare som anses mest framstående inom sitt område, valde hon därför att använda den anslutande föreläsningen åt att ta upp en del av kritiken från perestrojkauppropet:

– Jag var tydlig med att berätta vad jag anser, att samhällsforskningen måste bli mer tvärvetenskaplig, och även bryta med gamla metodologiskiskiljelinjer. Tyvärr är inte detta den syn som idag dominerar forskningen. Tvärtom ser vi hur bittra metodologiska stridigheter ofta blossar upp. Folk kallar varandra för både det ena och det andra, och i många fall använder föreläsare på universiteten sin position till att indoktrinera studenter. Perestrojkarörelsen innehöll en del kritik som hade kunnat göra stor nytta, om den inte hade presenterats på ett så extremt otrevligt sätt. Precis som upproret hävdade, fanns det en klick statsvetare som var väldigt arroganta och enbart arbetade med kvantitativa studier. Men deras arrogans vägdes mer än väl upp av perestrojkaledarnas egna översittartoner. Och jag tror att världen behöver mer ödmjukhet, inte mer arrogans. Mina studenter får bekanta sig med både ekonomisk spelteori och ingående fältstudier. Själv har jag alltid försökt att pröva mig fram. Jag har använt mig av experimentella ekonomimodeller under en del av min karriär, och det ansågs förr vara en högst opassande metod inom statsvetenska-

pen. I dag har många insett att vi måste kunna förstå sociala, ekonomiska fenomen, och att experiment är ett sätt att nå insikt. Jag är en ständig försvarare av att forskningen måste inbegripa flera olika fundament. Vi behöver både goda teorier och goda empiriska studier. Framtiden ligger i möjligheten att förfinas våra analysinstrument för samhällsforskningen och då får man inte låta sig begränsas av snäva vetenskapliga ramar.

– Det är klart att jag främst ser mig själv som statsvetare. Men om du pressar mig och ber mig om en mer ingående beskrivning så skulle jag nog säga att mitt forskningsområde handlar om politisk ekonomi. Jag är väldigt tacksam att jag tidigt började studera nationalekonomi. Jag tror att det ämnet, mer än något annat, lär dig att analysera och förstå samhällsfenomen och marknadsstrukturer på ett mycket välorganiserat sätt.

Även om Elinor Ostrom har intresserat sig för många olika samhällsstudier har hon en särskilt stark relation till olika former av resurs- och miljöproblem. Politiska miljödebatter anser hon dock ofta präglas av missförstånd och begreppsförvirring. Men samtidigt konstaterar hon att det ibland inte behövs mer än en enda människas insats för att väcka omvärldens intresse för klimatförändringar och miljöförstöring. År 1962 kom Rachel Carson ut med sin bok *Tyst vår*. Den sågs som startskottet för dåtidens miljörörelse. När Al Gore förra året publicerade *En obehövlig sanning* hamnade miljöfrågorna återigen högst upp på agendan. Finns det då ingen risk att larmrapporter övertolkas? För över 80 år sedan skrev Chicago-ekonomen Frank Knight om vikten av att kunna skilja på osäkerhet och risk. När jag frågar om hon tror att dessa begrepp möjligen blandas samman när miljöproblem i dag diskuteras, nickar hon instämmande:

– Jo, jag tror att detta tyvärr är alltför sant. Vi har dessutom övervärderat biologisk mångfald och undervärderat institutionell mångfald. Det är ironiskt att mänskligheten har tvingats lära sig den hårda vägen vad som händer när man skapar ekologiska monokulturer. Att bara odla en gröda på åkermarken i en hel region gör att jordbruket blir mycket utsatt. Däremot finns det många som fortfarande inte har insett behovet även av institutionell mångfald. Vi kan inte bara tro att marknaden ska lösa allt eller att statlig byråkrati kommer att skapa en hållbar utveckling. Vi måste förena det bästa av de båda systemen.

– En teori som enbart går ut på att hitta ett prissystem är på tok för enkelspårig. Alldeles för mycket av dagens forskning försöker få fram universella mirakelmetoder för att lösa mänsklighetens alla problem. Jag hävdar bestämt att vi också måste våga skapa specialdesignade lösningar. Det finns ett engelskt uttryck som lyder "the devil is in the details", och jag tror att det många gånger är en mycket viktig insikt. Ta fiskeindustrin som exempel. Politiker och miljöforskare har länge försökt hitta generella lösningar på överutnyttjandet av fiskevattnet. Ofta har kvotssystem blivit ett slags mirakelmedicin. Många gånger finns lösningen i stället i de små detaljerna. På Nya Zeeland har man, efter många misslyckade försök, nu lyckats justera fiskekvoter till ett proportionellt system som bygger på beräkningar av fiskarnas förväntade fångster. Det är något helt annat än fasta kvoter. Ett sådant system har uppenbarligen lyckats skapa en viss säkerhet inför framtiden. Däremot går det inte att säga att systemet går att applicera på andra delar av jorden, bara för att det har visat sig fungera på Nya Zeeland. Varje miljö- och resursproblem har unika detaljer som måste tas med i beräkningarna.

Hon har svårt för de höga tongångar som ofta präglar miljödebatten, men är mycket tydlig när frågan om global uppvärmning förs på tal:

– Bevisen för att det finns mänsklig påverkan på klimatförändringarna är i dagsläget mycket starka. Kommer globala utsläppsrättigheter att kunna bli en lösning på detta problem? Ja, återigen tror jag att det är viktigt att påpeka vikten av institutionell mångfald. Vi måste seriöst överväga flera olika lösningar. Jag har färdigställt ett antal förslag i en artikel om utsläppstak och handel med utsläppsrättigheter. Vad jag föreslår är att vi utgår från dagens nivåer och sedan arbetar oss neråt, samt att koldioxidutsläppen sänks till vad Stern-rapportern (red: det dokument om global

uppvärmning som förre världsbanksekonomen Nicholas Stern har tagit fram åt Storbritannien) rekommenderar. Priset för utsläppsrättigheter bör successivt höjas och placeras i en internationell fond vars mål ska vara att få fart på tekniska lösningar. Dessutom bör denna fond inleda en seriös satsning på omfördelning av världens miljöresurser så att de fattigaste länderna genast får möjlighet att lösa några av sina mest akuta miljöproblem. Det är svårt att säga till en ung afrikan, asiat eller en latinamerikan att de inte får förstöra miljön genom att investera i skadlig energiproduktion för att öka sin egen levnadsstandard, när detta är precis vad våra förfäder en gång gjorde. Men vi måste våga ställa upp principer för hur vi ska hantera miljön i framtiden för att sedan komma fram till en bra lösning som världen kan enas kring.

Nyligen skrev ekonomen Larry Summers en uppmärksammat debattartikel i *Financial Times* där han hävdade att dagens klimatfrågor drivs av naiva miljöorganisationer och idealister. Han gick bland annat till storms mot Kyoto-protokollets innebörd: "Kyotoprotokollet är beroende av tveksamma principer som utgår från att stater kommer att fullfölja sina åtaganden [...] Utsläppsrättigheter för koldioxid är en inbjudan till köpsläande om företagssubventioner i massiv skala. Om utsläppen av växthusgaser ska kunna sänkas i framtiden måste kostnaderna för rättigheterna ligga på tiotals miljarder dollar."

– Jag håller med honom, i princip. Kyotoprotokollet är knappast ett komplett dokument. Det tar till exempel inte hänsyn till alla problem som är förknippade med transaktionskostnader för miljöarbete. Om ett träd planteras i dag, vad innebär detta initiativ i form av åtaganden och investeringar för att trädet fortfarande ska stå kvar om fem år, och i vilken utsträckning kommer det planterade trädet att ge ett mervärde? En del av världens alla nyplanteringsprogram har inte bidragit med någonting alls sett till skogstillväxt på längre sikt. Larry Summers kritik är därför delvis befogad. Men att därmed dra slutsatsen att vi lika gärna kan strunta i allting som gäller klimatpåverkan, det är knappast en hållbar inställning. Den viktiga frågan är snarare: "Hur får vi till stånd en bred uppslutning bakom våra miljömål?" Jag tror som sagt att det första steget är att skapa en internationell miljöfond som inte är knuten till någon enskild stat. Och vad beträffar kritiken mot utsläppsrättigheter så kan man väl säga att det beror helt och hållet på hur ett sådant system införs. I vilket fall som helst finns det ingen anledning att inte inleda förhandlingar. Förhandlingar är alltid ett bra första steg för att ta itu med problem som rör begränsade resurser, oavsett om det handlar om landrättigheter, fiskekvoter eller tillgång till irrigation.

Finns det då några exempel på resursproblem som man har lyckats extra bra med att justera? Vilka positiva förebilder i världen kan illustrera mänsklighetens förmåga att komma till rätta med allmänningens tragedi? Elinor Ostrom tvekar inte när hon ska välja ut ett föregångsexempel:

– I amerikanska Maine finns det ett projekt för att rädda hummerbeståndet som har slagit väldigt väl ut. Det beror bland annat på att hummerfisket går att kontrollera på ett mer tillfredsställande sätt än annan fiskerinäring. Du kan till exempel plocka upp och märka humrar, vilket ofta är omöjligt att genomföra med fisk. Dessutom finns det en rad fördelaktiga förhållanden i Maine; bland annat har delstaten tillåtit hummerfiskarna ett visst mått av självstyre inom en viss fiskezon. Att alla hummerfiskare känner varandra är naturligtvis också positivt för sammanhållningen. Ömsesidigt förtroende är oerhört viktigt; de tänker inte låta några tjuvfiskare utifrån komma och förstöra deras hummervatten. Där kan vi verkligen prata om en succé.

– Sedan finns det naturligtvis miljösatser som har misslyckats, men som ändå har medfört en ökad insikt om specifika problem. Jag har till exempel bevakat skogsplantering i Mexico och Guatemala. Och även om de inte har blivit några stora framgångar så finns där nästan alltid

några små detaljer som gör att man kan gå vidare. Allt handlar inte bara om att tänka ut en lösning. Man måste våga prova sig fram, och ibland tvingas man inse att allt inte lyckas på en gång, men att människor kan ske trots allt har lärt sig något av att samarbeta. Sådana insikter är också viktiga små segrar.

Teoriintegration – Elinor Ostrom upprepar ordet flera gånger under intervjun. Det är tydligt att hon gärna vill föra samman vetenskapsmän med olika bakgrund.

– Att bli utnämnd till hedersdoktor under Linnéveckan kändes särskilt bra, eftersom Linné är en underbar förebild för alla som vill skapa hållbara teorier. Hans typologier har gjort det möjligt att hela tiden packa upp nya kategorier som kan hjälpa oss att förstå växtriket. Jag är förvisso en person som tänker nerifrån-och-upp i min forskning. Samtidigt kommer vi inte ifrån att om vi ska lösa framtida resursproblem måste vi våga ställa olika teorier mot varandra. Ofta hamnar man i något slags nivåkrig, mellan mikro- och makroanalyser. Så länge det leder till konstruktiv kritik är sådana motsättningar mellan teorier och analysnivåer ingenting negativt. En del forskare, Robert Keohane till exempel, rör sig nästan aldrig på individnivå utan försöker enbart att skapa förståelse för hur större system hänger ihop. Andra väljer att bli mer specialiserade. Vi måste helt klart våga tänka systematiskt för att förstå stora makrofenomen. Men om det vi finner inom systemteorier inte passar in när vi tittar på mindre enheter då krävs det att vi går in och detaljstuderar enskilda fall. Därför behöver samhällsvetenskapen både dem som tittar på systemteori och dem som driver fallstudier. Vad som däremot gör mig nästan våldsamt ilsken är när jag träffar människor som säger att du inte får snekla på en viss teori, eller försöka dig på en viss typ av lösningar. Sådana inskränkta inställningar klarar jag helt enkelt inte av.

Under vårt samtal kommer vi flera gånger in på möjligheten för forskare att påverka folkopinionen. Elinor Ostrom är inte säker på att hon alltid gillar vetenskapsmän som ser den tredje uppgiften som ett alltför stort personligt åtagande. På frågan om det inte är viktigt att forskare deltar i samhällsdebatten svarar hon förbehållsamt:

– Det är en svår fråga. Jag tror inte att det enbart finns ett svar. Det beror väldigt mycket på omständigheterna. Personligen har jag aldrig känt att jag vill lägga mig i offentliga debatter. Världen är osäker nog som den är.

Den sista meningen avslutar hon med ett skratt. Hon lägger stor vikt vid att inte "pådyvla sina åsikter på andra", som hon uttrycker det. Denna anspråkslöshet är möjligen en strategi för att ingen ska förväxla hennes forskarrön med hennes personliga övertygelser – en inte helt lätt uppgift för någon som likt Ostrom ofta rör sig på politiskt minerat mark. Bara i några få fall medger hon att bevisen mot vissa politiska lösningar har varit så överväldigande att hon har känt sig säkert nog att klargöra sin personliga åsikt. Ett exempel är storstädernas försök att vinna stordriftsfördelar på att slå ihop enheter för bland annat skola och polisväsende. Detta leder nästan uteslutande till kostnadsökningar, påpekar hon. För att förklara orsaken hänvisar hon till den så kallade Baumol-effekten: effektivitetsvinster uteblir eftersom produktiviteten är helt beroende av personal. Utan lärare i klassrummen eller poliser på gatorna blir det ingen service.

Under hela intervjun ler Elinor Ostrom oavbrutet. Hon trivs med sin forskning och verkar genuint stolt över att få prata om sina kommande projekt, till exempel det program som hon har hjälpt till att starta vid Arizona State University. Hon lade fram sin avhandling för 42 år sedan men har ännu inte slagit av på tempot. Kalendern är fullbokad i över ett år framåt. På frågan om hon någonsin har hunnit luta sig tillbaka och försökt överblicka det inflytande som hennes forskning har fått, svarar hon med ett skratt:

– Nej, det har jag inte haft tid med. Jag har fortfarande mängder med intressanta forskningsidéer som jag måste ägna mig åt. *

Med arrogant förljugen självbild

Patrick Hamiltons romaner om Gorse (1951–55) skildrar en värld som var försvunnen redan när böckerna gavs ut. De ansågs också berättartekniskt föråldrade. Ändå har de nu fått förnyad aktualitet.

LITTERATUR Tänk er en medelålders änka som ligger till sängs och läser biografier över Marie Antoinette hela dagarna, för att sedan vandra över till puben där hon sitter hela kvällarna och skryter med sina konservativa idéer, sina insatser mot storstrejken 1928, sina militära anförvanter och sin stränghet mot tjänstefolket – nog måste hon vara påhittad, förmodligen av en rättroende marxist. Det är hon också. Hon heter Mrs Plumleigh-Bruce och är huvudperson i *Mr Stimpson and Mr Gorse*, den andra boken i Patrick Hamiltons romantrilogi om svindlaren och sociopaten Ernest Ralph Gorse, en gestalt som med sin nasala stämma, sin monokel och påstått militära härstamning personifierar den brittiska koloniala stormaktens redan då överspelade roll och arrogant förljugna självbild.

Romanerna om Gorse, som ursprungligen publicerades åren 1951–55 (nyutgivna i ett band som *The Gorse Trilogy* på Black Spring Press) är öppet svarta farser som inte ens försöker dölja hur tendentiösa de är. Mönstret är detsamma. I var och en av romanerna lurar Gorse till sig pengar genom att vädja till flera svagheter samtidigt. Han spelar förälskad och friar (fåfänga); han spelar förmögen och bjuder in till en snabb och förmånlig ekonomisk affär (girighet) och han förespeglar en del i hans egen – dito spelade – sociala säkerhet (snobbism). I *West Pier* (1951) är offret ett butiksbiträde, i *Mr Stimpson and Mr Gorse* (1953) en änka efter en överste och i *Unknown Assailant* (1955) en servitris på en pub.

FÖRUTSÄTTNINGEN FÖR GORSES verksamhet är ett klassamhälle med gränser så skarpa att flertalet inte kan kliva över dem ens i fantasin. Den värld som skildras var försvunnen redan när romanerna publicerades. På samma sätt hör Hamiltons berättarteknik – med ideliga författarkommentarer, utvecklingar och föregripanden av handlingen – hemma i en äldre roman-

konst. Som om P.G. Wodehouse skulle återberätta en Pinterpjäs. Realismen ligger i småskurenheten och själsfattigdomen hos karaktärerna, inte hos rösten som ger dem gestalt. Hamilton struntar i trovärdigheten: hans gestalter är ju ändå redan döda allihop, döda som exemplen i en lärobok. Han ser dem i ideologins omvända teleskop: som myror. Exakt samma kombination av likgiltighet och bitterhet, fars och svartsyn, gjorde Michel Houellebecq världsbekänd. Femtio år tidigare skildrade alltså även Patrick Hamilton en värld där erotiken bara är ytterligare ett slagfält; en värld där människan helt frivilligt gjort sig ensam av snålhet, snobbism och trångsynthet.

PATRICK HAMILTON, 1904–1962, hade oturen att få en rivstart. Han var knappt tjugo när han debuterade och tjugofyra när han fick sin första stora framgång med den otäcka pjäsen *Repet* (senare filmad av Hitchcock). År 1939 kom *Gaslight*. Hamilton fick pengar och mondän framgång innan han kunde hantera någondera. Följden låter sig anas redan i romantitlarna som *Hangover Square* och *The Slaves of Solitude*. Liksom Dylan Thomas och Graham Greene hörde Hamilton till de brittiska författare vilka tillät alkoholen att bli ett livsvillkor, mer förutsättning än förlustelse eller flykt. Hamiltons litterära värld är redan från början liten – London med omnejd – men krymper ytterligare av romankaraktärernas trånga världsbild och bristande fantasi. Romanerna om Gorse utspelar sig mer eller mindre vid en bardisk, en miljö som deras författare alltså var extremt förtrogen med.

Hamilton hade tänkt sig fler böcker om sin hjälte. De skulle visa hur denne avtrubbades och steg för steg gick från simpla bedrägerier till lustmord i en gradvis förvandling från Raskenstam till Ripley.

Man får vara tacksam för att samtidens likgiltiga mottagande avskräckte honom från

att fullfölja projektet och låta Gorse så småningom bli värdig det dödsstraff som hela tiden förebådas i författarens sidokommentarer. Det är det småskaliga och futtiga i Gorses svindlerier som gör honom till en så fulländad otäck gestalt. Ingen får sätta livet till, det är bara självkänslan som skadas.

Kanske skulle romanerna fungera bättre som marxistiska lärostycken om Hamilton varit en sämre psykolog. Nu är det så tydligt att Gorses främsta överläge inte är hans (förmenta) klasstillhörighet utan det faktum att han vet att varje annan människa, hur intimt vi än knyter henne till oss, är en publik som ställer oss på en scen. Gorse spelar inte en roll inför sina offer: han låter dem spela en roll, vilket är mycket värre. Han gissar sig till arten av deras självbedrägeri och ger dem bara en större scen att spela upp det på. (Mycket riktigt jämför Hamilton också på ett ställe Gorses verksamhet med romanförfattarens ...) Den brutala realpsykologi gör Gorse trilogin till rena Shakespearedramer i pubmiljö, *Kung Lear* med ölfäckar.

Kanske är det den stigande styrräntan. Kanske mediekulturens allt öppnare förakt för svaghet. Säkert är att hotbilden krymper och kommer närmare den egna ytterdörren.

✧ Patrick Hamilton startade sin karriär med en succé. Pjäsen *Repet* filmatiserades senare, med stor framgång, av Alfred Hitchcock.

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL

Permafrost skrämmar mindre än pennalism, kärnvapen mindre än konkursförvaltare. Mikroekonomin har intensifierats som slagfält, vilket märks på utbudet av telefonförsäljare, tiggare och rena bedragare: varje dag måste de flesta av oss rensa bort ett antal mejl från moderna kollegor till Ernest Ralph Gorse, som precis som denne spelar på vår lättja, fåfänga och girighet. Jag kan inte förstå det nyvaknade intresset för Patrick Hamiltons författarskap på något annat sätt. I Frankrike har mellankrigsförfattaren Emmanuel Bove, som skildrar samma sorts småsinthet, snålhet och snobbism i samma resignerade mellankrigsmiljö, fått en motsvarande renässans de senaste åren.

När vardagen konkurrensutsätts och allt flerval blir den resandes ensak, ökar vår rädsla att göra fel – och därmed de praktiska möjligheterna för den som vill lura oss att faktiskt göra det. Gorse skulle älska att få välja pensionsfond åt dig!

✧ KRISTOFFER LEANDER

Mellan poesi och matematik

Mozart spelas ofta i bakgrunden på cocktailpartyn. Men klassisk musik kan få oss att ompröva etablerade värden. Sofia Nyblom reflekterar kring musikens roll i våra liv.

MUSIK En återkommande källa till irritation för både kritiker och utövande musiker är tendensen att avintellektualisera det som man skulle kunna kalla för konstmusik – eller klassisk musik – och göra den uddlös. En Mozart-slinga hörs ofta i bakgrunden på cocktailpartyt, temat i Dvoráks *Nya världen* har blivit lekredskap i Disney-serien *Einstein for Kids* – men man får söka sig tillbaka till urpremiären på Stravinskys *Våroffer* för att hitta en musikdebatt som det slår gnistor om.

Den slogan som Kungliga Operan under vissa perioder använt i sin marknadsföring – ”Stora känslor” – antyder att en afton i salongens mörker har ett närmast terapeutiskt syfte. Höstens lansering av singelkvällar utnyttjar tårkanalernas inflytande under en *Carmen* eller *La Traviata* för ett romantiskt möte under kristallkronorna. Inget ont i det. Men visst borde väl ett aktivt val, en kväll i Konserthuset, kunna resultera i att man omprövar sin världsbild samtidigt som tårarna flödar över livets oförutsägbarhet? Svindlande snabbt kan känslomässig beröring förvandlas till formulering i ord, om man bara vågar. Kommer man så långt kan det göra riktigt ont. Musiken har den mirakulösa förmågan att vara både länstol – för att parafrasera konstnären Henri Matisse – och spikmatta.

Någonstans i skärningspunkten mellan det mjukt poetiska och den matematiska analysen finner vi Fru Musica. Inte för inte var musiken en vetenskap i antikens Grekland, jämbördig med matematik, filosofi och astronomi.

HOS DEN GODE musikern möts det praktiska och det sublima. Den disciplinerade instrumentalisten som sex timmar om dagen arbetar med sitt instrument, eller sångaren som bygger upp sin kondition för att kunna orka med

en föreställning av en fem timmar lång Wagner-opera, har mer gemensamt med Carolina Klüft och Anja Pärson än vi anar. När Birgit Nilsson tillfrågades om vad som behövdes för att sjunga Wagners Isolde delade hon med sig av ett vardagsknep: ”Ett par riktigt bekväma skor.” Men för att de väl inövade stråkdragen och strupens toner ska förvandlas till stor konst krävs Midas osynliga beröring. Musikaliteten som möter livserfarenheten, källsprånget av djupt liggande minnen som tar gestalt i toner av guld.

DET ÄR FASCINERANDE att tala med människor som arbetar med musik. Musikens språk kan tyckas svårforcerat – men musikerns starka tillit till intuitionen kan leda till formuleringar som till och med överraskar dem själva. 19-åriga cellovirtuosen Andreas Brantelid jämför sin dyrbara cello med en bångstyrig häst: den är så underbart svårspelad. Utmaningen att tämja den sporrar hans spel, berättar han under vårt möte i Axess studio. Ett rent fysiskt motstånd alltså, som omsätts i en passionerad musikalisk satsning.

Också ukrainska sopranen Maria Fontoshs beskrivning av resan till och från intagnings-

proven vid konservatoriet i Moskva vid 1990-talets mitt är fängslande. Med 24 timmar på tåget, utan resurser för att övernatta i huvudstaden, gjorde Maria en av sitt livs mest riskfyllda bedrifter – och blev förstås antagen. Är det så underligt om den erfarenheten, och hennes beslut att sedan ta klivet över till väst och fortsätta studiegången i Sverige, idag omsätts i starkt berörande sångkonst – bland annat vid Marias debut som Tjajkovskijs kärlekstörstande Tatjana?

Konstmusik är ofta packad med information. Temata »

✧ Michael Weinius i *Maske-radbalen* på Malmö Opera.

som flyger förbi, stämmor som imiterar varandra och maskerar sig till oigenkännlighet. Dramatiska utfall och blixtrande koloraturer kange operascenen vulkanisk hetta. Men i musiken finns också historisk information, omgestaltad med fantasins hjälp. En barockopera tar med fördel spjärn mot ett historiefragment för att gestalta konflikten mellan politiska intressen och erotisk passion. Det som händer när nutid möter dåtid i operans fantasylvärld kan leda till förståelse av en annan epok, lika mycket som till insikt i djupt privata skeenden.

EN AV MINA kritikerkollegor beskrev sommarens möte med Jacopo Foronis romantiska opera om drottning Kristina – spelad i Vadstena för första gången på 150 år tack vare operaforskaren Anders Wiklunds envisa kampanj – som rent surrealistiskt. En barockdrottning som formulerar sig i virtuosa bel canto-fraser, som abdikerar för passionens skull, och som utsätts för kupp försök lika omskakande som 1800-talets revolutioner... Underligt? Snarare en fantasieggande historiektion, och en provokation mot den moderna bilden av en både manhaftig och intellektuellt knivskarp Kristina. Lika provocerande, faktiskt, som Peter Oskarsons tilltag att låta statsminister Olof Palmes höknästa profil dyka upp i Verdis *Maske-radbalen* på Malmö Opera för ett par år sedan. Utan den ihärdige operaforskaren, och utan den djärve operaregissören, vore vi några tankeexperiment fattigare.

Också jazzen kan vara provocerande, med sina trevande improvisationer och fritt svävande ackord. Den som söker ordning i tillvaron, och känner sig hemma i den klassiska musikens etablerade strukturer, blir lätt irriterad över tendensen till anarki, bekräftar jazzsaxofonisten Joakim Milder.

Samtidigt är jazzen en sinnebild för det demokratiska uttrycket. Hur ska man annars förklara att jazz, liksom barockmusik, fick bedrivas underjordiskt i det forna Sovjetunionen? Tänk att kulturkommittén kunde upptäcka ett politiskt innehåll i något så harmlöst som en saxofonslinga, cirklande som cigarettök genom en sliten lokal...

VI MÅSTE TILLÅTA musiken att innebära en liten smula obehag och provokation. Några dissonanta nålstick, som gör oss uppmärksamma på värdet av omprövandet av etablerade värden och gör det vackra ännu mer åtråvärt. Det är kittlande att man än idag kan skrämman små barn med de dundrande ackorden ur *Våroffer*. Men vi fullvuxna behöver också provoceras – sitter vi alltför bekvämt, är ju risken att vi somnar...

✶ SOFIA NYBLOM

Jobbigt arbeta för full sysselsättning

”Jobb” är ett flexiblare ord än ”arbete”. Därför kan det vara jobbigt att vara arbetslös.

SPRÅK ”Jobben, jobben, jobben”. Det är regeringens mantra. Varför inte ”arbetena, arbetena, arbetena”? Det är en lång historia, och det handlar absolut inte om den sköna rytmen i språket.

Så låt oss gå bakåt till den tid då vårt språk var skinande nytt. Då sa man varken ”arbete” eller ”jobb” utan ”arvode”, det ord som sedan blivit lönen för mödan. ”Arbete” lånade vi in från tyskan på 1500-talet. Och det blev en succé som fullständigt slog ut det gamla arvode. Förmodligen handlade det också om en faktisk förändring från arbete på den egna tegnen till hantverks- och lönearbeten i städerna.

”Jobb” fick vi inte förrän i slutet på 1800-talet. Vi lånade in det från engelskan, och det kom tillsammans med en massa andra jobbord som strejk, boss, rallare och bojkott.

HÄR HAR VI chansen att se hur två ord jobbar sig in i det svenska ordförrådet. ”Arbete” hade 300 års försprång, men det hjälper inte. Det väger ganska lika i statistiken. Talen anger antalet förekomster på cirka 18 miljoner ord tidningstext.

**Jobba 2 160
Arbete 2 473**

Språket unnar sig sällan lyxen att ha två fritt utbytbara ord, så någon skillnad är det uppenbarligen.

VÅRT SPRÅKÖRA SÄGER direkt att ”arbete” är det arbetsamma och strävsamma ordet, medan ”jobba” är det poppiga, men också det jobbiga ordet. Det första märks på att ”arbete” är det officiella. Det heter inte jobbgivarförening, jobbmarknadsstyrelsen och jobblöshets-

understöd. Det skulle inte verka seriöst.

”Arbete” är alltså ganska neutralt. Visst är det dåligt att vara arbetslös och bra att ha arbetsfria inkomster, precis som andra -lös och -frisammansättningar signalerar dur respektive moll (jämför giftfri med innehållslös). Men ”arbete” utan sammansättningar och tillägg är knastertorrt värderingsfritt.

”Jobb” är fortfarande efter mer än hundra år ett poppigt uppstickarord. En politiker kan sitta och gmeta med arbetsmarknadspolitik, men ute på torgmötet ska han rädda jobben. Så enkelt maxar man upp engagemanget.

Så är det ofta med engelska ord.

”Maxa” låter engagerat, modernt och effektivt, medan det latinska ”maximera” bara låter akademiskt snobbigt. Det svenska ”nä största möjliga” låter både mångordigt och slätstruket. Det har inte ett dugg med ursprungsspråket att göra; det är bara våra svenska språkbröden som är inställda så.

MEN MAN KAN vända på det också. ”Jobbigt” är värre än ”arbetsamt”. Och ”jobbigt” behöver inte ha ett dugg med jobbet att göra. ”Jag har det jobbigt hemma” betyder något helt annat än ”jag har det arbetsamt hemma”. ”Jobbigt” är också tio gånger vanligare än ”arbetsamt”. Och tio gånger flexiblare. ”Jobb” rör sig helt enkelt friare och mer otvunget mellan olika betydelser.

Denna flexibilitet visar sig främst i fasta fraser. ”Vi jobbar på det” är den självklara frasen, medan ”vi arbetar på det” låter som om man faktiskt gjorde något. Och ändå låter det mindre engagerat. Så är det med ord. Jobbigt!

✶ LARS MELIN

✶ Skördefest efter ett väl utfört arbete. Målning av T.G. Gaponenko 1935. FOTO: SCANPIX/AGK

Diagnos: Wagner

Precis som Nietzsche beskriver Staffan Valdemar Holm Wagner i termer av sjukdom och besatthet. Därför utrustar han i *Nibelungens ring* Gunther med kryckor.

OPERA Wagner ger regissörer dåligt samvete. Så har det varit över hela världen sedan andra världskrigets slut. Till dessa regissörer hör Staffan Valdemar Holm, som nu gått i mål med *Nibelungens ring* på Kungliga Operan. I sin kommentar till *Ragnarök* beskriver han hur han försökt värja sig med humor, ironi och distans men att det inte gått eftersom Wagners musikaliska chockvågor tagit hans kropp i besittning. "Kroppen vinner över intellektet, och det är förjävligt." Precis som Nietzsche beskriver han Wagner som en sjukdom.

Det har varit högt uppskrivade förväntningar på Holm och scenografen Bente Lykke Møller inför *Ring*. Holm har ända sedan han erövrade Sverige med Malmö som första anhalt visat prov på hur han kan göra det ospelbara spelbart men också det söndernötta rakbladsvast. Han har tagit hit tyskspråkiga dramer och den tyska teaterkonstens uppgörelser med det förflutna. Det har varit tramsigt, tillskruvat och tidstypiskt ironiskt, men ofta har ett direkt patos fått tränga fram – patos som stark känsla.

MÄRKLIGT NOG HAR Holm och Møller knappt berört den politiska sidan av *Ring*. Det handlar inte bara om frånvaron av reflektioner över de antisemitiska schablonerna i framför allt *Siegfried*. Dessutom har de slopat Wagners referenser till att världen är satt ur balans, man frestas att säga i ekologisk obalans. Under färden genom 1800-talet, från biedermeier fram mot se-

kelslutets tunga möblemang når de så in i industrialismens landskap i form av några rykande skorstenar. I fokus har de haft relationen mellan far och dotter, mellan Wotan och Brünnhilde. Här har samspelet mellan Terje Stensvold och Katarina Dalayman stått på högsta nivå.

MEN HOLM HAR alltså haft dåligt samvete. I *Ragnarök* har han försökt värja sig genom att utrusta Gunther och Gutrune med kryckor. Visst blir det komiskt när paret Siegfried och Brünnhilde ska brytas sönder med hjälp av trolldryck och sedan passas ihop med en haltande Gunther respektive en rullstolsbunden Gutrune. Det blir sedan rent parodiskt när ett par sköterskor tar pulsen på Gutrune så fort det hettar till en smula. Deras hus vid Rhen är inrett i nyspartansk retromodernism, och över scenen rör sig folk klädda som bättre borgare från 1900-talets första årtionden. Skilda tidsplan existerar samtidigt.

Ett sådant tidsplan gäller stumfilmens 1920-tal med Valkyrieklippet förvandlad till en biosalong. Här uppstår en bakväg in i den patetiska gestiken, den ohöjda naturromantiken, den patinerade nostalgien – allt medieburet. Den medieringen gör att iscensättningarna med gott samvete kan utnyttja det stämningsmättade och sentimentala. Men bakvägen blir också en genväg. Här blir det patetiska möjligt.

Det finns ytterligare en sida, mycket väsentlig, i händelserna på biouken. De motsvarar

✧ Valkyrieklippet förvandlad till biosalong.

FOTO: MATS BÄCKER

nämigen visuellt det Wagners ledmotivsteknik gör musikaliskt: griper tillbaka på det förflutna, men där hörseln arbetar mer eller mindre i det fördolda finner synen detsamma i badande ljus. Så blir man medveten om det maskineri som är det Wagnerska allkonstverket. Det är våldsamt effektivt. Det begår våld på åskådaren, ett våld som avnjuts.

Dirigenten Gregor Bühl och Hovkapellet har ända sedan begynnelsen i *Rhenguldet* sett till att skapa ett musikaliskt flöde som likt en trolldryck tar lyssnaren i besittning på ett smygande vis. Musiken har fått ta plats, ibland nästan framtvingad av scenisk monoton. Holm har på så vis gjort sig till en slav under det musikaliska, och det är här han lyckas med det så många andra regissörer utrustade till tänderna med egna uppslag misslyckas med. Verket har besegrat honom, och faktum är att det krävs ett skarpt intellekt för att något sådant ska ske. Synd bara att han inte i större utsträckning bejakat sitt nederlag.

✧ ERIK WALLRUP

Nya böcker

Detta är den första populära historiken över psykologisk krigsföring som givits ut på svenska. Krigshistorien ger många exempel på informationsoperationer, men bokens tyngdpunkt ligger på de senaste 100 åren, då de psykologiska operationerna utvecklades från entusiasternas smilleblixar till fast organiserad verksamhet. USA, och andra länder, har tusentals specialutbildade soldater färdiga att sättas in i konfliktområden. Det gäller att vinna hjärtan och sinnen. Men framför allt: att besegra utan strid.

Besegra utan strid

Den psykologiska krigsföringens historia
Eino Tubin
377 s, inb
978-91-89449-93-0

Beställ via

www.santerus.se

eller i din bokhandel

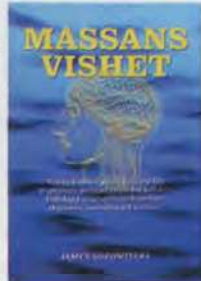
Idén är bedrägligt enkel: stora grupper av människor är smartare än några få experter. Gruppen är bättre problemlösare, mer innovativ, bättre på att välja klokt och t.o.m. bättre på att förutsäga framtiden. Och det spelar ingen roll hur kunniga experterna är. Författaren spannar över populärkultur, psykologi, myrs biologiska beteende-ekonomi, artificiell intelligens och militärhistoria för att visa hur denna enkla idé kan ge oss en viktig tankeställare om hur vi lever våra liv, väljer våra ledare, driver våra företag och tänker om världen i stort.

Massans vishet

James Surowiecki

286 s, inb
978-91-89449-87-9

Översättning av Thorbjörn Nilsson

SANTERUS
FÖRLAG

Sjöborren – syndigare än ostron

Hösten bjuder på många vackra upplevelser. En av de läckraste är mötet med sjöborren. Per Hagman ger sin hyllning till havets mörka taggbollar.

GASTRONOMI Det ärtveklöst på hösten som de vackraste varelserna gör gåtfullt sexig entré på Rivieran. Primörer, lavendel och ukrainska glamourblondiner i oligarkblanka jaguarer må förlåta; mot fuktigt feta sniglar som efter de första septemberregnen blygt bjuder ut sitt kött vid varje välgång står de sig slätt. Liksom mot ostron, krabbor och venusmusslor i välmatad toppform.

Men överlägset sexigast är sjöborren.

Det sägs att inre och yttre skönhet sällan går hand i hand. Trams. Becksvalt våt och glimrande, livsfarligt taggig och undflyende varje grepp, men samtidigt med ett inre minst lika skönt som dess yttre är det självklart att man tigger om den medelhavska sjöborrens gunst.

MARINBIOLOGER VET BERÄTTA att våra uppmot tusen kända sjöborrearter sorterar under det passande familjenamnet "tagghudingar", där även nästan lika romantiska djuphavsvarelser som sjöstjärna, sjöljilja och ormstjärna ingår. Men inte nog med det. På senare år har man upptäckt att sjöborrens utveckling från ägg till embryo påminner förvånansvärt mycket om människans. Inte minst marinbiologins egen Kung Borre, Stephen A Watts, uppmärksammades generöst förra året för sina avancerade cell- och genstudier av konstbefruktade borrar. Undersökningarnas resultat sägs kunna gagna botandet eller åtminstone förutseendet av avancerade mänskliga åkommor.

Bara ett sådant faktum som att sjöborren kan rekonstruera förlorade kroppsdelar lär ju egga varje cellforskarens fantasi.

Nu ska man inte låta sig besväras av att vara kusin med en varelse som får ostronet att framstå som intellektuell gigant. Snarare smickras. För sjöborrens nonchalant nattsvarta aura är destillerat delikat njutning för samtliga sinnen. Ungefär fem-sex år tar den på sig för att nå fullvuxen status som lika dekadent slö som rovgirig nattvarelse; och lite längre tid för den ett halvt kilo tunga och purpurfärgade bjässe-

borre som i poetiska Kina serveras under det logiska namnet "Dekadenta diamanten". Dessa havets uråldriga och överlägsna drönare har nämligen alltid tagit dagen – eller snarare havet och natten – som den kommit: stillsamt skridit runt i såväl djupa som grunda hav och elegant slukat musslor och alger bland rev och klippor.

Sedan 450 miljoner år.

PÅ SVENSKA VÄSTKUSTEN hittar man sjöborren i ett tiotal varianter men mycket sällan på våra skaldjursplateauer. Fast kanske inte så länge till. Senare års tilltagande globala åtrå efter borrar saknar nämligen motstycke inom skaldjursbranschen. Även om man gärna associerar till ostronets klassresa och hur det så sent som på åttiotalet var få som värdesatte det platta svenska Belon-ostonet. Medan det i dag är en gourmandiskt slentriankorrekkt – om än ärligt talat ganska tveksam – åsikt att detta svenska ostron är ett av världens förnämsta.

Mycket talar faktiskt för att även sjöborren snart kommer att förföra en skönhetskrämd skandinavisk skaldjurspublik. Inte minst – förstås – tack vare de havsdjursbesatta japanerna. Det är just på – några få – svenska sushikrogar man i dag hittar sjöborre. Det är ett lovande tecken eftersom det under senare decennier varit genom att kalla diverse havsfrukter för sushi som vi blivit mindre rädda för rå havsföda. Att sjöborreskum då och då serverats som "kreativ" och kul krumelur på den kulinariska fin-kulturens parnasser räcker ju inte direkt för att förvandla borren till stapelvara i svenska kök.

Ändå kan mycket väl västkustens fiskare hamna i samma sits som de kaliforniska gjorde i början av sjuttioalet, då sjöborrarna endast var satans otyg i nät och soldyrkarfötter. Varför man skrattade åt japanernas första importförfrågningar.

Idag exporterar Kalifornien borrar för 360 miljoner dollar om året. En veritabel borre-

boom manifesterad inte minst i en statlig sjöborrekommission för att förhindra fisket att skena fullständigt. Vilket det gjorde i ett kanadensiskt och i övrigt helt utfiskat vatten för några år sedan.

"Visst, gör ni det", log man överlägset åt japanska fiskerikonglomerat som för en billig penning ändå kunde tänka sig några turer till de övergivna områdena. Det finns havsforskare som menar att det då redan störda vattnet drabbades av komplett ekoknas när botten dammsögs på borrar.

Visa av japaners bottenlösa borrebehov började därför faktiskt Australien förra året att som första land i världen statsfinansiera försök till storskalig sjöborreodling.

MEN TILLBAKA TILL det sexiga. Eller snarare sexualiteten.

Kanske säger det sig självt att den är ganska avancerad och drar ner brallorna på vilken queerteoretiker som helst. Att helt i linje med sin laissez-fairiga livsstil ägna sig åt så kallad yttre befruktning (det vill säga honan släpper ut ägg i havet när hon känner för det, varpå hannens spermier kanske hittar dem) må avlägset följa heteronormativa strukturer, men flera arter har helt enkelt lagt ner något så gammeldags som befruktning och förökar sig meddelst (av)knoppning.

Exakt hur unikt för djurriket det är vet jag inte. Men jag gissar på ganska. Däremot minns jag precis hur jag först upptäckte sjöborren. Det var genom ett seriealbum med västernhjälten Tex Willer, där han ute i öknen angreps av en sorts landsjöborrar som inte bara rullade mycket snabbt med hjälp av vinden, de kunde dessutom *skjuta iväg* sina dödliga taggar! I Dares-Salaam något år senare uppenbarade sig till min fasa vid lågvatten exakt likadana varelser: glittrande svarta och våta. Sylvasst taggiga. Med oerhörd försiktighet och respekt fortsatte jag plocka mina snäckor, men med borrararnas behandling av Tex Willer i alltför starkt och livligt ämne.

Först långt senare har jag förstått att borrar inte bara är läckra som föda utan också gan-

ska snälla. Så länge man inte trampar på dem. För nog finns det arter vars taggar är så giftiga att man kan drabbas av såväl andningsproblem som förlamning.

När det gäller de blida krabater som plockas längs hela den franska medelhavskusten (och förvisso på atlantkusten där det förstas hävdas att de är godare) så kunde man så sent som på nittioalet i Marseilles hamn köpa ett dussin praktborrar för tjugo francs, men om man inte plockar dem själv – vilket kräver lite skicklighet och bara är tillåtet mellan första oktober och sista april – betalar man numera uppemot tio euro dussinnet. Och då är de så taggigt trilska att ostronet känns lättöppnat som en övermogen fallfrukt.

MEN FRAM MED HANDSKAR! Gärna av samma sort som ekaljärer (om försvenskningen av franskans *ecailler* tillåts) använder. Samt en vanlig sax. För när havets förföriska lilla igelkott ska bli föda är det dess ohyggligt vackra och stjärnformade "kött" man vill åt. På engelska kallar man det för "roe". En förstäligt utbredd missuppfattning. Men det är inte rommen utan borrens testiklar respektive äggstockar som är så delikata. Liksom ingen borre är den andra lik i smaken, skiftar färgen på könsdelarna kraftigt.

Hos honan är det ibland havssalta ibland näst intill muscovadosöta köttet varningsrött, medan hannens drar mer åt ett saffransanstrucket brandgult håll. För att nå den ma-

giskt mjälla moussen sticker man in saxen i borrens mun och klipper sedan loss ett "tak", hela vägen runt. Varpå man enkelt lyfter upp och kastar skalhalvan med exkrementer, rester av alger och – enligt skrönor om ni frågar mig – eventuella parasitvarer som påstås röra på sig likt mindre aptitliga *aliens*. Alltihop bör utföras varsamt, så att man inte förstör det stjärnformade godiset eller låter det blanda sig med det som ska slängas (men man behöver inte hålla bort borrejuicen eller de gråsvarta kornen; som med de flesta skaldjur kan man äta det mesta).

Vips! Sjöborren är nu färdig att servera. Naken som en psalm, syndigare än ett ostron. Inga designerkök, elliptiska tallriker eller matstylister krävs. Endast en tesked.

VISSA VILL HA en droppe citronsaft, men det avråder jag starkt ifrån. Liksom från andra ansträngda försök att "tillaga" borrarars inkräm. Vägrar man envist råa borrar men ändå vill ta till vara det vackra skalet bjuder jag gärna på enkelt recept. Knäck ett vaktelägg per borre och håll det i det öppnade skalet (vackraste varianten), alternativt rör ihop vanliga ägg med sjöborrekött och fyll borreskalen. Ugnsgrädda i 200 grader kanske tio minuter, men inte så att smeten antar fast konsistens i mitten.

Voilà, världens snyggaste och taggigaste havsmelett.

Snart på ett middagsbord nära dig.

✳ **PER HAGMAN**

✳ **Naken som en psalm bör sjöborren njutas. För att komma åt dess läckra innanmäte behövs endast handskar, sax och tesked.**

FOTO: PER HAGMAN

Begärets dunkla mål

Dorian Gray gjorde jakten på njutning till en livsuppgift men led av att ändå vara ständigt otillfredsställd. Däri föregriper han dagens konsumism.

LITTERATUR "Fin de siècle, mumlade Lord Henry. *Fin du globe*, svarade hans värdinna. Jag önskar det vore *fin du globe*, suckade Dorian Gray. Livet är en stor besvikelse." Replikerna kommer från Oscar Wilde's *Dorian Grays porträtt* (1891). Det återstod ännu nio år fram till sekelskiftet 1900. Uppfinningar gjorde livet modernt och rationellt. Nyttigheter och välstånd fanns inom räckhåll. Pessimism var något civilisationskritikerna ägnade sig åt – för att inte tala om Dorian, som gav ledan mellan kolins och utsvävningens dovt undanlående färger.

"En cigarett är det fulländade exemplet på en fulländad njutning. Den är utsökt och den lämnar en otillfredsställd. Vad kan man mer begära?" Så sant – otillfredsställd. Att ständigt kräva mer var Dorians förbannelse. Att erfara var att höja kraven på nya erfarenheter. Han fann njutningar som ingen moral kunde förhindra. Dorian sökte sensationer, nya och fulla av sköna löften. Inga enkla ting, men från hela världen kom parfym, juveler, dyrbara textilier, kultföremål och andra egelser som berättade om underbara ting. Han ackumulerade och konsumerade. Ingenting fick stå i vägen för hans impulser, vare sig dessa ledde till utsvävningar, till en fatal brist på empati eller till mord. Det som fanns kvar på ytan var estetisk förfining, en hämningslös skönhetslängtan som aldrig föreföll att åldras.

Dock, handlingar lämnar spår. Hans hemliga liv lämnade fasansfulla avtryck på det porträtt som en gång lyst av ogrumlad skönhet. Bakom en drapering av purpur och guld fanns bilden av hans deformerade jag. Framför spegeln beundrade han sin skönhet och med lika stort intresse lät han blicken vandra mot den vanställda gestalt som levde sitt eget ohyggliga liv i den undanställda målningen. Leende förde han sina vita händer mot porträttets grova och uppsvällade nävar.

I DEN SENSATIONELLA berättelsen framträder en övertydlig värld av konsumtion bortom ont och gott. Här fanns en ekonomi med omätlig-

heten som drivkraft. Med sina reminiscenser från Karl Joris Huysmans *À rebours* (1884) formar sig det elfte kapitlet i *Dorian Grays porträtt* till en kostbar sekvens av njutningar och tankens obehindrade flykt över hisnande landskap. Vad kan inte parfym ästadkomma? Destillat av tungt doftande oljor och doftande hartser från Orienten? Välluktande vaxer väcker passioner, rökelse öppnar vägen mot det översinnliga, violer lockar fram minnet av döda romanser.

OCH MUSIKEN? HAN samlade på märkliga och fantasieggande musikinstrument från världens alla hörn. I sitt musikrum – ett galleri med guld och cinnobler i taket och olivgrönt lack på väggarna – bjöd han på märkliga konserter. Eldiga zigenare spelade cittra, allvarliga tunisier knäppte på monstruösa lutor, svarta män slog på koppartrummor, indier blåste på långa rörinstrument.

Musikflödet från främmande kontinenter fascinerade honom, men efter ett tag tröttnade han. I sin operaloge fann han ro vid upplevelsen av *Tannhäuser* – den gestaltade hans eget öde.

Hans aptit för juveler tycktes aldrig lämna honom. På en maskeradbal dök han upp som Anne de Joyeuse, storamiral av Frankrike och Henrik III:s nära vän, och bländade sin omgivning med en dräkt översädd av femhundra sextioglittrande pärlor. Dagen efter dag ägnade han sig åt sortera och omsortera sina dyrbara stenar – topaser, karbunklar, ametister, rubiner, safirer och andra mineralogiska kostbarheter. Han slukade fantastiska berättelser om ädelstenar och deras magiska krafter. Hur diamanten kunde göra en människa osynlig, hur agaten gjorde henne värtalig – för att inte tala om alla dessa sagolika episoder där ädelstenar skänkte liv och glans i de mest skilda världar.

Vid tanken på textilkonsten blev han melankolisk. Hur mycket har inte gått förlorat? Borta är Pallas Athenas krokusfärgade klädnad. Likaså den gigantiska stjärnbeströdda tältduk som en gång svävade över Colosseum. Medeltidens och den nyare tidens texti-

la prakt existerade som gåtfullt sköna fiktioner om furstlig lyx. Men kompensation stod att finna i rikligt mått världen över. Tillgången var i själva verket överväldigande för den som kände marknaden och hade råd.

HÄR FANNS LÄTT muslin från Delhi med guldtråd och applikationer i form av regnbågs-skimrande insektsvingar, flor från Dacca till synes vävda av luft, intrikata kinesiska förhängen i gult, japanska fukousas med sitt gröntonade guld och sina underbart plymage-rade fåglar, sicilianska brokader, spansk sammet – etcetera, etcetera. Med svärmisk böjel-

✱ **Dorian Gray och Lord Henry betraktar det ödesdiga porträttet.**

FOTO: IBL/BILDEBYRÅ

se för romersk katolskt stämningsliv förvarade han kultens textilier, dess skrudar och mässahakar, i långa kistor av cederträ.

Med alla sina sinnen aktiverade hade Dorian skapat ett slags mångkulturellt museum över en gränslös njutningslystnad. Men han krävde mer än att vara en specialist på konsten att bära juveler, att knyta kravatt eller att föra promenadkäppen. Han sökte den högsta formen för sinnet förändrigande, en ny hedonism. Societeten undrade ibland över hans

livsföring, låt vara att man där ogärna föreställde sig något ofördelaktigt om sina medlemmar – särskilt de rika och fascinerande. God stil är viktigare än seder. Viktigare än respektabilitet är att förfoga över en mästarkock. Ty – här blir Oscar Wildes berättarröst tydlig – det civiliserade samhällets normer borde vara desamma som även kan gälla för konsten.

Formen är det essentiella. Den är att likna vid värdigheten hos en ceremoni. Den kombinerar det romantiska skådespelets fiktiva karaktär med en intelligens och uttrycksfullhet som väcker vårt intresse. Wilde använder inte ordet "insincerity" i betydelsen oärlighet eller förställning. Snarare står det för en metod genom vilken vi kan förmera våra personligheter. Det finns en enkel psykologi som antar att människan är något likformigt och permanent. Men berättaren låter Dorian betrakta människan som en varelse med myriader av liv och myriader av sensationer, en sammansatt och multiform skapelse som inom sig bär på ett förunderligt arv gods av tankar och passioner.

OSCAR WILDE HADE ett föredöme i Walter Pater som i sin *The Renaissance: Studies in Art and Poetry* (1873) förnekade konstens absoluta värde och i stället krävde kvantifiering – vad är mer och vad är mindre av det som erbjuds. Det kunde aldrig bli tal om att förstå konsten på dess egna villkor. Behov och förväntningar dominerar den korta dag vi har att leva. För Pater var det första steget att känna sina egna reaktioner och vad dessa står för. Vad betyder mina möten med livets och konstens uppenbarelsformer? Blir jag tillfredsställd? I så fall, på vilket sätt? Upplevelsen står i proportion till min mottaglighet. Paters resonemang går i riktning mot solipsism. Isolerad möter individen sina intryck, men tid och rum sätter sina gränser. Likaså tillgången på allt det som tar form inför våra ögon. Att vara på rätt plats, att vara kapabel och att välja det som intresserar – det är estetens privilegium och utmaning.

I sin essä "Style" från 1889 beskriver Pater konsten som subjektiv, öppen för val och begär. Att vara asket är att avstå från jordisk lycka för att i stället uppgå i högre ting. Försakelse är priset för att nå ett optimerat värde: saligheten. I en estetiskt definierad värld står en annan askes till förfogande. Pater är en asket i ekonomisk mening, när han optimerar sina epikureiska preferenser vid sina val. Efterfrågan styrs av en njutningslystnad som söker tillgångar av sällsynt och dyrbart slag.

Dorian Gray kunde förverkliga sitt utlevelsebehov i pakt med en ständigt expanderande fantasivärld. Men hans omättlighet kräver mer än ett pris, nämligen det fruktansvärda att aldrig bli riktigt tillfredsställd, att ständigt i vänta ledan. Det hjälpte inte att frånvaron av

substans kändes befriande när den yttre formen bländade.

Han kunde ibland känna hur hela historien dokumenterade hans eget liv. Hade han inte lärt känna alla dessa avskyvärda gestalter som vandrat över världshistoriens scen? De liderliga romerska kejsarna; Pietro Riario, ärkebiskopen i Florens, vars skönhet överträffades av hans lastbarhet; Ezzelin, vars melankoli endast kunde botas vid åsynen av det av döden iscensatta skådespelet; Giambattista Cibo, till vars domnade ådror en judisk doktor hade överfört blod från tre ynglingar. Natt och dag hemsöktes han av historiens onda andar. Det fanns ögonblick när han uppfattade bejakelsen av det onda som ett sätt att förverkliga sina skönhetsdrömmar.

Den ständigt sviktande tillgången på optimala värden betingade ett högt pris. I sin gränslösa och bedrägligt rena skönhet kunde Dorian i längden inte motstå upprepningens överflöd. Han kände en oemotståndlig längtan efter sin barndoms oskuld när han för sista gången stod inför sitt porträtt. En olidlig oro drabbade honom vid tanken på det monstruösa ögonblick när hans bön om evig ungdom gick i uppfyllelse vid sittningen inför porträttören och vännen Basil Hallward. Ett konstverk fick bära bördan av hans konsumerande liv. Mer än så, konstnären hade olyckligtvis förstått den hemliga innebörden sitt verk. För den sköna yngling han dyrkade och så kärleksfullt avbildat fanns inget val. Hallwards tragedi var hans medverkan vid skapelsen av det vackra monster som skulle ta hans liv med ett knivhugg.

DORIAN S ONDA SAMVETE fanns där. Men varför skulle det besvara honom? Det var den levande döden inom honom som vägde tyngst. Kvar fanns en störande melankoli som förtog glädjen i ett liv av tändande sensationer. Så följde det yttersta självbedrägeriet när han trodde sig undanröja sitt förflutna och börja ett nytt liv. Han skar sönder duken där allt stod inristat. Men spåren gick aldrig att utplåna. Den döende Dorian demaskerades. Den deformerade kroppen vittnade om hans sanna natur. Hallwards porträtt återfick sin ursprungliga glans.

Man kan föreställa sig att Dorian accepterat existensen av gudomlig rättvisa, att det fanns ett val mellan "samvete" och "bøjelse". Eller att hans öde återspeglade en oförmåga att förena moral och lidelse, att leva med såväl eftertanke som lystnad. Var det fråga om identitetskris eller omognad? Ironi? Genom sitt melodramatiska slut erbjuder berättelsen måhända en konventionell moralitet. Dock, med en för honom karaktäristisk paradox ansåg Oscar Wilde att moraliska imperativ är fiktions största svaghet.

✱ **HANS HENRIK BRUMMER**

Snille, pengar och smak

Den här gången botaniserar Zeit och Geist bland de privata konstsamlarnas guldgrubba.

TESTPATRULL Geist sträcker ut armarna i den kyliga luften. Zeit iakttar honom klenroget.

– Försöker du krama kåken?

De båda vännerna står på grusgången upp till Thielska galleriet. Den vackra patriciervillan lyser vitglistande och ren bland växtlighetens gyllene toner. Här, i Ferdinand Bobergs mästerverk längst österut på Djurgården, residerade bankir Ernst Thiel från 1907 och här placerade han sin unika samling svensk och skandinavisk samtidskonst.

Geist njuter varje detalj av jugendornamentik.

– Vilken skönhet! En lyxsamling i lyxförpackning...

DE SENASTE ÅREN har de privata samlarna och mecenaterna blivit mer synliga i konstlivet. Medan kommunala konsthallar och statliga museer brottas med besparingskrav och marknadsanpassade hyror, omsätter auktionshusen nya rekordbelopp varje år. Nya, privata konsthallar öppnar med pompa och ståt. Privatägda samlingar luftas med ett nytt självförtroende i offentligheten.

Den penningstarka individens smak har blivit betydelsefull, igen. Som på Thiels tid.

Bakom en disk i hallen hälsar en leende värd välkommen. I en monter vid hennes sida återfinns ett sparsmakat urval av konstnärer och publikationer formgivna i jugendstil.

– Här står tiden stilla med avsikt, anmärker Geist.

– Mmm, nickar Geist ivrigt och gillande. Ingen krampaktig förnyelsesfanatism så långt ögat når.

– Men Munch var ändå en förnyare av rang, invänder Geist.

– Jo. En ärlig barbar.

När Thiel tyckte sig nöjd med sina elva målningar av Edvard Munch ville han komplettera sin samling med konstnärens grafik. "Alle sammans", skrev han storstilat i sin beställning. Munch svarade med att sända 96 träsnitt, litografier och etsningar. Med ett löfte om att "resterande 100" skulle följa. Den affä-

ren blev aldrig av, troligen på grund av Thiels ekonomiska bekymmer.

När Zeit och Geist besöker Thielska visas ett sextiotal av de blad som blev köpta.

Vännerna strosar in i de intima, kabinettlika rummen. Det gemytliga klirret från kaféet hörs i bakgrunden och genom fönstren kan man beundra villans vackra skulpturpark.

I det första rummet visas koppargrafik. Geist kastar skeptiska blickar.

– Inte Munchs starkaste medium. Hans handlag som tecknare och konstnärliga morfologi vill liksom aldrig finna sig helt tillrätta inom koppargrafiken. Lik förbannat fortsatte han frenetiskt.

Zeit svarar inte. I stället stirrar han koncentrerat på ett blad av en naken man som håller om en späd kvinna med händerna för ansiktet.

Geist kommer farande med sitt pekfinger.

– Se på de här klumpiga formerna och omotiverat slarviga linjerna. Inget som klingar. Man måste lära sig skilja på frisk improvisation och okritiskt slarv.

Anar man en liten darrning på Zeits underläpp? Han tar ett steg tillbaka och harklar sig.

– Äsch. Du pratar bara teknik. Morfologia mig hit och morfologia mig dit. Jag tycker om den. En ovanligt öm skildring av kärlek mellan könen, för att vara Munch.

– Ja, ja. Motivet är rörande! Som målningar är flera av dem väldigt flotta. Och se, här blir det genast en smula bättre säger Geist medan han drar med Zeit till nästa avdelning.

I nästa rum hänger litografierna på rad, dominerat av porträtt av konstnärsvänner, Geist börjar rabbla upp deras namn:

– Se här Nietzsche...

Zeit avbryter lakoniskt.

– "Sigbjörn Obstfelder" står det i listan...

– Eh, just det. Geist rodnar. Den norske poeteten Obstfelder hade också en pampig mustasch. Men här har vi den danske skalden Holger Drachman, och därborta den polske författaren Prusbywski...

I salongen en trappa upp hänger Thiels elva målningar av Munch. Tillsammans med gra-

fiken utgör de den mest omfattande Munchsamlingen utanför Norge. Men Geist envisas med sin skepsis.

– Några hyfsade och några riktigt svaga målningar. Thiel köpte en del skräp.

Men ovanför den barocka furusoffan hänger ett verk inte ens Geist kan fnysa åt. Munchs porträtt av filosofen Friedrich Nietzsche. Ett starkt uttryck för sin samtid man kan tacka beställaren – Thiel – för.

– Var inte Thiel god vän med Nietzsches syster också?

– Precis, bekräftar Geist.

– Men hon var väl antisemit?

– Jo, men också mycket förtjust i pengar.

– Och Thiel var en rik man...

SOM ETT GLÄNSANDE rymdskepp landade Bonniers konsthall ifjol nedanför Bonnierskrapan vid S:t Eriksplan. Med sin aggressiva kilform och helglasade fasad är Johan Celsing's arkitektur ett koncentrat av modernismens självbild: genomlyst och segerviss.

Och detta är inget mausoleum över ägarfamiljens egna samlingar, utan en fristående, genomkontemporär konsthall för tillfälliga uppvisningar av avantgardet inom den internationella samtidskonsten.

"Anakronismer", titeln på den aktuella utställningen, får Geist att spetsa öronen. Det handlar om samtidskonstens intresse för det förflutna och historieberättandet. Utställningsdesignen gör inte saken sämre. Överallt tjocka, grå draperier som arbetar emot glasfasadens obarmhärtiga ljusinsläpp, som skapar dunkla rum och stämningar.

– Som *Twin Peaks*, myser Geist. Man väntar bara på att den där dvärgen ska dyka upp och börja prata baklänges.

Entusiasmen falnar dock snabbt när vännerna börjar se sig omkring. Krystade, textbaserade installationer. Könlösa fotografier och väggmålningar. Mycket Långa Videofilmer.

– Så blodfattigt, så kulturbyråkratiskt korrekt. Tristessens triumftåg, muttrar Geist beviset.

Plötsligt ropar han till. Zeit kommer skyndande.

Med ett saligt leende pekar Geist ut några målningar i svart, porträtt av unga människor i "anakronistiska" dräkter från förra sekelskiftet och äldre.

– Helt okej måleri, konstaterar Geist uppmuntrat. Och figurativt!

– Men det hade aldrig platsat här om inte motivet i själva verket varit samtida subkulturer, ungdomar som klär sig anakronistiskt för att det är coolt.

– Men ändå...

– Och kom igen, fortsätter Geist. Okej måle-

ri? Det är ju helt uttrycksöst. Platt. Hade lika gärna kunnat vara fotografier.

Geist mulnar igen och vänder blicken från Ulrika Minami Wärmlings målningar mot en serie svartvita fotografier av Martin Karlsson. Traditionella porträtt av borgare, arbetare och bönder, som tagna i fotografiets barndom.

– Det är från Skansen, förklarar Zeit. Han har plåtat folk som jobbar där och fått det att se nästan autentiskt ut. Men allt är fejk och historien en konstruktion. Lång näsa, liksom.

Men Geist ignorerar glatt vännens postmoderna cynismer.

– Det ser trevligt ut! Tror banne mig jag ska göra ett besök där till sommaren. Följer du med?

Lite senare, i det sobra caféet, blickar Geist drömmande ut över Karlbergskanalen, mot den nyklassicistiska arkitekturen på Kungsholms strand.

Zeit väcker honom bryskt.

– Men du. Med tanke på Thiel. Var tror du Bonniers konsthall står om hundra år?

– På Skansen? Man flyttar dit hela konkationen, styr ut framtidens ungdomar i tidstypisk curatorklädsel och låter dom förklara konsten för alla som vill höra på. Besökare från galaxens alla hörn kommer att häpna över hur tråkigt vi hade det.

FÖR PRECIS 20 år sedan startade finansmannen Robert Weil konsthallen Magasin 3 i Stockholms gamla frihamn. Det var på den tiden alla hackade på Moderna museet för att det var "out of touch" med sin samtid. Magasin 3 tog på sig uppgiften att visa samtidens viktiga, internationella konstnärskap. Vid det här laget har man dessutom byggt upp en ansevärd samling, som nu vädras i jubileumsutställningen "To be continued..."

Via en lagerhiss kommer Zeit och Geist in i lobbyen. En elegant men inte överdesignad sal där några unga kvinnor, alla blondiner med hästsvans, sköter om entréavgifter, espressomaskin och ett litet men välfyllt bibliotek.

En diskret glasöppnar sig automatiskt

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV CHRISTOPHER RÄDLUND

och ljudlöst in mot utställningssalarna.

Här manifesteras ägarens välstånd och generositet i vidsträckt installationer och bastanta skulpturer. Ändå uppstår ingen trängsel, utställningen är komponerad med känsla för både rum och kontraster i uttrycket.

Det mest imponerande är kanske all personal. Överallt vänliga värdar i mörka kläder, som välvilligt söker besökarnas blickar. Inga uttråkade miner så långt ögat når.

Vännerna blir stående i ett dunkelt rum, framför en ljusinstallation från 2004 av palestinsk-brittiska Mona Hatoum. Från en kvadratisk "matta" ringlar klädda elkablar ut i rummet och bildar längst ut en cirkel med långsamt pulserande glödlampor.

– Mycket rogivande, viskar Zeit mjukt.

– Ja, instämmer Geist dröjande. Här finns faktiskt en strävan efter skönhet. Även om den inte är just i min smak. »

ZEIT & GEISTS OMDÖMEN OM UTSTÄLLNINGARNA

THIELSKA GALLERIET

Edvard Munchs grafik ur Thielska galleriets samling.

UTSTÄLLNING: Inte Munchs starkaste prestationer. Men klassiska motiv och en ståtlig Nietzsche. ⚡⚡⚡⚡⚡

MILJÖ: Kongenial. Ett strålande uttryck för sin strålande samtid. ⚡⚡⚡⚡⚡

SERVICE: Förträfflig. Varmt bemötande och smakfulla publikationer. ⚡⚡⚡⚡⚡

BONNIERS KONSTHALL

Internationell samtidskonst på temat "Anakronismer".

UTSTÄLLNING: Korrekt och kulturbyråkratisk tristess med få ljusglimtar. ⚡

MILJÖ: Professionell och svalt modernistisk. Ett plus för David Lynch-draperierna. ⚡⚡⚡

SERVICE: Oklanderlig men karaktärlös. ⚡⚡

MAGASIN 3

Urval ur den 20-årsjubilerande konsthallens samlingar.

UTSTÄLLNING: Imponerande, välhändig och konsekvent. ⚡⚡⚡⚡⚡

MILJÖ: Imponerande men utan vidlyftigheter. Smakfull och trivsamt. ⚡⚡⚡⚡⚡

SERVICE: Imponerande personalstyrka utan sura miner. ⚡⚡⚡⚡⚡

– Och en kontinuitet, fortsätter Zeit och drar med sig Geist till en permanent, platsbunden ljusinstallation av James Turrell, från 1992. Ett rum endast upplyst av en kvadrat azurblått ljus på ena väggen. Som en dematerialiserad målning av Yves Klein.

– Estetiken är ju densamma, viskar Zeit för att inte störa de andra besökarna. Det här är en samling byggd kring en personlig smak och konstuppfattning. Den har ett ärende.

– Till skillnad från på Bonniers, fortsätter Geist. Där samtidens korrekta trender blåser rakt igenom rummen, utan motstånd. Och försvinner lika fort.

– Bland de här maffiga verken lever också en romantisk föreställning kvar, fortsätter Zeit, om konstnären som alltings källa. Inte curatör.

Efter att ha vederkvickt sig med en kopp italienskt kaffe och några pyttesmå bakverk återvänder vännerna ut till Frihamnens saltstänkta vindar. Dagen närmar sig sitt slut. Det skymmer. Zeit ser tankfullt på Geist.

– Jag undrar. Vem av de konstnärer vi sett idag tror du är Munch om hundra år?

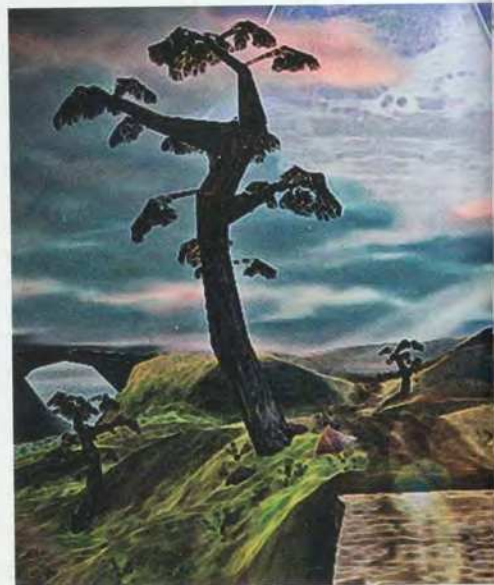
– Edvard Munch såklart, ler Geist. ★

Ju mer vi är tillsammans...

DATASPEL Det fanns en tid då *Giana Sisters*, *Super Mario Bros* och Game & Watch-spelet *Donkey Kong* ansågs som höjden av högteknologisk underhållning. För inte så länge sedan höjdes dessutom röster som sade att datorer ökade mänsklig alienation. Något har uppenbarligen hänt sedan dess.

Den omfattande lanseringen av action-spelet *Halo 3* visar inte bara upp globaliseringens marknadsföringskrafter. Vi blir även medvetna om att framgången för dylika, storskaliga projekt kan liknas vid ett enkelt koordineringsspel – ju fler användare som köper programvaran, desto större genomslagskraft och möjlighet till interaktivitet. Därför blir mediehysterin kring kunder, som köar nätterna igenom för att vara först med att få köpa de senaste spelen, också en viktig ingrediens i ett slags socialt rollspel som omgärdar spelen.

I Edward Castronovas senaste bok, *Exodus to the Virtual World: How Online Fun is Changing Reality* (som utkommer i november), analyse-

ras den omvälvande förändring av mänskligt liv som datorspelen introducerar. Idag är spelkonsolerna långt mycket mer än enbart enkla tidsfördriv. Castronova beskriver något som få hade kunnat drömma om på den tiden Vic-64-spe-

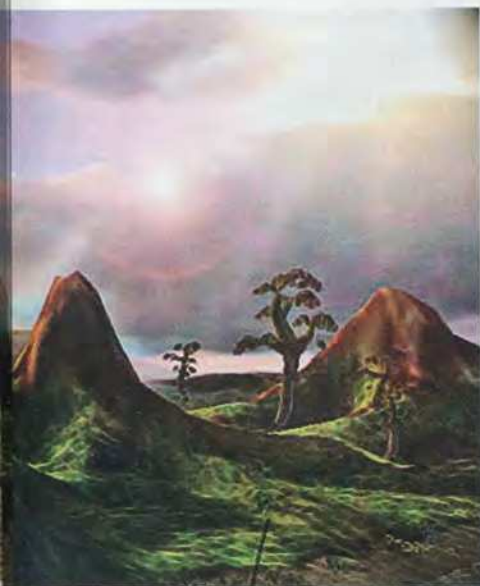
SVERIGES KULTURKANAL

I höst kan ni bland annat se: Shakespeare, Ortmark, Klassisk musik, Debatt, KulturExpressen, Niklas Ekdal, Göran Hägg, Global Axess, Var fjortonde dag med Johan Lundberg, Kommunismens historia, Opera, Dekalogen, Stolthet och fördom, Middlemarch.

Gå in på www.axess.se för aktuell tv-tablå.

Kanalen finns tillgänglig utan kostnad i det digitala marknätet via Boxer, kanalplats 25 och i Com Hems digitala utbud, kanalplats 42.

AXESS TV

len dominerade marknaden: Människors levnadssätt i den verkliga världen påverkas av hur vi förhåller oss till våra alter ego i datorspelens värld. Allt detta kan vara värt att betänka när höstmörkret faller och tusentals svenskar bänkar sig runt sina X-Box-maskiner för att ikläda sig rollen som Master Chief.

JOAKIM NILSSON

Alternativa bildningsvägar 1

LITTERATUR I kölvattnet av den franska bestsellern *Konsten att prata om böcker man inte har läst* (se Axess nr 5) kommer nu en svensk variant på samma tema: Henrik Langes *80 romaner för dig som har bråttom* (Kartago Förlag) är den ultimata lösningen för den som har en tendens att drabbas av bildningskomplex under kanondebatter eller cocktailpartyn. I pocketformat finns 80 böcker, till större delen sådana som brukar kallas "klassiker", komprimerade till tre serierutor var.

Orkade man exempelvis aldrig ta sig igenom Vilhelm Mobergs omfångsrika *Utvandrarna*-epos, vare i sig bok- eller musikalform, går det nu lätt och snabbt att ta igen vad man har missat: "Karl-Oskar har ingen skördelycka och gården är skuldsatt.

Han tar med sig familjen och utvandrar till Amerika. Efter en hemsk resa över Atlanten kommer de fram och ett hårt liv väntar dem. Men efter några år har Karl-Oskar ett gott liv och kan skicka hem pengar och vete till några stackare i Sverige."

Nästan 2 000 sidor, för att berätta det?

THERESE BOHMAN

Thomas Manns roman *Döden i Venedig* i tecknaren Henrik Langes kortversion som presenteras i boken *80 romaner för dig som har bråttom*.

Alternativa bildningsvägar 2

TV I slutet av september visas det allra sista avsnittet av den amerikanska serien *Gilmore Girls* i svensk tv, och medan en halv generation tonårsflickor sörjer att Rory tackade nej till sin bratpojkväns frieri, sörjer jag att ett välbehövligt forum för kompromisslöst nördiga litterära och popkulturella referenser gått i graven.

Vissa kritiker har avfärdat *Gilmore Girls* som en babbblig, sentimental moralkaka till serie. De måste ha missat att välvalda delar av USA:s intellektuella elit, från Norman Mailer via Madeleine Albright till Christiane Amanpour, gästspelat.

Och att det i ett smått vansinnigt tempo refereras till Christopher Isherwood, Edgar Allan Poe, Johnny Cash,

Gore Vidal, Jack Kerouac, Dorothy Parker, Anne Sexton, Harold Pinter – hela det amerikanska (pop)kulturarvet nersmält i verbala brottningsmatcher som får vilken gammal screwball-komedi som helst att framstå som, well... Harold Pinter.

Eftersom prognosen för att *Desperate Housewives* ska återuppta sin bokklubb inte är särskilt god, fortsätter jag min litterära och popkulturella utbildning med *Gilmore Girls* på dvd – iförd Reading is sexy-tröjan som Rory bar i Yales lunchmatsal för några säsonger sedan.

HELENA DAHLGREN

Välkommen till ABF-huset i Stockholm! – "den blå skönheten på Sveavägen"

Förutom studiecirkel och kurser i en rad olika ämnen ordnar vi en mängd föreläsningar, seminarier, debatter och kulturkvällar om bl a politik, kultur- och samhällsfrågor.

Beställ föreläsningskatalogen för hösten 2007 och följ med i vad som händer! Titta också i vårt kalendarium på www.abfstockholm.se

ABF Stockholm • ABF-huset, Sveavägen 41.
Tel 08-453 41 00 • kultur@abfstockholm.se

Vem slår Eva? Forskande feminister i genusland.

Boken som gisslar genuskorrekt humbug med humor och klarspråk.

Beställ på www.avantema.se

www.avantema.se

I Yaleuniversitetets projekt *Annals of Communism* publiceras dokument som blivit tillgängliga efter Sovjetunionens fall. En aktuell volym innehåller ledande bolsjevikers självporträtt. Ett par tidigare volymer behandlar Gulaglägren och återger röster från revolutionsåret 1917.

Så porträtterade bolsjevikerna sig själva

PIGGY FOXY AND THE SWORD OF REVOLUTION

BOLSHEVIK SELF-PORTRAITS

ALEXANDER VATLIN AND
LARISA MALASHENKO (EDS).

Foreword by Simon Sebag
Montefiore
Yale University Press 2006

THE HISTORY OF THE GULAG FROM COLLECTIVIZATION TO THE GREAT TERROR

OLEG V. KHLEVNYUK
Yale University Press 2004

VOICES OF REVOLUTION, 1917

MARK D. STEINBERG
Yale University Press 2001

Piggy Foxy and the Sword of Revolution, en bok med bolsjevikers självporträtt, är den artonde volymen i Yale-universitetets projekt *Annals of Communism*. Projektet är ett samarbete mellan amerikanska och ryska historiker, vilket startade i samband med Sovjetunionens försvinnande år 1991. Källorna är material ur sovjetiska arkiv som på kommersiell bas blev tillgängligt för Yale när Sovjetunionen själv gick till historien. Dokumentutgåvorna är försedda med analyser och källkritiska kommentarer av redaktörerna.

Det framvällande nya arkivmaterialet fördjupar och nyanserar bilden av Sovjetunionens politiska och sociala historia. Ve-

teranen bland forskarna om terrorn, Robert Conquest, konstaterade när det nya materialet blev tillgängligt att han visserligen inte behövde ifrågasätta sina resultat från *Den stora terrorn* (1968). Men många avfärdade på sin tid Conquests resultat och ville eller kunde inte tro att det var fråga om massiv terror i Stalins rike. De tvingas nu erkänna faktum. De sovjetiska författarna Vasilij Grossmans och Aleksandr Solzjenitsyns romaner om sovjetterrorn (*Liv och öde* respektive *En dag i Ivan Denisovitjs liv* och *Den första kretsen*) visar sig vara diktverk som ligger mycket nära den faktiska historien.

Simon Sebag Montefiore har i sina två böcker om Josef Stalin visat att sadism, våld och blod inte bara hörde till det kommunistiska hantverket utan också genomsytrade bolsjevikernas tankevärld och känsloliv. Denna berättelse möter man i själva källmaterialet i den här aktuella *Piggy Foxy*. Sebag Montefiores Stalinböcker, som man som läsare kunde finna sensationalistiska och överdrivna med sin fixering vid våld, sadism och sex framstår efter konfrontationen med *Piggy Foxy* i ett annat ljus.

Den historia som skrivs med de bolsjevikiska porträtten som källor får en kuslig stämning genom att läsaren vet att flertalet av de

karikerade kom att mördas. Av de femtiotvå bolsjevikledare som porträtteras i *Piggy Foxy* dog tjugonio genom nackskott eller försvann i Gulag. Tjugoen dog en naturlig död, medan en själv tog livet av sig och den siste – Leningrads partichef Sergej Kirov – förvisso mördades 1934, men kanske inte på direkt order av Stalin. Sebag Montefiore anmärker torrt att de som till sist blev offer dessförinnan själva hört till bödlarnas skara.

Titeln till porträttsamlingen är tagen från ett självporträtt av Nikolaj Bucharin. I sin egen anteckning på porträttarket karaktäriserade konstnären sig som "grisaktig, rävaktig". Sebag Montefiore menar att karikatyren är betydligt mera rävläk än lik en gris. Men han påpekar också att Bucharin blev sannspädd i hela karaktäristiken. När Bucharin stod anklagad år 1938, i den tredje av skädeprocesserna, röt åklagaren Vysjinskij att han var en ondskefull blandning av räv och gris.

Man misstänker att Vysjinskij hade sett offrets självporträtt och nu gav uttryck för den speciella kommunistiska humorn. Berija, som fick kontroll över säkerhetstjänsten 1938, gav generöst bort avrättade kamraters självporträtt till dem som överlevde. Sådant väckte skratt och munter-

het i Stalins krets. Och porträtteten slapp dela sina upphovsmäns öde att försvinna. De bevarades tack vare Berijas omsorger till eftervärlden.

Bolsjevikernas värld var männens. De enda undantagen bland de avbildade är Lenins änka Krupskaja samt ytterligare en kvinna, Klavdija Nikolajeva, som var fackföreningssekreterare. Sebag Montefiore påpekar att när kvinnor får synas är det bara som städerskor eller sekreterare.

Förutom genom flera självporträtt är Bucharin representerad även genom porträtt som han gjorde av kamraterna. Tjejkans grundare Felix Dzerzjinskij avbildade han tillsammans med säkerhetstjänstens symbol, skarprättarsvärdet. "Järnfelix" skrev själv en kommentar på arket: "Man saknar på bilden Bucharin, Kalinin och Sokolnikov som med sina filar gör svärdet slöare." Den kommunistiska humorn förnekar sig inte.

Det mest extrema exemplet på skämtlynn står föga oväntat Stalin själv för. Det handlar om en kommunistisk variant av häxprocessernas vattenprov. Den flitigaste tecknaren i *Piggy Foxy* är Valerij Mezjlauk, som var chef för Gosplan, den statliga planeringskommittén, innan han blev offer för utrensningarna 1937 och skju-

✧ Ingen skymt av det våld och blod som genomsyrade Stalins rike.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

ten 1938. På en teckning från 1930 ställer han finanskommissarien Brjuchanov till ansvar för problemen i ekonomin. Brjuchanov tvingades avgå, men han kom att skjutas först 1938. På Mezjlauks tuschteckning ser man Brjuchanov naken upphängd i testicklarna. I en tillfogad kommentar skriver Stalin: "Till politbyråns medlemmar. För alla hans begångna och kommande synder, häng Brjuchanov i testicklarna. Om de håller, är han frikänd. Om de inte håller, dränk honom i floden".

År 1928 dristade sig en tecknare i Leningradtidningen *Kanonen* att göra sig lustig över att Bucharin hade valts in i vetenskapsakademien. Bucharin blev rasande och krävde att tecknaren skulle arresteras. Om han händelsevis var partimedlem måste han åtminstone rannsakas av partiet. Några måna-

der senare rapporterade Ordzjonikidze att problemet hade lösts: "Tidskriften har lagts ner, redaktören avskedats och tecknaren arresterats".

Kommunistledarna kunde skämta innanför stängda dörrar. För den som offentligt drev med dem gick det illa. Detta motsvarande den uppfattning om villkoren för yttrande- och tryckfrihet som började etableras bland allmänheten i Ryssland redan under den provisoriska regeringens tid, februari/mars-oktober/november 1917. Detta lyser fram ur de brev och petitioner från rikets olika hörn som är innehållit i *Voices of Revolution*, en bok som inneburit ett genombrott för den språkliga vändningen inom sovjetforskningen.

Tsarens störtande följdes av

ymnig, frispråkig publicistik från alla politiska läger. De folkliga protestyttringarna mot den provisoriska regeringens politik gick ofta ut på att tiden var mogen för att göra slut på de besuttna klassernas välde och förbjuda den borgerliga pressen. Arbetarna på en fabrik i Petrograd antog i april en resolution med kravet att regeringen skulle stänga alla borgerliga tidningar som "förföljde" arbetar- och bonderåden och överlämna dessa tidningars tekniska utrustning till arbetarpressen.

Ordet "socialism" blev mer populärt än "demokrati", och socialism förstods som upprättande av en stark regering som stödde sig på och endast var ansvarig inför folkets stora massa.

Mark Steinberg framhåller i sina kommentarer till de sammanlagt 132 dokumenten i volymen

– brev till tidningar som *Izvestija* och *Pravda*, det vill säga Petrogradsovjetens respektive bolsjevikpartiets organ, resolutioner från arméförband och dikter av arbetare och bönder – att känslor spelade en mycket stor roll för människornas ställningstagande och krav det omvälvande året 1917.

Läsaren möter här kvarlevor från ett stämningsläge, som också möter åskådaren av Sergej Eisensteins filmer *Potemkin*, som handlar om revolutionen 1905, och *Oktober – Tio dagar som skakade världen*, även om filmerna gjordes ett decennium senare. Eisensteins berömda montage teknik ger uttryck för och återskapar känslorna i klasshatet under den ryska revolutionen. Steinbergs dokumentsamling ger stöd åt den »

socialhistoriska forskningens bild av händelserna: det omfattande våldet under de ryska revolutionerna 1905 och 1917 var i stor utsträckning uttryck för känslor, för kollektiv upphetsning.

Störtandet av tsarväldets reaktionära stöttepelare och angreppet på den nya ryska bourgeoisien var en social revolution. Bolsjevikernas maktovertagande i oktober/november var en statskupp. De gav inte makten åt "folket". De tog den från det.

Det som gav bolsjevikerna övertaget hösten 1917 och till sist segern i inbördeskriget 1920–1921 – matrosernas revolt i flottbasen Kronstadt 1921 var det sista allvarliga motståndet – var kombinationen av konspiratorisk organisationsförmåga, hänsynslöshet och brutalitet. Men de kunde också utnyttja det genuina hat mot den gamla ordningen som fanns hos dem som utgjorde folket, *narod*: inte bara industriarbetare och bönder utan även de miljoner människor ur dessas led som var soldater.

En stor del av den ryska befolkningen hade militariserats under världskriget. Resultatet av denna socialisering slår emot en när man läser dokumenten i *Voices of Revolution*. Man hör stämmorna från den tiden och inser att den ryska revolutionen, "Den stora oktober", var ett våldsamt, kollektivt känsloutbrott.

Energien från detta skulle det bli Stalin förutspått att tio år senare utnyttja i nästa stora ryska revolution, den som han själv har fått ge namn åt i många böcker om Sovjetunionens historia. Men detta skede är känt även under akronymen Gulag.

Med början under julhelgen 1973 och fortsättning året därpå utgavs i västvärlden bokverket *Gulagarkipelagen*. Med denna samlingstitel på sina berättelser om de sovjetiska fänglägren lyfte Aleksandr Solzjenitsyn så tydligt fram denna företeelse att akronymen Gulag kom att fungera som ett slagord om den sovjetiska terrorn. När man diskuterar likheter och skillnader mellan Hitlers och

Stalins terror sker det ofta i termer av "Auschwitz" och "Gulag". Alla vet att "Auschwitz" står för förintelsen och många historiker och journalister som identifierar sig med "vänstern" som ett honnörsord blir förbannade över att begreppet "Gulag" kommit att stå för sovjetssystemet.

Volymen om Gulag i *Annals of Communism* är författad av den ryske historikern Oleg Chlevnjuk. Boken, som har blivit ett standardverk i ämnet, har undertiteln "Från kollektivisering till den stora terrorn" och är försedd med ett förord av Robert Conquest. Conquest var bannlyst i Sovjetunionen och det är därför ett mått på hans slutgiltiga framgång som sovjetforskare att han efter sin långa rad böcker om terrorn, där ett andra storverk är *Harvest of Sorrow* ("Sorgeskörd") om just kollektiviseringen 1932–1933, får introducera den främste ryske specialisten på forskningsområdet Gulag för en bred publik.

Läsare som fått en introduktion till Gulag tack vare Solzjenitsyns och Conquests böcker samt Anne Applebaums bok *Gulag*, får i Chlevnjuks bok möta det förflutna ansikte mot ansikte genom 103 dokument från Gulag och femton foton på funktionärerna med säkerhetscheferna Jagoda, Jezjov och Berija i spetsen. Eftersom härskarna över Gulag inte fotograferades lika flitigt som nazisterna gjorde på dödens fält i det ockuperade Polen och västra Sovjetunionen, är jämförelsevis få foton bevarade.

Chlevnjuk återger tretton stycken: inte många, men talande. Ett visar ett tågsätt där ångloket är försett med ett porträtt av Stalin och devisen "partiet leder". Fångarna hade inte tillfälle att ta foton, men teckningar utförda av fångar finns bevarade. Sju möter läsaren av *Gulag*: ett porträtt av en utmärglad fånge, ett annat av en döende fånge, två ordinära porträtt och tre illustrationer ur lägerlivet. I Chlevnjuks bok återfinns däremot inte några karikatyrer av offren. Det är tänkvärt att flera av dem man ser som självpor-

trätt i *Piggy Foxy* också hör till det statistiska materialet över fångar i *Gulag*.

Statistiken över antalet döda i Hungersnöden 1932–1933 och antalet dödsoffer under Den stora terrorn 1936–1938 och i Gulag är den största tvistefrågan i historisk skrivningen om Sovjetunionen. Den tidigare forskningen redovisade siffror byggda på uppskattningar utifrån enskilda vittnesbörd och slumpmässigt tillgängliga arkiv, främst Smolensk-arkivet som tyskarna tog 1941 och som efter kriget hamnade i USA.

Den revisionistiska skolan inom sovjetforskningen i USA, Australien och Storbritannien under sjuttio- och åttiotalen tillämpade källkritik enligt regeln att det som det inte finns dokument tillgängliga om inte har inträffat. Följaktligen presenterade historiker som J. Arch Getty och Stephen Wheatcroft siffror som låg långt under Conquests eller för den delen Solzjenitsyns beräkningar. Oleg Chlevnjuk visar att det är omöjligt att någonsin fastställa antalet offer.

Mot slutet av sin skildring konstaterar han att de sovjetiska arkiven inte innehåller fullständig information om antalet fångar och offer för Gulag. Stora arkivbestånd gick förlorade under kriget, andra är inlästa hos den nya ryska säkerhetspolisen FSB. Många händelser bokfördes aldrig. Därmed framstår räknandet av offer som ett sidoordnat tema. Uppmärksamheten fokuseras på Gulagsystemet och terrorn som historiskt faktum.

Grundidén bakom projektet *Annals of Communism* är att både utge de nu tillgängliga dokumenten och vetenskapliga analyser av dem. Volymerna är inte dokumentsamlingar i inskränkt mening. Böckerna har fylliga, förklarande texter som sätter in de publicerade arkivalerna i sitt tidssammanhang. Redaktörerna placerar dessutom in den bild som dokumenten ger i den aktuella forskningsfronten. Den tidigare kunskapen har berikats med belysande detaljer, och de nya fak-

ta sätts in i stora berättelser om bolsjevikernas skämtlynnne, folkmassornas upplevelse av de omvälvande händelserna 1917 och livet i Gulag.

Publikationerna innehåller en mängd information om enskilda individer och platser där händelser ägt rum. Man måste läsa dem på ett sätt som påminner om när man vandrar genom en stor utställning. Först skaffar man sig med hjälp av det redaktionella materialet en snabb överblick över de dramatiska skeendena 1917, innanför Kremles murar under tjugooch trettiotalen och i arbetslägerarkipelagen under Stalintiden. Därefter läser man texterna och skärskådar fotona och teckningarna och får närbild med en brutal verklighet.

Det faktum att de gamla sovjetiska arkiven öppnades har lett till att vi nu har en fyllig och detaljerad bild av den tidigare dolda historien.

Faktauppgifterna i de frisläppta dokumenten ger nya dimensioner åt de bilder av bolsjevikledarnas sinnesförfattning som möter i Arthur Koestlers roman *Natt klockan tolv på dagen* och åt de analyser av den sociala revolutionen år 1917 som finns hos moderna historievetenskapliga klassiker som amerikanen Alexander Rabinowitch (*The Bolsheviks Come to Power*, 1978) och britten Orlando Figes (*A People's Tragedy*, 1996). Utgivningen och analysen av de nytillkomna dokumenten gör att kunskapen nu är säkrare. Samma år som Chlevnjuks bok kom ut antydde en av de främsta revisionisterna, Sheila Fitzpatrick, att det var dags att avblåsa striden om karaktären på den sovjetiska totalitarismen. Båda sidor, totalitarismteoretiker och revisionister, hade till hälften rätt. (Se Fitzpatrick, "The Rise and Fall of the Baggy-Trousered Barbarians", *London Review of Books*, vol. 20, nr. 16, 19.08.2004.)

Den sovjetiska terrorstaten skapades både uppifrån och nerifrån. Denna kunskap är det bestående resultatet av projektet *Annals of Communism*.

✶ KRISTIAN GERNER

Faran med att hävda det ofarliga

UNSTOPPABLE GLOBAL WARMING: EVERY 1 500 YEARS

DENNIS T. AVERY &

S. FRED SINGER

Rowman & Littlefield 2007

I början av maj publicerade FN:s internationella klimatpanel IPCC sin fjärde syntesrapport i vilken panelens flera tusen klimatforskare sammanställde den vetenskap och kunskap som idag finns gällande frågan om en pågående global uppvärmning med förändringar av jordens klimat som följd.

Rapporten drar slutsatsen att uppvärmningen i princip är helt orsakad av de mängder av så kallade växthusgaser som människan frigjort i atmosfären, framför allt via förbränning av fossila bränslen såsom kol och olja. Under samma period som rapportens redaktörer lagt sista handen vid denna i politiska sammanhang så viktiga rapport har jag suttit i värmen och läst en bok som i grund och botten hävdar IPCC:s raka motsats.

I *Unstoppable Global Warming* menar klimatforskaren Fred Singer och biologen/jordbruks-ekonomen Dennis Avery att den globala uppvärmning som kunnat konstateras under 1900-talet (cirka 0,6-0,7°C) inte är orsakad av mänskliga utsläpp av växthusgaser. Tvärtom är den en konsekvens av att vi just nu befinner oss i en uppvärmande fas av en cirka 1500-årig temperaturcykel, som med stor regelbundenhet har påverkat jordens klimat under åtminstone den senaste miljonen år. Författarna menar att orsaken till temperaturskiftningarna har att göra med variationer i solens strålning.

Mer synligt stöd för denna tes hämtar författarna från en mängd vetenskapliga fyndigheter, som tvärsnitt av stalagmiter, årsringsanalyser på fossila träd och borrh-

Genom att bland annat analysera molntätheten i en mängd landskapsmålningar hämtas stöd för teorierna i *Unstoppable Global Warming*. Här en soluppgång av Frederic Edwin Church från 1849.

FOTO: ART RENEWAL CENTER www.artrenewal.org

kärnor från glaciärer och lerbottnar. Det är i flera avseenden samma typ av data och metoder som IPCC bygger sin motsatta argumentation på. Men även mer uppseendeväckande (men inte mindre innovativa) metoder förekommer, såsom min personliga favorit: kvantitativa analyser av molntätheten i närmare sex tusen landskapsmålningar från medeltiden fram till i dag.

Alla resultat som man valt att redovisa tycks peka i en entydig riktning. Både i ett längre och kortare perspektiv verkar jordens medeltemperatur (och därmed klimatet) ha varierat tämligen mycket över tid. Det förklarar exempelvis varför vikingatiden var en varm och behaglig period under vilken många skandinaver valde att bosätta sig på det, vid den tiden, betydligt varmare och frodigare Grönland.

Denna era följdes sedan av en längre köldperiod med sina lägsta temperaturer sannolikt runt mitten av 1600-talet, det vill säga precis den period geologer brukar kalla "den lilla istiden". Jag noterar att perioden även sammanfaller med den spännande vintern år

1658 då Karl X lyckades ta med hela den svenska hären – inklusive kanoner, hästar och trossvagnar – över ett fruset Stora Bält. Efter 1850 har det sedan (först långsamt och sedan snabbare) blivit allt varmare på jorden.

Så långt är boken en fröjd att läsa. Åtminstone för en naturvetenskaplig novis som inte säkert kan bedöma riktigheten i författarnas argumentation. Samtidigt är boken en förfärande läsning sett med samhällsvetenskapliga glasögon. En av de viktigaste reaktioner på boken som jag stött på i (framför allt amerikanska) tidsskriftsrecensioner tar nämligen fasta på den oerhörda tes författarna formulerar: Att klimatförändringarna är naturliga, ohejdbara och inte "alls så farliga som den offentliga hysterin kring dem".

Låt oss borra lite i begreppet "fara" som jag tycker får en allt för enkelspårig behandling i boken och i efterföljande genmälen. Att recensenter och allmänhet fastnar för sådana här uttalanden är inte konstigt utan följer tvärtom typiska mönster. Historien är fylld av exempel då påståd-

da auktoriteter har hävdat att det som annars betraktats som en fara inte bör ses som det. Jämför till exempel Amerikalinjernas oro för isberg och den falska säkerhet som passagerarna och rederiet som ägde Titanic vaggades in i.

Hur frestande är det inte för var och en av oss att bara luta oss tillbaka och tänka "skepp och hoj seglarfolk, vi kan sänka varningsflaggen och tuffa på som vanligt" om man som i denna bok blir serverad ett bekvämt alternativ till det ständiga tjatet om radikalt minskat bilåkande och investeringar i energieffektiva hus.

Tydligt kan borrhkärnor i Antarktis, i lerbottnar och i torvmyrar "bevisa" både en av människan skapad klimatförändring och en förändring som kan förklaras av naturliga variationer, något jag nog gör bäst i att inte kommentera. I stället vill jag föra på tal vilka möjliga effekter en klimatförändring skulle få för ett samhälle. Det är den frågeställning som rimligen måste vara den avgörande för att bestämma och storleksbedöma vilka faror dessa klimatförändringar ställer oss inför. Svaret på den frågan kan omöjligen utläsas »

urborrhävar, av den enkla anledningen att faror i grund och botten är politiska och moraliska frågor.

En klimatrelaterad fara avges av sådant som ett samhällens sårbarhet. Sårbarhet är i sin tur bestämd av åtminstone följande faktorer: för det första hur ett samhälle är konstruerat (allt från byggnader och vägar till institutioner). För det andra hur olika nyckelresurser såsom mark, vatten och mat är fördelade mellan stater och mellan generationer samt vilken benägenhet som finns att omfördela dessa efter behov. Effekter på dessa faktorer måste hanteras av ett samhälle alldeles oavsett om orsakerna är skapade av människan eller ej.

Analys av den här typen av frågor saknas emellertid nästan helt i boken och vid de tillfällen dessa frågor ändå kommer på tal, är diskussionerna präglade av en djup naivitet. Listan på exempel skulle kunna göras lång, varför jag besparar läsaren fylligare kommentarer kring påståenden såsom att den globala svältfrågan är löst. Eller att Afrikas befolkning – trots förutspådda svåra torkperioder – inte behöver oroa sig eftersom det i dag finns tillgång till genmanipulerade torktåliga grödor och att vi tycks stå inför det glädjande faktumet att norra Europas jordbruk sannolikt kommer att gynnas. Det betyder att Sub-Saharas stater kan köpa sin mat från exempelvis Sverige i framtiden.

Låt mig i stället illustrera med ett exempel som knyter an till frågan om klimateffekter. Ett par viktiga anledningar till varför de konstaterade klimatförändringarna inte kommer att innebära någon fara kan, enligt författarna, å ena sidan härledas tillbaka i tiden och å andra sidan hämtas ur vår samtid.

För det första visar historien tydligt att människan är sällsynt anpassningsbar. Indien och Kina är exempel på länder som väl klarade av att anpassa sig till den förre perioden av uppvärmning. För det andra kan man skönja optimism hos författarna när de tänker tillbaka på hur den amerikan-

ska Södern återhämtade sig efter orkanen Katarina: "Folk behöver kanske flytta i dag. Det är inte så svårt eftersom krisberedskapsmyndigheterna ger dem ekonomisk hjälp."

Man måste betänka att jordens befolkning har flerfaldigats sedan förre värmeperioden och att allt fler människor bor i särskilt sårbara regioner. Deras anpassningsmöjligheter och tänkbara tillflyktsorter är begränsade även långt bort från institutionella, ekonomiska, kulturella och geopolitiska faktorer. Dessa saker, tillsammans med att fenomenet "krisberedskapsmyndighet" knappast är en global företeelse, gör sammantaget att författarna i varje fall inte lyckas lugna mig något nämntvärt.

Van vid att naturvetenskapliga miljöforskare inte kan låta bli att ställa samhällseliga diagnoser och föreslå politiska rekommendationer hade jag nog kunnat lära mig att leva med alla naiva problemdiskussioner – om det inte vore för den obehagliga cynism hela boken präglas av. Till exempel är det, enligt författarna, av rent krassa ekonomiska skäl – "det kommer att generera högvins med pengar" – som den låglänta mikroskopiska ö-staten Tuvalu har uppvakat Australiens politiska ledare och ansökt om framtida amnesti.

Inte nog med det, tack vare landets begränsade naturresurser, och därmed möjligheter till välstånd, skulle de totalt cirka 11 000 medborgarna kunna få en mycket skönare livsstil om bara de fick den där amnestin och därmed samtidig tillgång till "förmögna länders stränder". Inte en tanke ägnas det åtminstone för mig självklara, nämligen den mänskliga drivkraften att hålla risker vid ett minimum när det, i det här fallet, finns en fara att landet helt kommer att slukas av havet.

Resonemanget inbjuder till en kommentar om bokens förhållningssätt till den i miljösammanhang så vanliga försiktighetsprincipen. Förvisso är denna princip inte oomstridd. Inte desto mindre bygger den på en djupt rotad

mänsklig rationalitet. Står man inför oförutsägbara utfall bör man åtminstone överväga att ta de säkra åtgärder för att minimera framtida kostnader – en logik som tycks särskilt giltig i klimatfrågan och detta alldeles oavsett om klimatförändringarna är orsakade av solens fläckar eller människans utsläpp av växthusgaser.

Intressant nog är det dock inte i förhållande till klimatförändringarna som man i bokens avslutande del anlägger ett försiktighetsperspektiv. I stället diskuterar man det alls inte oviktiga värdet av att behålla det man har – men frågan är till vilket pris?

Enligt författarna riskerar den pågående klimatdebatten att äventyra den energikrävande amerikanska livsstilen som, enligt författarna, faktiskt skulle kunna fortgå en lång tid framöver med hjälp av de enorma mängder av bundet kol som finns i jordskorpan.

Rent vetenskapsteoretiskt tror jag det finns skäl att läsa boken. All forskning mår bra av ständigt ifrågasättande. Den här typen av böcker, som så uppenbart kan få publikt genomslag, manar dem som hävdar att människan skapat klimatförändringar att både släpa sina argument och fortsätta söka data som ytterligare stödjer deras teser och förbättrar grundläggande modeller.

Annars är boken ungefär lika läsvärd och intellektuellt utmanande som de flesta samhällsanalyser gjorda på uppdrag av någon med en uttalad politisk agenda. Detta skulle kunna ha varit en uppriskande fläkt – det är ju alltid spännande med olika uppfattningar. I stället lämnar läsningen en fadd eftersmak och man ställer frågor med konspirationsteoretisk anstrykning – vad har författarna haft riktat mot sina pannor som drivit dem till somliga av sina resonemang och slutsatser?

Väljer du att läsa boken, håll då i minnet att det farligaste många gånger är att säga att det potentiellt farliga inte alls är det.

★ SVERKER JAGERS

Den humanistiske forskarens konst

THE SCHOLAR'S ART
LITERARY STUDIES IN A
MANAGED WORLD

JEROME MCGANN

The University of Chicago Press
2006

Har ni hört den där om humanioras kris? Det är nog svårt att inte svara ja på den frågan i dessa dagar. Men exakt vad som är värdefullt att avlyssna och reflektera kring i den konsert av halvkvädda stridsrop, ressentimentsprängda lamentationer och strategiska inpass som med jämna mellanrum spelas upp i spalterna är inte lätt att avgöra. Att anslagen krymper eller att akademiker finner det svårt att legitimera sin verksamhet gentemot de människor som inte befinner sig på campus är förstås oroande. Ett annat problem är att diskussioner kring dessa saker alltför ofta stelnar i välbekanta poser. I ena ringhörnan finns de som vill se en återgång till ett för alltid bättre "förr", i den andra de som desperat ser sig om efter bekräftelser i omgivning. I bägge fallen handlar det ofta, sorgligt nog, om ett uttryck för dåligt självförtroende.

Detta humanistens trängda läge utgör utgångspunkten för en ny bok av den amerikanske litteraturvetaren Jerome McGann: *The Scholar's Art. Literary Studies in a Managed World*. Om undertiteln skulle kunna signalera ännu ett inlägg i debatten – som givetvis inte är begränsad till det trista svenska tillstånd som ändå sticker ut vid en internationell, ja, till och med en internordisk jämförelse, särskilt om man talar om ekonomiska förutsättningar – så pekar huvudtiteln i stället på den praktik eller "konst" som är den akademiske forskarens verksamhet. Det är denna som står i fokus för McGanns bok. Eller rättare sagt: det är den som utövas.

Och det är ett utövande som sätter många fördomar och po-

✱ Dante Gabriel Rossetti, medtänkare i *The Scholar's Art*.

FOTO: ART RENEWAL CENTER www.artrenewal.org

sitionstaganden på spel. För det som gör McGann – numera ett slags nestor inom amerikansk litteraturvetenskap – till en intressant forskare, och hans bok till ett inspirerande exempel, är det oförutsägbara i hans hållning, val av ämnen, metodiska vägval och teoretiska reflektioner. Hans primära område i litteraturhistorien är romantiken och esteticismen i det slutande 1800-talet, men han uppskattar och skriver också om Gertrude Stein, om texters visuellitet och om den så kallade language-poesin från 1970- och 80-talen. Han är en aktad arbetare på textkritikens och editionsfilologins fält, men sitter knappast fast i någon gammaldags positivism, utan låter i stället dekonstruktion och digital teknik ge ny energi åt den anrika disciplinen. Och så skulle man kunna fortsätta att rada upp (skenbara) motsägelser.

I förordet till sin nya bok erbjuder McGann ett slags incitament till de studier som ska genomföras på de sidor som följer: "I vår brutala och skenheliga epok, där så många undervisas i våld, där propaganda och en tankens marknadsföring har förvandlats till allmän hållning, och där kulturkrigen speglar ett bredare socialt och politiskt tillstånd, kan det vara nyttigt att återkalla den humanistiske forskarens konst." Och han tillägger omedelbart, att det kan vara nyttigt för såväl forskarna själva som för en bredare publik. Varför, frågar man sig förstås? Och svaret är inte oväntat: därför att det är denna konst som förvaltar och förnyar kulturens minne och aktualiserar den kritiska reflektionens vikt.

Om detta svar är mindre överraskande, så är McGanns sätt att genomföra sitt uppdrag alltså mer fascinerande och komplext. På ett plan har detta att göra med hans öppenhet inför inte bara olika teorbildningar, utan också inför poesin som en lärdomskälla på samma nivå som skrivandet om den. Således är William Blake eller Dante Gabriel Rossetti inte "föremål" eller "objekt" för en vetenskaplig undersökning i dessa texter, utan snarare medtänkare i de kunskapspro-

cesser som äger rum. "Som Blake skulle ha sagt", är en återkommande omkopplare i McGanns syntax, och den teori om en "inner standing point" som gav kontur åt Rossettis postromantiska estetik blir här ett nav för reflektionen.

Men på ett annat plan handlar det om McGanns förmåga att slå oväntade broar mellan olika teoretiska och litterära landskap och problem. Boken är indelad i fyra sektioner som avhandlar litteraturhistoria, filologi, tolkning och humanism, åtminstone om man följer rubrikerna. Men trådarna löper tätt mellan dessa olika delar. Introduktionens plädering för "loose canons", som tar stöd i en läsning av Jean Genet och Kathy Acker, tydliggör – vid sidan av det självklara i att kanon alltid är en "lös", föränderlig konstruktion – det bokstavlighets betydelse gentemot tolkningens censurerande omskrivningar och betonar kroppens och förnimmelens roll vid varje diskussion av estetiska frågor. I båda fallen är det synpunkter som utvecklas till ett slags ledmotiv.

En annan återkommande fråga, som särskilt avhandlas i bokens första del, rör frågan om kulturell auktoritet och poetens roll i det intellektuella samtalet. Här initierar McGannen mycket spännande diskussion kring romantikens poetis-

ka subjekt, som han ser sonderfälla i två. Å ena sidan Wordsworths diktjag, som eftersträvar autenticitet men alltid, likt Gud, befinner sig på distans från det som betraktas. Å andra sidan Byrons och Rossettis lyriska subjekt som placeras mitt i det förgängliga livet, men där också har en direkt tillgång till skönheten (eller vad det nu kan vara) – men en skönhet som är lika bräcklig som människan.

Detta senare subjekt kommer även att förbindas med poesin som en arena för komedi, humor, satir, och som en arena där det teatrala, konstgjorda och konstruerade utforskas. Här kan förstås Edgar Allan Poe kallas in som samtalspartner, men också language-poeten Charles Bernstein eller till och med en viktoriansk lord som Tennyson, vars poetiska maskspel McGann studerar utifrån Baudelairens idé om en "anonym lyrik" och oväntat sufflerar med hjälp av Brecht. Dessutom kommer denna betoning av det mänskliga, förgängliga och relativa perspektivet att förbindas med betydelsen av att ta hänsyn till de materiella förutsättningarna för poesi – det vill säga dess medium och tekniska villkor: papper, skrift, pennor, tryck, böcker – vilket i sin tur skapar en ingång till de diskussioner kring textkritik som förs i essäerna.

De senare öppnar sig också för de utmaningar som datorn har ställt litteraturen och poesin inför. McGann påpekar här hur många av de framställningsformer och litterära genrer vi är bekanta med har haft svårt att finna sig tillrätta på skärmen – den reflekterande essän, romanen – men att just den textkritiska utgåvan, med dess notapparater och redovisningar av varianter på olika textavsnitt, och liknande, tycks ha hittat sitt rätta medium.

En del av McGanns eget arbete med digital teknik får vi också ta del av genom en presentation av on line-spelet Ivanhoe – ett spel som iscensätter och testar en tolkningsmodell av kulturella artefakter, som till exempel dikter.

Detta är nu bara ett axplock, en liten bukett av nedslag i den "scholar's art" som McGann utövar i sin bok – här finns dessutom diskussioner kring Henry James *The Ambassadors* (vars olika utgåvor har genererat olika tolkningar av romanen), kring Laura Ridings uppgivande av poesin, kring Wallace Stevens, Walter Scott, John Cowper Powys och många andra. Och McGanns konst är, som jag redan inledningsvis påpekade, på många sätt värd att lära av. Inte minst lyckas han med sitt uppsåt att visa hur poesin kan göras relevant och produktiv för intellektuell och akademisk verksamhet. Gårdagens poesi kan bli så mycket mer än en projektionsbild för konservatism och dagens poesi kan faktiskt vara väsentlig för en förståelse av och en reflektion kring samtida estetiska och politiska frågor.

Ibland, det måste medges, kan McGanns tankar och språk vindla sig in i litteraturhistoriska och teoretiska gränder, där man för en stund blir famlande i mörker. Men oftast tänds ett nytt ljus några rader längre ner i texten.

Och den som fortsätter att läsa blir belönad. Här bjuds kanske inte på några lösningar på ett krisläge för humaniora, men väl på en befriande och vital litteraturvetenskaplig praktik.

✱ JESPER OLSSON

En avhoppad islamists bekännelser

THE ISLAMIST

ED HUSAIN

Penguin Books 2007

Om någon för tio år sedan talat om för mig att min period som Storbritanniens premiärminister skulle förmörkas av inhemsk islamistisk terrorism hade jag blivit förbluffad, skrev Tony Blair i tidskriften *The Economist* i slutet av maj i år. Men om han, och andra människor som var och är en del av det brittiska politiska etablissemangen, redan 1997 – eller hellre ännu tidigare – hade ägnat större uppmärksamhet åt vad som försiggick i de muslimskt dominerade förorter till städer som London och Birmingham, skulle till exempel 7 juli-attackerna 2005 inte ha kommit som en överraskning.

Att som Blair antyda att islamismen är en helt ny företeelse, vars våldsuttryck inte gick att förutspå är att bedra sig själv. Inte heller är det rätt att hävda att det islamistiska våldet framkallades av Irakkriget och endast riktar sig mot de länder som bidrog till att störta Saddam Hussein. Allt detta blir tydligt efter en genomläsning av den avhoppade islamisten Ed Husains uppmärksammade bok, *The Islamist*, om muslimska yttrighetsrörelsers framväxt i Storbritannien, vars utgivning i maj i år sammanföll med ännu en sommar präglad av attentat mot civila briter, höjda säkerhetsnivåer och oro för kvarglömda väskor på bus-sar och tunnelbanor.

Husain berättar om sin egen resa in i den brittiska jihadismen, tiden som islamistisk aktivist och den långa vägen ut. Han ger även en bra och djupgående förklaring till vad islamism är: en politisk ideologi som hämtar näring ur islam. Han presenterar de viktigaste tankarna inom denna rörelse, däribland Sayyid Qutb.

Detta kan tyckas vara både självklart och nödvändigt för varje författare som tar sig an frågan, men tyvärr är det vanligare med ett mer ytligt perspektiv.

The Islamist är av flera andra skäl en viktig och angelägen bok. Framför allt avslöjar Husain en rad människor och organisationer som våldsvarkare och islamister, till exempel företrädare för Storbritanniens muslimska råd, som brittiska regeringar har omfamnat i sitt arbete för att nå ut till muslimer. Han belyser även följden av mångkulturalismen och dess inbyggda relativism som säger att alla kulturer är lika bra: likgiltigheten inför västerländska demokratiska fri- och rättigheter har stärkt islamistiska ambitioner att på olika sätt infiltrera det brittiska samhället. Vad Husain skriver är relevant inte bara för Storbritannien, utan även för andra länder i Europa som rymmer islamistiska grupper.

Viktigast av allt är att han med kraft gör klart att terrorismen inte ytterst motiveras av fattigdom, socialt utanförskap eller rasism mot muslimer. Den drivs i stället, enligt Husain, av islamistisk teologi och av tanken på ett slutmål som liknar nazismens tusenårsrike: upprättandet av en världsomspännande muslimsk stat. Husains ord är ett viktigt bidrag till den debatt om terrorismens orsaker som framför allt präglas av bestickande sociologiska förklaringar och förståelse – eller till och med sympati – för terrorister.

I likhet med många andra av de unga människor som islamister, och extrema politiska grupper i allmänhet, riktar in sig på att värva var Husain en otrugg och osäker yngling. Därmed var han ett enkelt mål. Islamistiska grupper som Young Muslim Organisation och Hizb ut-Tahrir lyckades att vända Husain mot sin egen familj genom att erbjuda honom stöd, vänskap och delaktighet i ett större sammanhang. Islamismen fungerade på så sätt som ett slags emancipatorisk kraft som gav Husain självförtroende och

som gjorde det möjligt för honom att öka avståndet mellan sig själv och föräldrarna.

Här framträder en ny bild av islamismen, som någonting mycket mer komplicerat än den sedvanliga bilden av ideologin som enbart reaktionär eller medeltida. Som det även berättas i ett ambitiöst reportage om Mohammed Sidique Khan, hjärnan bakom 7 juli-bomberna 2005, i juni-numret av brittiska *Prospect Magazine*, förenar sig islamismen allt oftare med reformistiska och moderna idéer som appellerar till unga människor.

När släkten försöker tvinga ihop två ungdomar med varandra i ett arrangerat äktenskap är det islamister som säger att det strider mot islam. Och det är ofta islamister som godkänner en viss typ av musik och till och med pornografi när andra muslimer kanske säger nej. På så sätt kan islamismen uppträda som en lära i tiden, någonting att föredra framför traditionell islam och – ytterst – framför den egna familjen.

Husain gjorde kometkarriär inom den aktiva jihadiströrelsen, som islamisterna kallar sig själva, och blev snart en frontfigur inom den del som är verksam på universitet och högskolor. Många av medlemmarna, framkommer det i boken, är själva studenter på de finaste lärosätena, såsom den ansedda London School of Economics. Genom att utnyttja rektors rädsla för att vara politiskt inkorrekt och bli stämplade som rasister lyckades Husain och hans gäng att flytta fram sina positioner. Exempelvis slutade inledande krav på bönerum i skolorna med att kvinnliga muslimska elever kände sig tvingade att täcka sig med en *niqab* (en heltäckande slöja) och med öppen hets mot homosexuella. Det är ett exempel i det lilla på vad som kan hända om man inte stenhårt markerar mot islamistisk intolerans och fanatism redan i sin linda.

Efter att ha lyckats göra sig fri från sitt extrema tankesätt, och stått emot en rad återrekryteringsförsök från islamister, hitta-

de Husain fram till vad han anser är den rätta religiösa läran, sufismen. Det är en inriktning inom islam som framför allt handlar om direktkontakt med Gud utan mellanhänder och om ett slags inre sökande.

Att Husain fortfarande är starkt präglad av religionen gör även avtryck i boken, som delvis används för att missionera för sufism. Det är ett inte helt lyckat grepp som drar ned farten och som för läsaren bort från berättelsens kärna, nämligen islamism i Storbritannien. Dessutom gör det Husain blind för de totalitära drag som många menar finns inom islam i allmänhet (till exempel när det gäller synen på icke-muslimer) och inte bara inom islamismen. Men Husains religiositet gör också att han, med rätta, är miss-tänksam mot sekularister och självutnämnda humanister som ser motståndet mot islamism som en tillåtelse att motarbeta alla former av religion. Det är ett angeläget perspektiv som förekommer alltför sällan i debatten.

The Islamist ger naturligtvis ingen heltäckande bild av de omfattande problemen med islamismens framväxt. Men den ger en inblick i livet i den islamistiska rörelsen som manar till handling. Boken tilldrar sig i Storbritannien, men stoffet skulle kunna vara hämtat från nästan vilket europeiskt land som helst. Här som där har politiker i allmänhet varit passiva, och till och med ursäktande, inför muslimsk extremism.

Husains bok lär förbli aktuell i Storbritannien, där den nye premiärministern Gordon Brown kort efter sitt tillträde instruerade sin regering att inte använda ordet "muslimer" i diskussioner om terroristattentat. Det är, enligt Brown, ett led i ambitionen att förbättra relationerna med företrädare för det muslimska samhället.

Vart den politiken leder vet vi, inte minst tack vare människor som Husain. Varför inte försöka med litet mod och tydlighet för omväxlings skull?

✶ JOHAN WENNSTRÖM

Oljans förbannelse

**UNTAPPED
THE SCRAMBLE FOR
AFRICA'S OIL**
JOHN GHAZVINIAN
Harcourt 2007

**POISONED WELLS
THE DIRTY POLITICS
OF AFRICAN OIL**
NICHOLAS SHAXSON
Palgrave Macmillan 2007

Nigerias oljeäventyr tog sin början 1958 när det första tankfartyget lämnade den framtida oljemetropolen Port Harcourt i östra Nigerdeltat. Från 1968 till 1973, när den första oljekrisen inträffade, fjortondubblades Nigerias oljeproduktion från ungefär 150 000 fat per dag (b/d) till över 2 miljoner b/d. Från 1970 till det senaste året har de nigerianska regimerna inkasserat åtminstone 400 miljarder dollar i royalties från oljebolagen. Men trots det fabulösa petrodollarinflödet har befolkningens levnadsstandard sjunkit successivt sedan självständigheten 1960. Landets agrara sektor, som före oljeboomen sysselsatte ungefär 80 % av den yrkesverksamma befolkningen, har i stort sett utplånats. Enligt Världsbankens rankningslista är Nigeria numera ett av världens tjugo fattigaste länder. Nittio miljoner nigerianer, vilket motsvarar cirka 70 procent av befolkningen, lever på mindre än två dollar om dan.

Nigeria är långt ifrån den enda stat som deformerats av petrodollarflödet. Redan i början av 70-talet förutspådde den venezuelanske ekonomen Juan Pablo Pérez Alfonzo, en av Opecs arkitekter, att det dramatiskt stegrade royaltyflödet skulle bli en förbannelse för de oljeexporterande staterna i tredje världen. Somliga experter, som delade Pérez Alfonzos farhågor, jämförde de oljeexportberoende makteliternas beteende med heroinmissbrukare medan andra myntade begrep-

pet "the Dutch disease". Uttrycket syftar på den ekonomiska katastrof som drabbade Nederländerna under 60-talet sedan vinsterna från exploateringen av nya naturgasfyndigheter i Nordsjön slussats in i landet. Kapitalinflödet satte fart på inflationen och utlöste en kostnadsexplosion som på kort tid slog ut många holländska företag från marknaden. Det enda oljeländ som undgått den "holländska sjukans" förbannelse är faktiskt Norge. Man kan föreställa sig den hårdsmälta som skulle inträffa om den norska oljefondens kapital, som för närvarande uppgår till över 2,1 biljoner kronor, skulle släppas löst på den inhemska marknaden.

Sedan 90-talets början har petroleumindustrin investerat mer än 20 miljarder dollar i oljeprospektering och ny produktionskapacitet i det subsahariska Afrika. Enligt vissa experter kommer ytterligare 50 miljarder dollar att satsas under det närmaste decenniet. Med ny djuphavsborrt teknik har prospekteringsföretagen hittat betydande olje- och gasfyndigheter utanför den västafrikanska kusten i Guineabukten, från Mauretanien i norr till Angola.

En av de första åtgärderna som den nya amerikanska Bushadministrationen vidtog 2001 var att tillsätta en National Energy Policy Development Group under ledning av vicepresidenten Dick

Cheney. I maj samma år publicerade analysgruppen en rapport som bland annat rekommenderade en satsning på Afrika för att minska USA:s ensidiga beroende av olja från instabila länder i Mellanöstern. I sitt State of the Union-tal i januari 2006 anknöt president George W Bush på nytt till administrationens strävan att sprida riskerna och fastslog att USA bör minska sitt beroende av Mellanösterns olja med tre fjärdedelar till 2025. Det nymornade intresset för Afrika delas också, som bekant, av kapitalstarka företag från Kina och ett flertal andra asiatiska länder. År 2004 gick Kina om USA som Angolas största oljekund. Ett nytt scramble for Africa står utan tvekan för dörren.

Om den spirande afrikanska oljeboomen handlar två nya böcker. Den ena, *Poisoned Wells*, har författats av den brittiske journalisten och ekonomen Nicholas Shaxson som har växt upp i Malawi. Han medverkar bland annat i *Financial Times* och *The Economist*, och räknas för närvarande som en av världens främsta experter på de nya oljestaterna vid Guineabukten. Författare till den andra boken, *Untapped*, är den brittisk-iranske historikern och journalisten John Ghazvinian.

I all historisk tid har makt-havare strävat efter att maximera den egna statsmaktens inkomster. I länder som saknar värdefulla exportvaror – som olja, guld och dia-

manter – har många härskare i stället sett sig tvingade att satsa på näringslivsutveckling för att öka beskattningsunderlaget och statens skatteinkomster. Nya skattekrav har ofta, som många historiker har kunnat konstatera, lett till makt-delning och parlamentariska processer när de samlade tingsmenigheterna kunnat ställa motkrav för att bevilja härskarnas äskanden.

I många oljeexporterande länder, där petroleumprodukterna står för mer än 90 procent av exportvärdet och det mesta av statsbudgeten baseras på royalties från utländska oljebolag, behöver makt-havarna sällan ta hänsyn till folkopinionen, konstaterar Shaxson och Ghazvinian.

Den oljestinna rentiärstaten kan beskrivas som en "socialbyrå" vars huvudsakliga uppgift består i att dela ut subsidier och andra nådegåvor till härskarens klan och diverse andra regimtroga grupper. För den som kontrollerar oljekrannarna står det fritt att välja mellan subsidiepolitik och militär upp-rustning för att kontrollera och pacificera landets befolkning.

Ett exempel är Gabon, en liten stat i Centralafrika med 1,5 miljoner invånare som för närvarande inkasserar ungefär tre miljarder dollar om året i oljeinkomster. När Ghazvinian besökte ett shoppingcentrum i huvudstaden Libreville fann han franska gäsle-verpatéer och andra västerländ- »

Oljeläckage från en pipeline i Nigeria drabbade befolkningen sommaren 2007.

FOTO: GEORGE OSODI/SCANPIX

ska lyxprodukter men ingenting som har producerats i Afrika.

Den holländska sjukan har utplånat Gabons tillverkningsindustri och det mesta av jordbruket. Till och med bananer importeras från Kamerun trots att de gabonska regnskogarna är översålade av bananträd. Ett annat exempel är Ekvatorialguinea som idag är det subsahariska Afrikas tredje största oljeproducent efter Nigeria och Angola. Sedan 1979 styrs landet som ett privat företag av president Teodoro Obiang Nguema Mbasogo och hans familj. Humanitära organisationer har beskrivit Obiang-regimen som en av världens mest brutala och bisarra diktaturer. Ingen utomstående kan veta hur härskarfamiljen disponerar Ekvatorialguineas oljemiljarder.

Under nästa tioårsperiod kommer Guineabuktens kuststater, enligt aktuella beräkningar, att

producera minst 20 miljarder fat olja vars värde kan uppskattas till en biljon dollar. Hälften av det svindlande beloppet, kanske fyra biljoner kronor, kommer att tillfalla regionens regimer som royalties. Efter ett antal resor till sex oljeländer – Angola, Kongo-Brazzaville, Gabon, Ekvatorialguinea, Nigeria och Tchad – redovisar de två författarna i stort sett samma analys. Så länge världssamfundet tolererar skatteparadis och banksekretessregler, skriver Shaxson, står det korrumperade makt-havare fritt att plundra statskassan. Problemet med den holländska sjukan kommer sannolikt att förvärras. En härskare som badar i petrodollar behöver rimligtvis inte ta någon större hänsyn till folkliga krav på demokratireformer och mänskliga rättigheter. Makten i en rentiärstat tillfaller ju den som kan kontrollera kassaflödet.

✱ CARL JOHAN GARDELL

Kreativa Uppvidinge!

Frommens Förlag i Klanäs, Fagerhult ger ut böcker om glas- och möbelhistoria bl a "Erik Rosén - Radikal förnyare av svensk glaskonst" av Lars Thor och "Gemlas värld - En lekfull industri i skönhetsens tjänst 1861 - 2006" av Margareta Artéus Thor. 2008 utommer en arkivbok om konstnären Vicky Lindstrand med nytt och okänt material.

• www.cultureanddesign.com T: 0481-712 87 eller M: 0704 - 92 32 32 •

SagoliktGott! Ett nytt designprogram skapat av glasblåsarmästaren och HaldGate-stipendiaten Christel Krieg och designer, AD och illustratör Diana Ortscheid. I serien utkommer bl a under 2008 en ny barnbok "Sandkakor & Prinsessbakelser" samt föremål i glas, porslin, och andra material på temat Sagolikt Gott!

• www.sagoliktgott.se •

Wienkongressen säkrade freden

rites of peace

THE FALL OF NAPOLEON AND
THE CONGRESS OF VIENNA

ADAM ZAMOYSKI

Harper Collins 2007

Kvällen och natten mellan den 6 och 7 mars 1815 deltog Klemens von Metternich i ett sammanträde med de fem stormakternas representanter. Ryssland, Storbritannien, Preussen och Frankrike medverkade. Själv representerade han Österrike.

Det var under den stora fredskongressen i Wien. Diskussionerna handlade om hur Europas affärer skulle ordnas efter Napoleons fall. Denna gång drog sammanträdet ut till klockan tre på morgonen. När Metternich slutligen gick till sängs gav han sin betjänt befallning om att han inte fick störas. Trots detta förbud dök betjänten upp vid sextiden på morgonen med ett expressbrev, märkt "brådskan". Allt den yrvakne Metternich såg på kuvertet var att brevet kom från det österrikiska konsulatet i Genua. Han lade skrivelsen ifrån sig på nattduksbordet utan att öppna kuvertet. Men det var omöjligt att somna om. Omkring halv åtta gav Metternich upp. Han bestämde sig för att öppna kuvertet. Brevet innehöll bara sex rader. De meddelade att Napoleon försvunnit från Elba.

Berättelsen är en av hundratals som återges i Adam Zamoyskis *Rites of Peace. The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna* (i detta fall hämtad från Metternichs egna memoaranteckningar). I Zamoyskis bok anländer Napoleon själv tillsammans med Caulaincourt till Tuilerierna en sen kväll i december 1812 i en gytjstänkt postchaise bakom fyra hästar efter att ha färdats i ilfart från kriget i Ryssland. Här besegras samme Napoleon till sist ännu en gång 1815. Här hålls fredskongress i Wien.

Kejsar Frans inkvarterar en

kejsare och fyra kungar på Hofburg (smärre furstar oräknade). Här dansar kongressen eller lyssnar på Ludwig van Beethoven som framträder för att dirigera sin sjunde symfoni. Här tävlar tsar Alexander med Metternich om de skönas gunst. Båda älskar ryska damer med själfulla ansikten. Frankrikes representant, Talleyrand, som överlevt både revolutionen och Napoleons regim, uppträder tillsammans med en ung kvinnlig släkting, grevinnan de Périgold. Skvallret sysslar gärna med henne och anser sig veta att hennes mörka ögon anställer stor förödelse bland herrarna. Här gör hertigen av Wellington entré iförd scharlakansröd marskalksuniform och bärande strumpebandsorden, bathorden och gylene skinnets tecken. Någon enstaka vals hinner han med innan han skyndar vidare för att slå Napoleon vid Waterloo.

Allt detta berättas med fart och nerv av Zamoyski, varstalande som berättande historiker redan är kända för en svensk publik genom hans *Moskva 1812*, om Napoleons ryska kampanj. Här är duken om möjligt ännu bredare, färgerna mera mättade, persongalleriet, nu utökat med fler kvinnliga inslag, än rikare.

Var Wienkongressen då bara konserter, slädpartier, baler och nattliga kärleksäventyr? Knappt. Här dansades kanske mera än på andra kongresser men utträttades också mera av hållfast arbete. Vid Wienkongressen lades grunden för 1800-talets Europa och därmed för den mest framgångsrika och glansfulla perioden i denna världsdels historia. I tjugofem år hade Europa skakats av de krig som följt i den stora franska revolutionens spår. Nu behövde man, det var Metternich, Talleyrand, tsar Alexander och den brittiske chefsförhandlaren, Castlereagh, överens om, framför allt lugn och ro. Man behövde fred. Revolutionen skulle avslutas, kriget likaså.

Territoriella frågor måste lösas, naturligtvis, som vid alla fredsuppgörelser. Borde Polen åter-

uppstå och i så fall i vilken form? Vad skulle man göra med Sachsen? Hur borde Frankrikes östgräns dras? Hur borde Holland se ut? Sådana frågor löstes trots allt i relativt samförstånd i Wien. I motsats till vad som skulle bli fallet vid senare fredsuppgörelser var också de besegrade representerade. Talleyrand företrädde det besegrade Frankrike och spelade en viktig roll vid kongressen. I motsats till vad som blev fallet 1918-1919 styckades inga kejsardömen. I motsats till vad som hände 1945-1946 fördrevs inte hela befolkningar från hus och hem när gränserna ritades om.

Detta innebar naturligtvis inte att alla blev nöjda. Tvärtom utsattes de som reaktionära betraktade statsmännen i Wien snart för kritik från alla håll. Trampades inte folkens krav ned? Hur illa behandlades inte italienarnas, tyskarnas, polackernas, slavernas, grekernas och alla andra undertryckta nationers rättmätiga fordringar! I motsats till hur det skulle bli i Versailles drygt hundra år senare talades det i Wien inte så mycket om nationell självbestämmanderätt. I motsats till vid Jalta och Potsdam 1945 saknades de stolta proklamationerna om demokratin.

Helt fri från ideologiska fanfarer var Wienkongressen till Metternichs och Talleyrands förgelse dock inte. Tsar Alexander var en svärmisk natur. Bland hans kvinnliga vänner fanns en baronessa von Krüdener som hängav sig åt en blandning av spiritism och kristen mystik. Hon hade blivit övertygad om att det ryska folket och den ryske kejsaren hade en särskild kallelse att rädda Europa. Detta skulle kunna ske genom att tsaren tog initiativ till en "helig allians". Genom den skulle folken och furstarna bindas samman. Profetissans tankar gjorde ett djupt intryck på Alexander. "Denna dag har varit den skönaste i mitt liv!", utropade han efter att vid ett tillfälle ha åhört hennes förkunnelse: "Mitt hjärta är fullt av kärlek till mina fiender!"

Metternich och Talleyrand var inte alltför imponerade av den

✱ Napoleon Bonaparte och Metternich umgås under avslappnade former i Dresden 1813.

MÅLNING AV PROFESSOR WOLDEMAR FRIEDRICH/AKG/SCANPIX

sortens utgjutelser. Men även de ansåg att Europa behövde en ny fredsordning och en varaktig politisk legitimitet. Castlereagh hade en liknande uppfattning. Den brittiske premiärministern, William Pitt, hade för övrigt redan 1805 skisserat riktlinjerna för en önskvärd efterkrigsordning. Freden skulle bäst kunna säkras, argumenterade han, genom "ett fördrag, som alla de främsta makterna i Europa vore delaktiga i och genom vilket deras respektive rättigheter och besittningar, så som de då fastställts, skall bestämmas och erkännas och de skulle alla ömsesidigt binda sig att skydda och försvara varandra mot alla försök att kränka dessa rättigheter". Ett europeiskt rättstillstånd skulle på så vis upprättas som stormakterna genom regelbundna konferenser skulle vaka över.

Idéer av detta slag blev nu riktningssgivande för Wienkongressens fredsarbete. Det påminner i mångt och mycket om det som senare skulle bli till Nationernas förbund (1919) eller Förenta na-

tionerna (1945). Men på den tiden nöjde man sig med att tala om "den europeiska konserten". Något permanent säkerhetsråd var det inte fråga om att inrätta, men man kom överens om att stormakterna i framtiden skulle hålla regelbundna konferenser för att bilägga sådana tvister som kunde hota freden. Några sådana konferenser hölls verkligen åren efter 1815 men dog snart ut när motståndningarna blev för stora.

Fredverket från Wien har bedömts på olika sätt. I sin klassiska bok *Att återvinna världen* skrev Henry Kissinger med tanke på de många motstridiga viljor som måste sammanjämkas och de osannolikt komplicerade problemhärvar som måste redas ut: "Det häpnadsväckande blir under sådana omständigheter inte hur ofullkomlig den uppgörelse var som så småningom växte fram, utan hur vettig och förnuftig den faktiskt var, inte hur 'reaktionär' den var enligt 1800-tals-historieskrivningens självrtfär-

diga doktriner, utan hur välbalanserad den var." Zamoyski håller inte med.

Han är fylld av indignation över att statsmännen i Wien inte slutgiltigt lyckades lösa alla världens problem. Verkets många bristfälligheter sticker honom i ögonen. Att en fredsöverenskommelse varar länge är inte någon avgörande fördel, har han framhållit i debatten om sin bok.

Något betyder det väl emellertid att freden håller. Wienfreden bidrog till att förhindra nya krig mellan Europas stormakter under fyrtio år. Den bidrog till att förhindra ett nytt världskrig under nästan hundra år. Därmed gavs europeerna ett århundrade av fredlig utveckling, ekonomiskt och kulturellt. Det var kanske när allt kom omkring inte så dåligt.

Men Zamoyskis styrka ligger inte i analysen utan i penselföringen. Han är framför allt historiemålare. Denna gång har han åter hittat ett glansfullt motiv och skapat en magnifik duk.

✱ SVANTE NORDIN

Medarbetare i detta nummer

✱ **DAVID ALMER**

Frilansskribent och redaktör för tidskriften *Aorta*.

✱ **KARL-OLOV ARNSTBERG**

Professor i etnologi.

✱ **THERESE BOHMAN**

Frilansjournalist och litteraturkritiker på *Aftonbladet*.

✱ **HANS HENRIK BRUMMER**

Före detta överintendent på Waldemarsudde och Nationalmuseum.

✱ **HELENA DAHLGREN**

Frilansskribent.

✱ **TOBIAS DAHLQVIST**

Doktorand i idé- och lärdoms-historia vid Uppsala universitet.

✱ **MARIA ERIKSSON**

Ledarskribent vid Svenska nyhetsbyrån.

✱ **CARL JOHAN GARDELL**

Fil dr i historia och kulturjournalist.

✱ **KRISTIAN GERNER**

Professor i historia vid Lunds universitet.

✱ **HELENA GRANSTRÖM**

Frilansskribent och doktorand i matematik vid KTH.

✱ **BO GUSTAVSSON**

Fil dr i engelska, författare och medlem i redaktionen för tidskriften *Minaret*.

✱ **PER HAGMAN**

Författare och frilansskribent.

✱ **DICK HARRISON**

Professor i historia vid Lunds universitet.

✱ **SVERKER JAGERS**

Forskare i statsvetenskap vid Göteborgs universitet.

✱ **KRISTOFFER LEANDOER**

Författare och förläggare.

✱ **MERETE MAZZARELLA**

Författare och professor i nordisk litteratur vid Helsingfors universitet.

✱ **LARS MELIN**

Docent i nordiska språk vid Stockholms universitet.

✱ **JAN-WERNER MÜLLER**

Professor i statskunskap vid Princeton University.

✱ **JOAKIM NILSSON**

Frilansskribent.

✱ **SVANTE NORDIN**

Professor i idé- och lärdoms-historia vid Lunds universitet.

✱ **SOFIA NYBLOM**

Musikkritiker i *Svenska Dagbladet* och programledare på Axess TV.

✱ **JESPER OLSSON**

Fil dr i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet.

✱ **MARIELOUISE SAMUELSSON**

Journalist.

✱ **JEAN SEATON**

Professor i mediehistoria vid University of Westminster i London samt BBC:s auktoriserade historieskrivare.

✱ **JELENA SELIN**

Frilansskribent, bosatt i Berlin.

✱ **ERIK WALLRUP**

Redaktör för *Annex*, doktorand i musikvetenskap vid Stockholms universitet.

✱ **JOHAN WENNSTRÖM**

Frilansskribent.

✱ **GUNNAR WETTERBERG**

Samhällspolitisk chef på Saco.

SÖNDAGAR 20.45

FRIHETENS VÄGAR MED PER SVENSSON

Man rör sig friare genom Europa i dag, men varför har friheten så många fiender? I tre program tar Per Svensson, chefredaktör på Expressen, med oss på en färd längs frihetens vägar i rummet och i historien på jakt efter svar på denna fråga. I samtal med forskare, journalister och författare går resan genom Tyskland och Holland, från resterna av Berlinmuren till den gata i Amsterdam där filmaren Theo van Gogh mördades.

Kanalen finns tillgänglig utan kostnad i det digitala marknätet via Boxer, kanalplats 25 och i Com Hems digitala utbud, kanalplats 42.

AXESS TV

Nu finns boken ute!

Den sekulära staten och islam i Europa

ENGELSBERGSSEMINARIERNA

Redaktör
KURT ALMQVIST

Axel och Margaret
Ax:son Johnsons stiftelse
för allmännyttiga ändamål

ATLANTIS

"I antologin *Den sekulära staten och islam i Europa* påtalar historikern Jonathan Israel att västerlandets väg till upplysningen och dess frihet inte alls har gått som på räls. I själva verket var motkrafterna hela tiden starka: auktoritet, imperium, nationalism, fascism, kommunism, personkult och allsköns tråkigheter."

DAGENS NYHETER

MEDVERKANDE: Theodore Dalrymple, Rolf Ekéus, Dogu Ergil, Lars Hedegaard, Jonathan Israel, Sunil Khilnani, Pierre Lellouche, Edward Lucas, Etyen Mahcupyan, Kenan Malik, Tariq Ramadan, Hugh Roberts, Oliver Roy, Carl Rudbeck, Paul Scheffer, Roger Scruton, Nathan Shachar, Charles Tripp, Ibn Warraq.

Beställ på internetbokhandeln, på www.atlantisbok.se eller hos Bokförlaget Atlantis, Sturegatan 24, 114 36 Stockholm.

Engelsbergsseminarierna

*Axel och Margaret Ax:son Johnsons
stiftelse för allmännyttiga ändamål*

ATLANTIS

MED PASSION FÖR MUSIKEN!

Sveriges enda tidskrift om klassisk musik.
Prisbelönt som bästa nya tidskrift 2005.
Nominerad till årets tidskrift 2006.

**JUST NU BJUDER VI DIG SOM LÄSER AXESS
PÅ EN KLASSISK CD* NÄR DU BLIR PRENUMERANT!**

Maila in din beställning till axess@opuspress.se idag.

*Du får Beethovens nionde symfoni med Dresden Staatskapelle, dirigerade av Herbert Blomstedt.

”Axess är
landets bästa
idétidsskrift”

DAGENS NYHETER

Nytt format!

AXESS *magasin*

SAMHÄLLE, VETENSKAP, KULTUR

PROVA NU!

**3 nummer av
Axess magasin
för 39 kr!**

Prova 3 nummer av Axess magasin för 39 kr!

MAGASINET SOM GER DIG ETT FÖRDJUPAT
PERSPEKTIV PÅ SAMHÄLLE, VETENSKAP OCH
KULTUR

☐ Ja! Jag vill prova 3 nr av Axess magasin för 39 kr.

När min beställning är mottagen får jag mitt första nummer av Axess magasin.

NAMN:

ADRESS:

POSTADRESS:

E-POST ADRESS:

Erbjudandet gäller tom 071130

Mottagaren
betalar
portot

Axess magasin

Axess Publishing AB

20494453

SVARSPOST

110 07 Stockholm